ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ. Випуск 9. (2015)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
Випуск IX

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В КОНТЕКСТІ ТРАГІЧНИХ ПОДІЙ XX СТОЛІТТЯ

(Україна у Другій світовій війні (1939 - 1945 рр.)

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира,
Митрополита Київського і всієї України
Приватного акціонерного товариства "Вищий навчальний заклад
"МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ"

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття

(Україна у Другій світовій війні (1939 – 1945 рр.)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск IX

Хмельницький
2015

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (Україна у Другій світовій війні (1939-1945рр.). // Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 9. – Хмельницький, 2015. – 228 с.

УДК 94(477).084.61
ББК 63.3(4Укр)
З 35

З 35 Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (Україна у Другій світовій війні (1939 – 1945 рр.) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2015. – Вип. 9. – 228 с.

У збірнику наукових праць вміщено статті XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції "Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (Україна у Другій світовій війні (1939 – 1945 рр.)". Авторами статей розкрито такі проблеми: Друга світова війна: причини, перебіг, наслідки; історіографія та джерела з вивчення Другої світової війни (1939 – 1945 рр.); культура та освіта в Україні (1939 – 1945 рр.); правова система та державотворення в роки Другої світової війни; Церква в роки Другої світової війни; Поділля в роки української революції 1917 – 1920 рр.; Голодомор 1932–1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка; національна політика в Україні в 20–40-х роках XX століття; депортація етнічних українців з Польщі; депортація кримських татар: причини, геополітичні наслідки; персоналії в історії України XX–XXI століття.

Редакційна колегія:

Головний редактор: Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП.

Члени редакційної колегії:

Авсієвич А.В., доктор філософії в галузі права; **Байдич В.Г.,** кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області; **Брицький П.П.,** доктор історичних наук, професор; **Гуменюк А.Ф.,** кандидат економічних наук, доцент; **Гундерук Л.М.,** кандидат психологічних наук, доцент; **Дацюк О.А.,** кандидат богослов'я; **Ковальчук Т.В.,** кандидат історичних наук; **Коцюк В.Д.,** кандидат історичних наук; **Літвін Ю.І.,** кандидат юридичних наук, доцент; **Олійник В.В.,** кандидат педагогічних наук, доцент; **Трембіцький А.М.,** кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **Парандій В.О.,** кандидат історичних наук (відповідальна за випуск).

Рецензенти:

Лозовий В.С., доктор історичних наук, професор (м. Київ)
Романюк І.М., доктор історичних наук, професор (м. Вінниця)

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 10 від 30 листопада 2015 р.)

© Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом, 2015

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (Україна у Другій світовій війні (1939-1945рр.). // Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 9. – Хмельницький, 2015. – 228 с.

Л. Г. Білий,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Друга світова війна, яка тривала з 1 вересня 1939 р. до 2 вересня 1945 р., стала найжорстокішим і найкривавішим воєнним конфліктом в історії людства. У неї була втягнута 61 держава, на території яких проживало 80% населення Землі. Воєнні дії велися на території 40 країн. Війна коштувала людству 65-67 млн. життів.

Україна опинилася в епіцентрі війни вже у вересні 1939 р. Щонайменше 5,3 млн. чоловік, або один із шести мешканців України загинув у цій бійні. 2,4 млн. українців було вивезено для примусової праці до Німеччини. Ущент чи частково було зруйновано понад 700 великих і малих міст та 28 тис. сіл, унаслідок чого безпритульними залишилося близько 10 млн. чоловік. Загальні втрати економіки України сягнули 40%. Удруге за трохи більше як 10 років Україна тяжко постраждала від жорстоких ексцесів тоталітарних режимів.

Друга світова війна стала однією з найдраматичніших подій XX століття, перебіг і наслідки якої були доленосними для усіх народів. Перед українським народом у XX столітті головним постало завдання здобути державну незалежність та соборність своїх земель, повернутися у світове товариство самостійних демократичних країн, в «коло народів вільних».

Сьогодні з позицій XXI століття, коли на карті світу з'явилася нова незалежна держава – Україна, правомірно говорити про те, що головне завдання XX століття виконано. Український народ має свою державу на своїй етнічній території. Водночас, громадськість недостатньо знає про внесок та досягнення українців у реалізацію цієї далекосяжної, з погляду 1940-х років, стратегічної мети. Щоб з'ясувати роль українців у вирішенні своєї долі необхідно

звернутися до тих полій, які вплинули на становлення ідеї державної незалежності.

Впродовж віків над українським народом висів фатум поневоленої нації. Єдиними будителями національної свідомості на Сході України стали світочі «красного письменства», а на Заході України – греко-католицьке духовенство. Поступово вихідці з цих середовищ поповнили ряди політичних партій, в програмних документах яких тією чи іншою мірою висувалася ідея свободи та державності України.

Буремні події Першої світової війни та національно-визвольні змагання у 1917–1923 років змінили суспільну свідомість українців та піднесли їх на якісно новий рівень. Жваве політичне і національно-культурне відродження в Наддніпрянській радянській Україні у 1920-х роках, зростання політичних і культурних національно-демократичних сил на західноукраїнських землях напередодні Другої світової війни – усе це стало наслідком національної революції в 1917 – 1921 роках.

Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Микола Міхновський, Михайло Грушевський, Юліан Бачинський першими обґрунтували потребу створення самостійної Української держави. Їхні ідеї розвинув ідеолог українського інтегрального націоналізму Дмитро Донцов. Він народився у м. Мелітополі (сьогоднішня Запорізька область), навчався в університетах Відня та Львова, став одним із засновників Союзу Визволення України, активно працював як редактор «Літературно-наукового вісника» та «Вісника», друкував свої твори не тільки у місцевій пресі, але й німецькій, швейцарській та польській періодиці. Важливий вплив на формування національного українського світогляду мали програмні праці: «Підстави нашої політики» (1921 р.), «Націоналізм» (1926), «Де шукати наших історичних традицій» (1938) та інші.

Саме Дмитро Донцов обґрунтував тезу про необхідність творення нової когорти – «людей нового Духа; … нової еліти, людей із основними прикметами нового лицарства: з мудрістю, шляхетністю і відвагою» [1].

Головні тези Донцова взяла на «озброєння» нелегально створена підпільна «Організація українських націоналістів», яка постала 1929 р. внаслідок об'єднання різних українських націоналістичних угруповань на західноукраїнських землях та у Східній Європі. ОУН стала найбільш впливовим політичним рухом у Західній Україні в 1930-тих рр. У 1940 – 41 рр. ОУН розкололася на дві ворогуючі фракції: одну очолив Степан Бандера (ОУН(б) – «бандерівці», другу – Андрій Мельник (ОУН(м) або «мельниківці»). У післявоєнні роки постала третя фракція, ОУНз або «двійкарі», яку очолили Лев Ребет і Зеновій Матла.

Середовище ОУН стало стартовою сходинкою для багатьох майбутніх військовиків, громадсько-політичних діячів, публіцистів, письменників та поетів. Серед них: Микола Капустянський – генерал-хорунжий армії УНР; Зенон Коссак-Тарнавський – автор 44-х правил життя українського націоналіста; Омелян Сеник – член проводу ОУН, Микола Сціборський – теоретик українського націоналістичного руху; Ярослав Стецько – голова проводу ОУН, Антибільшовицького блоку народів та Світової антикомуністичної ліги; Степан Ленкавський – автор «Декалогу» (Десяти заповідей українського націоналіста); Кирило Осьмак – президент УГВР; Юрій Липа – громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист і лікар; Лев Ребет, Іван-Тадей Мітрінга, Роман Паладійчук, Ярослав Старух, Євген Врецьона, Іван Равлик, Дмитро Яців, Іван Вітошинський, Дмитро Маївський, Юрій Стефаник, Олекса Гай-Головко, Йосип Позичанюк, Пантелеймон Сак, Богданна Світлик, Марко Боєслав та ін.

Серед когорти українського національно-визвольного руху виділяються своєю значимістю Степан Бандера і Роман Шухевич. Обидва походять з родин греко-католицьких священників, обидва у юному віці вступили до лав ОУН, обидва загинули трагічною смертю. Їх долі переплелися у вирі історії: Роману Шухевичу довелося очолити рух, за яким на довгі роки закріпилося ім'я Степана Бандери. Після першого арешту у 1934 році С.Бандера став прапором боротьби, після другого арешту гітлерівцями у 1941 році – легендою, в після вимушеної повоєнної еміграції – символом українського націоналізму.

Проте реального впливу на хід подій в Україні Степан Бандера не мав з липня 1941 року.

Усю боротьбу, що велася від його імені в Україні з 1941 по 1954 роки, започатковували й очолювали інші люди. Найпомітнішою постаттю серед них був Р. Шухевич. Він зумів організувати й довгий час, – протягом 1943 – 1950 років, керувати Українською повстанською армією та збройним підпіллям в умовах протистояння з найсильнішими тоталітарними режимами, що існували в Європі у XX столітті.

Поряд з Романом Шухевичем пліч-опліч боролися Дмитро (Роман) Клячківський – полковник УПА, командир УПА-Північ; Олекса Гасин – Лицар – полковник УПА, заступник шефа, а згодом шеф ГВШ УПА у 1943 – 1949 рокам. У співавторстві з Євгеном Коновальцем він видав «Військовий підручник» для потреб підпільної боротьби. Соратниками Шухевича були Василь Сидор Шелест – полковник, командир УПА – Захід, член проводу ОУН від 1947 року, крайовий провідник ОУН Карпатського краю, генеральний суддя ОУН; Василь Кук – полковник УПА, заступник Романа Шухевича, командир УПА – Південь; Микола Лебідь – організатор українського антифашистського руху Опору, який у 1941–1944 роках вів переговори з польською Армією крайовою про ведення спільної боротьби проти гітлерівців; Роман Кравчук – Петро – член проводу ОУН, крайовий провідник західноукраїнських земель (ЗУЗ) у 1943 – 1951 роках; Петро Федун – Полтава – керівник бюро інформації УГВР, Головного осередку пропаганди проводу ОУН, редактор підпільних видань, зокрема офіціозу ОУН «Ідея і чин», начальник політвиховного відділу ГВШ УПА (1946-1949), керівник Бюро інформації УГВР у 1946 – 1951; Катерина Зарицька – організатор підпільного Українського червоного хреста для потреб УПА та мирного населення; Галина Дидик – довірена особа Романа Шухевича, зв'язкова членів проводу ОУН та інші. [2]

Історична пам'ять народу донесла сьогоденню імена українців, які творили духовну та інтелектуальну ауру української нації в роки Другої світової війни. Стовпом української церкви, символом

національного та духовного єднання народу стало ім'я Андрея Шептицького – вихідця з давнього лицарського роду Сасів. З початком радянсько-німецької війни, резиденція митрополита Шептицького стала прихистком для в'язнів НКВС, яким вдалося втекти з тюрми «Бригідки». В роки німецької окупації Андрей Шептицький віддав наказ переховувати на Святоюрській горі євреїв, які зазнали гонінь. У грудні 1942 року гестапо провело масштабні обшуки в будівлях комплексу св. Юра, але євреїв там не було знайдено. Греко-католицькі монахи переховували їх по сиротинцях (дитячих будинках) та монастирях.

Інтелектуальну ауру української нації творили усі ті, хто своїми здобутками у різних галузях науки і культури примножували славу України, не зважаючи на важкі воєнні умови. Визначна роль в історії українського культурно-освітнього руху належить Науковому Товариству ім. Шевченка (НТШ). Товариство виникло і розвивалося як соборне явище Сходу і Заходу України. У різні роки до його складу входили відомі та широко знані у світі учені з різних галузей науки і техніки.

До когорти вчених-правників та суспільників належали Кость Левицький, Володимир Старосольський, Василь Панейко. До філологічної секції Товариства входили: Степан Смаль-Стоцький, Кирило Студинський, Василь Щурат, Євген Тимченко, Михайло Возняк, Іван Зілинський, етнологи Олександр Колесса і Філарет Колесса, Іларіон Свєнціцький та інші.

Особливо цікавим був розвиток третьої секції НТШ, що охоплювала широкий спектр стислих наук, починаючи від математики до медицини і в рамках якої вперше в історії України було розпочато генерування україномовного наукового продукту в сфері стислих наук. Тут яскраво виділяються імена математиків Володимира Левицького – автора праці з теорії аналітичних функцій, диференціальних та інтегральних рівнянь, алгебри, геометрії, теоретичної фізики, астрономії; Михайла Кравчука – вченого, який стояв біля витоків творення сучасного комп'ютера, автора першого підручника з математики українською мовою. Завдяки його

наставницькій діяльності Сергій Корольов став генеральним конструктором космічних ракетоносіїв, а Архип Люлька — конструктором першого турбореактивного двигуна в СРСР. Дмитра Іваненка – автора протонно-нейронної моделі ядра атома; Мирона Зарицького – автора праць з теорії множин та теорії функції дійсної змінної; природодослідників Івана Раковського та Миколи Мельника, світової слави біохіміка і водночас парламентського діяча Івана Горбачевського, лікарів Тита-Євгена Бурачинського, Василя Кархута, Юліана Семковича, Івана Дмитраша, Матвія Лотовича. Незважаючи на складні суспільно-політичні та економічні обставини збагатили українську науку історики Іван Крип'якевич, Мирон Кордуба, філологи Василь Сімович. Одстоювали гасла української державницької літератури талановиті письменники – емігранти: Євген Маланюк, Леонід Мосендз, Олег Ольжич, Ростислав Єдник, Олена Теліга. За завданням ОУН, у жовтні 1941 року Теліга виїхала зі Львова до Києва, де провадила активну політичну та літературну діяльність. На початку лютого 1942 року її заарештували нацисти. 21 лютого 1942 року О. Телігу розстріляли у Бабиному Яру разом з іншими 621 членами ОУН (переважно ОУН-м).

Серед видатних особистостей в інших напрямках української науки важлива роль належить Івану Фещенко-Чопівському (металургія), Володимиру Кучеру, Зенону Храпливому, Остапу Стасіву, які зробили вагомий вклад у розвиток фізики.

Засновником модерної енциклопедичної справи слід вважати проф. Івана Раковського. На новий рівень вийшли географічні студії під проводом Володимира Кубійовича, який а роки війни активно включився до громадської роботи та очолив Український Центральний Комітет в Галичині для допомоги біженцям та налагодження суспільного життя в умовах німецької окупації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Донцов Д. Націоналізм. – Вінниця, ДПКФ, 2006. – С.21, 26.

2. Онишко Л. Друга світова війна. Видатні українці – борці за незалежну України. Назва з екрану. [Електронний ресурс]. //

http://eukraina.com/publ/society_politics/druga_svitova_vijna_vidatni_ukrajinci_borci_za_nezalezhnu_ukrajini/13-1-0-193

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (Україна у Другій світовій війні (1939-1945рр.). // Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 9. – Хмельницький, 2015. – 228 с.

В. Г. Байдич,
кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)

ДО ІСТОРІЇ ВСТАНОВЛЕННЯ І РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ НАЦИСТІВ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ В 1944 – 1945 РОКАХ

У вересні цього року виповнюється 70-та річниця найбільшого збройного конфлікту в світі. Війна тривала 2194 дні від 1 вересня 1939 року до 2 вересня 1945 р. В ній брали участь 62 держави з 73, які тоді існували. Загинуло 65 млн. людей, з них СРСР втратила 27 млн. військових та 13–14 млн. цивільних. В Україні 2,5 млн. людей загинули під час військових дій, а 5,5 млн. – втрати серед військовополонених і мирного населення. Вісім мільйонів українців, приблизно п'ята частина загиблих… Це також п'ята частина населення України станом на 1941 рік.

Шлях до початку війни відкрив Пакт Молотова – Ріббентропа 23 серпня 1939 року. Внаслідок домовленостей СРСР розширився за рахунок Західної України і Білорусі, Бессарабії та Буковини, трьох країн Балтії, частини Фінляндії, а Німеччина дістала можливість безперешкодного вторгнення в Польщу.

110–120 тисяч українців розпочали боротьбу проти нацизму в лавах Війська Польського, 8 тисяч з них загинули у перший місяць. Відомо, що у канадській армії служили до 50 тисяч українців, а 80 тисяч громадян США українського походження воювали в тихоокеанському регіоні, Малій Азії, Європі…

За час Другої світової війни через Червону армію пройшло 6 млн. українців, понад 2,5 млн. були нагороджені радянськими і західними медалями та орденами, 2069 стали Героями Радянського Союзу, 32 – двічі, Іван Кожедуб – тричі [1].

З 15 фронтів, що діяли під час війни – вісім очолювали маршали та генерали, українці за походженням. А Федір Зінченко – Герой Радянського Союзу – був першим комендантом Рейхстагу. Генерал-лейтенант Кузьма Дерев'янкін від імені Радянського Союзу

підписав акт капітуляції фашистської Німеччини.

Великими були і матеріальні втрати – 286 млрд. крб., що становило 40% від загальних утрат СРСР. Величезні масштаби руйнувань, спричинених війною: 714 міст і містечок та 28 тис. сіл зруйновано і спалено війною, 16150 підприємств, 10 млн. осіб опинилося без житла [2].

Для документування злочинів, вчинених гітлерівцями, та встановлення втрат, завданих населенню й промисловому комплексу, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 2 листопада 1942 р. було створено Надзвичайну комісію з встановлення і розслідування злочинів гітлерівських загарбників та їх спільників і вчинених ними утрат громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам і закладам. Головою комісії було призначено М. Шверника, а її членами – А. Жданова, письменника О. Толстого, академіка Є. Тарле, М. Бурденко, Б. Веденєєва, І. Трайніна, В. Гризодубову та митрополита Київського і Галицького Ніколая.

Ініціатором створення цього органу стало управління пропаганди та агітації ЦК ВКП(б). У липні 1942 р. його начальник Г. Александров надіслав народному комісарові закордонних справ В. Молотову і секретарям ЦК ВКП(б) А. Андрєєву, Г. Маленкову та О. Щербакову листа, в якому наголошував: “У ході Великої Вітчизняної війни деякі організації розпочали збір матеріалів про злочини німецької армії на території СРСР. Але ця робота проводиться без загального плану і на примітивному рівні. Тому використовувати в подальшому зібрані матеріали для пропаганди буде неможливо. Все це наштовхує на думку про створення надзвичайної комісії, яка б зайнялася розслідуванням та обліком злочинів, звірств, грабунків німецької армії і нанесенню нею матеріальних збитків Радянській державі та громадянам”.

16 березня 1943 р. постановою ЦК ВКП(б) № 229 були створені республіканські, краєві та обласні комісії. На території України вони розпочали роботу лише після визволення тієї чи іншої області від нацистів. Кам’янець-Подільська обласна комісія з встановлення та розслідування злочинів гітлерівських загарбників та

їх спільників і вчинених ними утрат громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам та установам розпочала роботу в квітні 1944 р. під головуванням А. Устенка. У складі комісії також працювали: А. Ковбасюк (заступник голови); секретарі комісії Чауш та Хоптяр; члени комісії: Г. Тонкочеєв (секретар Кам'янець-Подільського обкому), В. Крикливий, Руденко, Б. Шик і Г. Лапчинський. До 1 травня аналогічні комісії повинні були розпочати роботу в районах, містах обласного підпорядкування, а також на підприємствах, колгоспах, установах, організаціях і сільських радах.

Комісії на районному рівні розпочинали роботу в міру їх створення у складі: голови комісії (голова райвиконкому), членів комісії (2, 3 лікарі медексперти) тощо. Так, у Красилівському районі комісія розпочала роботу 12 травня під головуванням Кравченко. До її складу входили: Цимбалюк, Лисенко, Толмачова, Воробйов, Мироженко, Маршал, Шахрай та інші. Для раціональної роботи було прийнято рішення поділити комісію на три підкомісії: з розслідування нацистських злодіянь (Лисенко, Воробйов, Волинець); з обліку втрат громадян (Захарова, Мироженко, Маршал); з обліку втрат організаціям (Гонтар, Павловський, Тольцова). Крім того, в кожному селі району створювалися сільські комісії. Заяви від громадян приймалися в секретаріаті райвиконкому. Роботу комісії мала висвітлювати місцева преса. Про неї доповідали під час проведення зборів і мітингів [3].

Працівники Берездівської комісії через пресу інформували населення про початок її роботи та надали роз'яснення, які види злочинів і втрат слід відображати в заявах. Поступово накопичувалася інформація про збитки через німецьке рабство, накладення контрибуцій та штрафів, вимушену евакуацію та конфіскацію продовольства, ВРХ, різного майна [4].

Незважаючи на різні терміни створення районних комісій, до 1 червня 1944 року обласна комісія повинна була повністю завершити роботу й визначити розміри нанесених втрат у грошовому і натуральному вимірах, зафіксувавши їх в актах встановленої форми, з

наступним їх завіренням у міських та районних радах депутатів трудящих. Однак, ситуація з обліком утрат і злочинів виглядала не так оптимістично через кадровий голод. Так, 21 червня 1944 р. голова Волочиської комісії мотивував відставання від графіка роботи тим, що "Як Вам відомо, Волочиський район один із найбільших. Працівники як по сільських радах, так і по колгоспах нові і в канцелярській роботі не розуміються. Є багато випадків, що голови та секретарі сільських рад, йдучи в армію, не здавали підготовлених актів. У результаті із 52 актів колгоспами здано лише 39. Із 40 актів сільських рад у наявності є лише 17." [5]. Подані у той день уповноваженим по Волочиському району акти й матеріали були повернуті обласною комісією через те, що на її думку: "збитки по колгоспах занижені в декілька разів; акти по завданих збитках громадянам досить примітивні; акти по злодіяннях складені політично неграмотно; в актах не задокументовано місця страт військовополонених" [6].

Уповноважений по Шепетівському району Таран скаржився на неспроможність місцевої влади забезпечити належну роботу комісії. Керівництво району переймалося турботами щодо відбудови залізничного вузла та мобілізацією населення на відбудову шахт Донбасу, а на роботу комісії не звертали уваги. Облік завданих втрат проводився з недоліками. В результаті акти складали лише в одному примірнику, та й то з неточностями [7].

Роботу комісій гальмував брак паперу [8]. Щоб його ліквідувати, секретар Сатанівського райкому партії зробив замовлення облвиконкому на 42 аркуші; Миньковецькому району з фондів обвиконкому виділено аж 8500 аркушів. Схожою була ситуація в Базалійському районі. "…Особливо складно з актами по селах в районі. Паперу зовсім немає як в районі, так і в селах" [9]. Керівництво області звернулося за допомогою до республіканської комісії, розрахувавши отримати 1 т. паперу [10].

Теофіпольський райком партії через незадовільну роботу комісії зобов'язав керівників всіх рівнів упродовж п'яти днів надати акти та довідки про завданні втрати і злодіяння в районну комісію [11].

Негатив у роботу комісій вносили керівники різних установ та організацій. Через відсутність у штатах службовців, почали відкликати своїх працівників як з обласної, так і районних комісій. Так, із відкликанням на роботу в контору "Заготзерно" уповноваженого по Вовковинецькому району Друзя, робота районної комісії взагалі призупинилася [12].

Згідно з розробленими інструкціями акти складалися на підставі матеріалів розслідування, опитування свідків і потерпілих. У вступній частині обов'язково зазначалося число, місяць, рік, місце складання акту та прізвища членів комісії; в описовій – викладалися факти злодіянь, а при наявності могил мав бути їх опис. У висновках подавалася статистика вбитих і замучених цивільних громадян і військовополонених. До кількості осіб, забраних в німецьку неволю, треба було обов'язково додавати їхні списки, завірені в органах виконавчої влади.

Акти складалися у двох примірниках, завірялися головою, секретарем і членами комісії й реєструвалися в книзі актів обласної комісії. До них додавали матеріали опитування свідків тощо.

Поряд із документуванням утрат і злочинів також збиралася інформація про окупантів, їхніх спільників із місцевого населення (прізвище, ініціали, національність) та причетність до злочинів [13].

Оформлені акти обласна комісія надсилала Надзвичайній комісії у Москву і примірник республіканській комісії, де вони перевірялися й погоджувалися. В разі неточностей їх повертали на доопрацювання. Так, в листопаді 1944 року в обласну комісію було повернуто аж 19 томів зведених матеріалів із розслідування злочинів нацистів, що пояснювалося по-перше, відсутністю актів по низці районів, по-друге, розходженнями між загальним і республіканським актами, по-третє, відсутністю в актах свідчень очевидців [14].

Працівниками Кам'янець-Подільської обласної комісії в Надзвичайну було подано 102568 актів. Сума втрат склала 18588112,4 тис. крб.

№ п/п	**Найменування галузей**	*Кількість актів*	**Сума втрат (в тис. крб.)**
1	Комунальне господарство	49	162958,2
2	Місцева промисловість	13	5437,5
3	Шляхове господарство	24	24215,4
4	Харчова промисловість	4	7359,0
5	Торгівля	6	612,5
6	Промисловість будівельних матеріалів	15	12032,0
7	Паливна промисловість	2	296,6
8	Млиновий трест	34	5276,8
9	Видавництво та поліграфія	4	1506,4
10	Відділ соціального забезпечення	10	99,2
11	Земельний відділ	44	5431,7
12	Господарство виконкомів і сільських рад	207	18543,5
-	Всього	412	243769,6
1	Народна освіта	948	131267,0
2	Охорона здоров`я	206	45494,0
3	Культура і мистецтво	4	5671,0
4	Установи релігійного культу	13	6551,0
Всього		**1171**	**188983,0**
	Збитки, завдані колгоспам	1618	14969637,8
	Збитки, завдані громадянам	99367	3185722,0
Всього		**102568**	**18588112,4**

Надзвичайна комісія завершила роботу 13 вересня 1945 р. У цей день її голова М. Шверник подав керівництву СРСР узагальнений звіт про завдані війною утрати, що дало змогу закріпити суми витрат на міжнародних конференціях і нарадах країн-переможниць й визначити розмір грошових виплат Німеччиною у вигляді контрибуцій. Дані Надзвичайної комісії оприлюднювалися на Нюрбергському процесі над воєнними злочинцями.

Таким чином, над виявленням і документуванням злочинів та злодіянь гітлерівських загарбників на території області працювали

37 районних і 3 міських комісій (загалом 280 осіб). Крім того, уповноваженими від області в складі районних комісій працювали 40 осіб, від районів у складі сільських рад і колгоспів – 740 представників. Членів комісій у колгоспах нараховувалося 5120, у сільських радах – 5030 осіб. В системі обласного управління освіти до складу комісій залучено 4550, охорони здоров'я – 2300 осіб. Крім того, 2300 представників були задіяні в інших організаціях і відомствах.

У комісіях із розслідування злочинів, пов'язаних з примусовою працею у Німеччині, працювало 5700 осіб. У розкопках місць захоронень брали участь до 10 тис. осіб. Понад 30 тис. осіб давали свідчення, яким чином сприяли документуванню злочинів нацистів.

Загалом у роботі комісій різних рівнів на території області взяли участь понад 64 тис. осіб.

На даний час документи обласної комісії зберігаються в Державному архіві Хмельницької області і нараховують 1032 справи. Крім того, робота Кам'янець-Подільської обласної комісії відображена у фондах республіканської комісії – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України; 915 справ зберігаються у Державному архіві Російської Федерації у фонді Р-7021, оп. 64 "Чрезвычайная государственная комиссия по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ими ущерба гражданам, коллективным хозяйствам (колхозам), общественным организациям, государственным предприятиям и учреждениям СССР".

Список використаних джерел та літератури:

1. Хмельниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) або Поділля очима солдатів Вермахту / упоряд.: Ю. В. Олійник, В. В. Галатир та ін. – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2013. – 115 с.

2. Лисенко О. Є. Окупаційний режим на Україні у 1941 – 1943 рр.: адміністративний аспект / О. Є. Лисенко, В. А. Несторенко //

Архіви окупації, 1941–1944 / [упоряд. : Н.Маковська]. – К. : Вид. дім. "Києво-Могилянська академія", 2006. – С. 766–872.

3. Державний архів Хмельницької області (ДАХмО), ф. Р-863., оп. 2., спр. 27., арк. 19.

4. Там само, спр. 27., арк. 112

5. Там само, арк. 49

6. Там само, спр. 46., арк.54

7. Там само, арк. 15

8. Там само, спр. 26., арк. 3

9. Там само, арк. 5

10. Там само, спр. 20., арк. 4

11. Там само, спр. 46., арк. 83

12. Там само, арк. 56

13. Там само, оп. 3., спр. 31., арк. 16

14. Там само, арк. 12

О. О. Вітюк,
кандидат історичних наук
Т. В. Голєва,
викладач
(м. Вінниця)

СЕЛИЩЕ ВОРОНОВИЦЯ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 РР.)

Дев'ятого травня щороку свідомі люди відзначають свято Дня Перемоги радянського народу над нацистською Німеччиною. Це є приводом для того, щоб згадати людей, які грудьми, своїм життям у ті буремні роки захищали нашу землю від іноземного поневолення. Друкованих джерел з обраної тематики про селище Вороновицю Вінницької області практично не існує, тому дана проблема є актуальною.

Метою нашого дослідження є висвітлення сторінок історії селища Вороновиці в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.).

Про те, що селище Вороновиця у роки війни було переповнене нацистами, досі згадують місцеві жителі. Станіслав Міцкевич розповів, що його сестра в 1943 році вийшла заміж за шофера, який возив керівника німецької школи абвер.

Двадцять сторінок ксерокопій, скріплених печаткою СБУ, мають назву "Штаб "Валлі". Ці документи підтверджують, що в роки війни у селищі був штаб "Валлі", школа розвідки, дві абверкоманди та п'ять абвер груп. У червні 1941 року, як свідчать надані документи, з метою організації розвідувально-диверсійної і контррозвідувальної діяльності проти СРСР фашисти створили спеціальний орган – управління "Абвер-закордон" під умовною назвою "Штаб "Валлі" (польова пошта № 57219). Штаб був підпорядкований відділу з вивчення іноземних армій Східного фронту і доповідав йому про результати розвідувальної і підривної діяльності. Начальником штабу був призначений підполковник Шмальшлегер Гейнц. "Валлі" мав у своїй структурі сім підрозділів. Так, підрозділ "Г" виготовляв фіктивні радянські документи, відзнаки, штампи і печатки радянських військових частин, установ та підприємств. Бланки документів, які було важко виготовити отримували з Берліна. Підрозділ "Х" організовував і здійснював розвідку в сухопутних військах, "Л" – військово-повітряних силах, "В" – займався економічною розвідкою,

"І" – забезпеченням радіоапаратурою, шифрами, кодами. У структурі штабу також був секретаріат і відділ кадрів [1, арк. 15].

Із п'яти місць дислокації в країнах Європи штаб "Валлі І" знаходився в Україні, лише у Вороновиці – з весни до осені (листопад) 1942 року. У селище штаб перебазувався з-під Варшави. Після Вороновиці "штабістів" перекинули до Східної Пруссії. "Валлі І", як зазначено в документах, керував військовою та економічною розвідкою на радянсько-німецькому фронті. Начальник штабу – майор, а пізніше підполковник Баун – здався в полон американцям після чого здійснював розвідку проти СРСР [1, арк. 15].

З 1941 по 1943 роки у Вороновиці працювала засекречена нацистська розвідувальна школа "Абвер група 102", сімнадцятої німецької армії під командуванням підполковника Лінгарста. Її штаб був влаштований у колишньому палаці Грохольських-Можайських, пам'ятці архітектури XVIII ст. Німці вибрали це триповерхове приміщення, в якому було 43 кімнати і дві зали з більш ніж метровою товщиною стіни, не випадково. Їх тут все влаштовувало. Під будинком був великий підвал, у який можна було заїжджати не тільки кіньми, а й автомашиною. Поруч – садок, широка під'їзна дорога. До того ж ця місцина, що в двадцяти чотирьох кілометрах від Вінниці, була тихою [2, с. 80].

Про таємну школу часів війни знають одиниці мешканців селища Вороновиці. Серед живих свідків – колишня вчителька української мови і літератури, інвалід другої групи, 83-річна Галина Петрівна Доманчук. За її свідченнями, школа була секретною, уся обслуга у ній німецькою. Окупанти знали, що в селищі діяла підпільна група, тому й боялися розголошення інформації.

У 1941 році німці відкривають у Вороновиці, Вінниці, Брацлаві, Немирові, Гайсині, Вапнярці, Гнівані, Літині, Козятині, Хмільнику, Уланові та в інших населених пунктах концентраційні табори для військовополонених. Ставлення до бранців з боку загарбників було жахливе: морили голодом та холодом, працею, хворобами та просто вбивали. Так, у листопаді 1941 року, на 12 кілометровому відрізку шляху із с. Михайлівки до Гайсина,

переганяючи радянських військовополонених, конвоїри пристрелили 30 бранців [1, арк. 15].

З вересня 1941 року на території Вороновицького району розпочали боротьбу з ворогом три підпільні групи. Організатором і керівником однієї з них став І. Яковенко (1914 р. н.) по закінченню Вороновицької семерічки працював у редакції райгазети, потім вчився в Харківському газетному технікумі, а відслуживши військову службу, працював у редакції Львівської молодіжної газети "Ленінська зміна". Тільки почалася війна, пішов в армію, потрапив в оточення і повернувся до рідного містечка. До складу групи входили Д. Андріяш, І. Галаган, С. Самофалов, А. Суворов, М. Сученко, Б. Шуляк. Група встановила зв'язок з Вінницькою підпільною організацією. До складу групи Яковенка входили жителі Вороновиці та села Ганщина.

За завданням Вінницького підпільного центру були вивезені з Вороновицької друкарні дві каси шрифту, одну передали у Вінницю, а інша зберігалася у І. Яковенка. Ворогові вдалося натрапити на слід підпільників. 27 1943 року гестапівці вдерлися до квартири Яковенка і розстріляли його. Були заарештовані також і М. Сученко та С. Самохвалов, яких пізніше розстріляли в гестапо. Заарештували і всіх інших працівників друкарні. Решта членів групи пішли в ліс, щоб з'єднатися із партизанським загонами.

Вороновицькі партизани під керівництвом Шуляка здійснили ряд диверсій на лінії зв'язку. Знищили німецький радіовузол, убили начальника місцевої поліції. В 1943 році загинули в бою з німецькими загарбниками в селі Війтівцях Липовецького району активні учасники Вороновицької підпільної групи Д. Андріяш, А. Суворов, Б. Шуляк [3].

Тоді фашисти й гадки не мали, що у них в штабі писарем працює радянський розвідник Петро Прядко. Під час тривалої розмови Прядко вмовив одного з полонених – Василя Матвієнка – перейти нібито на бік фашистів і таким чином стати його помічником. Матвієнко згодився, повідомив німцям, що він – син розкуркулених й незадоволений радянською владою. Пройшовши відповідну

підготовку, Матвієнко служив в обслузі абвер групи електриком і негласно виконував вказівки Прядка.

Одного разу Матвієнко запропонував Прядку влаштувати коротке замикання й підірвати будинок разом з німцями. Але ініціатива не була схвалена. Це, схоже, не входило у плани радянської розвідки, бо тим самим вони себе викрили. Однак, Матвієнко не змирився з цим, і коли Прядко був у від'їзді, поділився своїм наміром з іншим електриком, вважаючи його своїм. Але той зрадив його. Це було в 1943 році.

Розлючені фашисти роздягли Матвієнка, вивели у парк, дали лопату і примусили копати собі могилу. А потім розстріляли [1]. Люди бачили усе це, але не знали кого і за що вбили німці. Після війни рідна сестра Матвієнка Зінаїда Семенівна, сини Володимир та Віктор розшукали батькову могилу у Вороновиці. Тепер на ній височить пам'ятник з написом: "Бійцям невидимого фронту…". Сьогодні за могилою доглядають учителі та школярі Вороновицької СЗШ № 1.

Селище Вороновицю визволяла 221 стрілкова дивізія, 671 стрілковий полк – командир-майор Бегов Микола Андрійович.

На підступах до селища в цей день зав'язалися бої з гітлерівцями, воїни 221 стрілецької дивізії (командир-генерал-майор В. Н. Кушнаренко). Ворог сконцентрував значні сили піхоти і артилерії, сподіваючись не лише утримуватись, але й перейти в контрнаступ. Це першим відчув батальйон майора Станового, якому судилося розпочати великий бій за Вороновицю. Незабаром в нього вступив весь полк, яким командував Андропов – через кілька годин після початку бою. Нашу піхоту підтримував вогнем артилерійський протитанковий батальйон під командуванням Ульянова. Гітлерівці змушені були панічно відступати, всіяли вороновицькі поля сотнями трупів своїх солдатів і офіцерів.

Відзначались в цьому бою артилеристи капітана Слукіна, подавивши влучним вогнем артилерію ворога і створивши сприятливі умови для дій нашої піхоти. А старший сержант Петренко з кулеметниками свого підрозділу знищив майже взвод гітлерівців.

Обслуга гармати сержанта Бабака підпалила два ворожі танки, знищила чимало піхоти. На світанку 12 березня бійці 221 стрілецької дивізії вступили у Вороновицю.

Скупі рядки бойових зведень. Якою дорогою ціною давалися їх цифри, їх перелік, рапорти, що лягли в їх основу.

Сотні жителів Вороновиці самовіданно билися з окупантами на фронтах Великої Вітчизняної війни. Багатьох з них нагороджено орденами, медалями. Високого звання Герой Радянського Союзу удостоєні: військовий моряк нині контр-адмірал В. Пилипенко (помер), льотчик П. Колісник (помер 2003 р.), льотчик Г. Олійник, який здійснив 376 бойових вильоти і знищив 23 фашистських літаки.

Народився Олійник Григорій Микитович 9 лютого 1916 року у Вороновиці Вінницького району. Закінчив середню школу. Потім працював на Степанівському цукровому заводі, пізніше у Вороновицькому райкомі комсомолу. У лавах Радянської Армії Григорій Микитович із 1936 року. У 1939 році він закінчив Чугуївське військово-авіаційне училище. Із червня 1941 року льотчик воював на Південно-Західному, Брянському, Північно-Кавказькому, Сталінградському фронтах Великої Вітчизняної війни. Після якої продовжував службу у збройних силах СРСР. 11 серпня 1953 року Олійник Г. загинув при виконанні службових обов'язків.

За зразкове виконання бойових завдань та проявлені при цьому відвагу і героїзм на фронті, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 серпня 1943 року помічнику командира повітряно-стрілецької служби 293-го стрілецької авіаційної дивізії, капітану Олійнику Григорію Микитовичу присвоєно звання Героя радянського Союзу. Також він нагороджений орденом Леніна, трьома орденами Червоного Прапора, орденами Олександра Невського, Вітчизняної війни І ступеня, Червоної Зірки, медалями. Пам'ять про Героя живе у нашому селищі і до сьогодні, адже одна із вулиць названа на його честь.

Ще один видатний захисник нашого краю – Кекух Василь Ілліч. Народився він у с. Семенівка, Семенівського району Чернігівської області. У роки Великої Вітчизняної війни був артилеристом 616-го стрілецького полку 194 –ї Рачинської стрілецької

дивізії. 24 грудня 1943 року в Білорусії, на залізничній станції Шатілки був запеклий бій, у якому В. Кекух вловивши ціль, осипав ворога снарядами. П'ятнадцять контратак того дня відбив Василь Ілліч із своїми товаришами. За проявлені мужність і героїзм 3 січня 1944 (якраз у день народження) В. Кекух був нагороджений орденом Слави III ступеня.

1 липня 1944 року на шосе Бобруйськ-Мінськ неподалік від села Горошки Могильовської області, під час операції "Багратіон" артилеристи зіткнулись із сильно озброєною німецькою колоною, що несподівано з'явилась. Сержант Кекух влучним вогнем знищив вантажний автомобіль з боєприпасами та протитанкову гармату ворога, 25 гітлерівців. За дану операцію В. Кекуха нагородили орденом Слави II ступеня.

Пам'ятник "Бійцям невидимого фронту" (смт. Вороновиця, Вінницька область)

23 серпня 1944 року сержант В. Кекух із однополчанами вели бій за село Гута-Буйна в Польщі. Опір ворога був особливо сильним. Фашисти переважали у техніці. Становище було більш ніж критичним. Із усієї обслуги "76-міліметровки" боєздатним залишився один Василь Ілліч. Тепер весь захист лягав на його плечі. Тож, у даному бою відважний артилерист вивів із ладу два "Фердинанди" та знищив 35 гітлерівців.

Василь Ілліч командував обслугою гармати, взводом. На станції Шацилки, в Білорусії, відбиваючи танкову атаку, коли навідник і заряджаючий були поранені, він підпалив 2 ворожих танки. В районі Бобруйська брав активну участь у придушені вогневих точок гітлерівців, і фашистський полк змушений був здатися в полон. Під

час форсування річки Арев В. Кекух знищив 5 кулеметних гнізд.

За проявлені хоробрість та героїзм 10 квітня 1945 року Василь Ілліч був нагороджений орденом Слави І ступеня. Після війни В. Кекух здобув вищу юридичну освіту. Працював народним суддею у колегії адвокатів м. Вінниці. Проживав у смт. Вороновиці Вінницького району, де помер та похований.

У районі Вороновиці протягом тривалого часу відбувалися жорстокі бої з гітлерівцями. Радянські воїни визволили село 13 березня 1944 року. Окупанти, відступаючи під ударами Червоної армії, залишили після себе у Вороновиці згарища і руїни. Загарбники майже всі споруди колгоспу знищили, громадські приміщення, багато житлових будинків, цукровий завод та інші підприємства. Повністю знищили техніку, на фермах не залишили жодної тварини.

Близько 600 жителів селища стали на захист Вітчизни. Назад не повернулися 160 воїнів, а у боях за Вороновицю загинуло 179 чоловік. У братській могилі селища поховано 745 безіменних солдат. Вічна пам’ять їм, вічна слава.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р – 1683. – Оп. 1. – Спр. 38 а. – Арк. 15.

2. Малаков Д. В. По Брацлавщине (от Винницы до Тульчина) / Д. В. Малаков. – М., Искусство, 1982. – 174 с. – (Дороги к прекрасному).

3. Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область / [гол. ред. колегія: П. Т. Тронько, М. П. Бажан, М. К. Білогуров та ін.]. – К. : Головна редакція Української РСР, 1972. – 778 с.

О. П. Григоренко,
доктор історичних наук, професор
Л. О. Григоренко,
учениця
(м. Хмельницький)

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ І НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧАСНИКА ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ПРОФЕСОРА Р. І. СІЛІНА

Сьогодні ім'я автора багатьох монографічних узагальнень, підручників, посібників, доктора технічних наук, професора, академіка Академії інженерних наук, Української технологічної академії, Міжнародної академії інформатизації, Академії триботехніки, Президента Національного комітету України з питань машинознавства, Заслуженого працівника народної освіти України, багаторічного ректора першого вищого навчального закладу в м. Хмельницькому, радника ректора Хмельницького національного університету, публіциста, гуманіста, людини з енциклопедичним характером знань Радомира Івановича Сіліна відоме кожному мешканцю м. Хмельницького. Його внесок у розвиток освіти, науки і культури обласного центру і Хмельницької області – незаперечний. Біографія цієї авторитетної в наукових колах світу людини вже кілька десятиріч тісно пов'язана з Хмельниччиною. За його ж словами, Поділля йому через серце лягло.

На думку провідного українського філософа М. Поповича, еліта формується з найбільш обдарованих і сильних особистостей, які пробиваються нагору через соціальні перешкоди завдяки творчим і організаційним здібностям, культурним і моральним характеристикам [1, с. 11]. Це й підтверджує біографія Р. Сіліна, досить таки характерна для колишнього СРСР. Народився Р. Сілін 27 вересня 1931 р. у м. Курську (Російська Федерація) в сім'ї службовців. Дитинство його було обпалене війною: життя майбутнього ректора університету в Хмельницькому на той час відраховувало неповних десять років. Чорним крилом зачепив хлопчика 1941 рік, вразив його в саме серце. Батька мобілізували на фронт захищати Батьківщину, раптово помирає мати. Діти і підлітки в роки війни мужніли рано, разом з жінками і стариками заміняли чоловіків. Залишившись один в окупованому місті Радомир пише листівки із закликом вірити в

повернення радянських військ. Головний лозунг: "Смерть фашистським окупантам!". "Ці листівки, – згадує професор Р. Сілін, – я розкидаю по вулицях, передаю своїм однокласникам від імені партизан. Батько одного з учнів, який втік з Червоної Армії, передає мій текст в СД, і мене забирають на дізнання. Побачивши, що ніякої партизанської групи я не представляю, мене побили до напівсмерті і викидають на задвірки" [2, с. 78].

Коли від окупантів було звільнено місто Курськ, підліток зустрів добрих військових людей і став проситися у топографічний загін, який знаходився на переформуванні у Воронежі. Там, після наполегливих прохань і вмовлянь, він став червоноармійцем, рядовим топографічної служби 65 моторизованого топографічного загону. В нього був автомат Калашникова, дві гранати й інша зброя [3, с. 4]. Це була специфічна військова частина, яка підпорядковувалась штабу 2-го Українського фронту. У завдання загону, в якому юний воїн пізнавав фронтове життя, входило визначення абсолютних координат і цілей противника, підготовка картографічної продукції для штабів, необхідної у розробці військових операцій. Найбільше вкарбувався в пам'ять бій на Курській дузі. "Два дні там безперервно ревіли гармати. А гул стояв такий, що не можливо було говорити. Спочатку це була війна техніки, а не людей. Та вже після того, як вичерпалися технічні ресурси, настав час для прояву величезної людської мужності, героїзму. Тоді ми це зробили. Багато загинуло людей, але все ж таки вони не зламалися, а весь час йшли вперед" [4, с. 5]. Юний Радомир звільняв Харків, Кіровоградщину, пройшов Молдавію, Румунію, Угорщину, тодішню Чехословаччину та Австрію. Звістка про капітуляцію Німеччини застала його у Відні. У червні 1945 р. Радомира Івановича було демобілізовано з лав радянської армії. У переможному 1945 р. Радомир Іванович у своїх неповних 14 років вже був нагороджений двома медалями: "За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років" і "За взяття Відня" [5, с. 58].

У 1956 р. Р. Сілін одержав диплом з відзнакою випускника Львівського політехнічного інституту. В рідному ВНЗ його залишають

для викладацької роботи. Тут Радомир Івановим пройшов шлях від асистента до професора. В 1962 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук. Кілька років перебував у відрядженні в США, де проходив наукове стажування в університетах цієї країни. Результатом наукових пошуків став захист в 1974 р. докторської дисертації.

Місто Хмельницький – то особлива сторінка його життєвої біографії. В грудні 1974 року 43-х річний доктор технічних наук Р. Сілін став ректором Хмельницького технологічного інституту побутового обслуговування. На той час цей перший у м. Хмельницькому ВНЗ мав всього лише семирічну історію. Подальший розвиток інституту і перетворення його у значний освітній, науковий та культурний центр Подільського регіону на той час був досить проблематичним, незважаючи на те, що попередники Р. Сіліна ректори С. Ганжуров та М. Карпиленко досить багато зробили для становлення інституту [6, с. 7-14]. Молодий колектив працівників інституту ще не мав традицій в організації багатопланової вузівської роботи і, відповідно, певного на те досвіду. Згадуючи ті часи, не слід дивуватись, що тоді інститут з року в рік за підсумками в роботі посідав останнє місце в групі технологічних ВНЗ, за що керівництво інституту піддавалось критиці як з боку профільного міністерства, так і з боку місцевих партійних органів.

Дуже складні й відповідальні проблеми постали перед новим, молодим ректором інституту, який, до речі, також ще не мав власного досвіду керівництва ВНЗ. Чи мав він тоді більш менш чіткий план їх вирішення? Безперечно, було велике бажання вивести інститут у число кращих ВНЗ України. План для досягнення цієї стратегічної для ВНЗ мети ректор мав, і він полягав ось у чому. По-перше, ректор прийняв рішення паралельно вести реалізацію розроблених ним двох пріоритетних комплексних цільових довгострокових програм “Матеріально-технічна база” і “Науково-педагогічні кадри”. По-друге, були розроблені й інші програми: “Навчальний процес”, “Науково-дослідна робота”, “Соціальний розвиток”, календарні графіки яких були зсунуті вперед за часом відносно двох перших

названих програм, оскільки саме ці програми створювали необхідні передумови для реалізації всіх інших. Такий підхід до стратегії розвитку ВНЗ дозволив досягти певного ефекту при економії часу і коштів.

Енергійний і наполегливий ректор заручився підтримкою ЦК Компартії України, Міністерства вищої освіти, Міністерства побутового обслуговування населення, місцевих радянських та партійних органів, налагоджував партнерські стосунки з керівництвом підприємств та установ міста і області. Поряд з цим він здійснив певні кадрові перестановки в керівництві інституту на рівні проректорів, деканів факультетів, завідувачів кафедр. Це була перша спроба ректора розпочати створення своєрідної команди з числа керівництва різних рівнів, яка була б задіяна в розробці планів розвитку ВНЗ і в організації їх виконання. Вимоги до членів команди полягали в їх професійній компетенції, ініціативності, працездатності та відданості справі розбудови ВНЗ. І в усі наступні роки ректор буде наполегливо і послідовно удосконалювати якісний склад своєї команди для забезпечення її ефективної роботи.

Підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації була для інституту основною проблемою, але вирішити її у стислі строки без створення належних передумов було неможливо. Ці передумови полягали, насамперед, у будівництві сучасної матеріально-технічної, навчально-лабораторної бази, а також житла для працівників інституту. Були вкрай потрібні нові навчальні корпуси, бібліотека, гуртожитки, їдальні, житло. Тому ректор, спираючись на підтримку згаданих вище владних структур, приступив до реалізації комплексної програми “Матеріально-технічна база” і, насамперед, розпочав капітальне будівництво вузівських об’єктів. Це була досить відповідальна, складна, виснажлива і водночас захоплююча робота, в якій новий ректор професор Р. Сілін виявив непересічний талант керівника і організатора. Вирішення проблеми науково-педагогічних кадрів вимагало від ректора продуманих, рішучих і виважених дій з використанням системного комплексного підходу до її вирішення. Спочатку, і це цілком виправдано для

молодого ВНЗ, комплектування професорсько-викладацького складу відбувалось шляхом запрошення фахівців зі сторони. Але доктори наук практично не відповідали на такі запрошення, а плинність кадрів з числа таких осіб в кінці 1970-х років досягла 50%. Тому потрібно було використовувати і інший шлях: залишати для викладацької роботи кращих випускників, а також готувати докторів наук з числа осіб викладацького складу, які мали науковий ступінь кандидата наук. Цей напрямок підготовки науково-педагогічних кадрів вимагав відповідного розвитку у ВНЗ наукових досліджень і, в першу чергу, госпдоговірних, залучення до них викладацького складу, особливо молоді, створення атмосфери наукової творчості. Саме в цьому ректору прислужився його чималий на той час досвід в організації науково-дослідних робіт і впровадження їх результатів у виробництво, набутий під час роботи у Львівській політехніці та наукового стажування в США. Професором Р. Сіліним був використаний ще один ефективний підхід до вирішення кадрової проблеми, а саме, направлення молодих викладачів в аспірантуру при інших ВНЗ, переважно міст Києва, Москви, Одеси, Львова. Це дозволило на кінець 1980-х років щорічно готувати від 12 до 16 кандидатів наук. Результати роботи ректора і колективу інституту з підготовки кадрів вищої кваліфікації почали виявляти себе з початку 1990-х років, коли стали захищати докторські дисертації викладачі із числа випускників інституту. Першим з них у 1991 р. захистив докторську дисертацію в університеті м. Цитау (Німеччина) М. Семенюк – доцент кафедри основ конструювання машин, у цьому ж році він був затверджений доктором наук ВАК СРСР. Завдяки безперечним успіхам у справі підготовки науково-педагогічних кадрів були створені передумови для подальшого зміцнення наукового авторитету ВНЗ. На початку 1990-х років була відкрита підготовка кандидатів наук через аспірантуру, а згодом Спеціалізована вчена рада для захисту спочатку кандидатських, пізніше докторських дисертацій за спеціальностями “Тертя та зношування в машинах”, “Машинознавство” і “Матеріалознавство”. Визнання у науковому світі дістали журнали, які видає ВНЗ: “Проблеми трибології”, “Вимірювальна та

обчислювальна техніка", "Вісник університету", "Тертя та зношення".

Професор Р. Сілін на різноманітних нарадах систематично наголошував, що ВНЗ не буде мати перспектив розвитку, якщо не працювати над відкриттям нових напрямків підготовки і спеціальностей. Сьогодні без перебільшення можна сказати, що ці позитивні зміни в структурі підготовки фахівців мали для ВНЗ доленосне значення. Вони дали можливість у 1989 р. вперше змінити його статус (ВНЗ дістав назву – Хмельницький технологічний інститут) та приступити до формування нової концепції ВНЗ вже не як вузькопрофільного, орієнтованого на побутове обслуговування, а як широкопрофільного ВНЗ, який повинен стати навчальним і науковим центром з розробки новітніх технологій і підготовки відповідних фахівців. Слід зазначити, що на початок 1990-х років ВНЗ був відомим не лише в СРСР, але й за кордоном. У структурі інституту тоді був факультет з підготовки іноземних студентів, який забезпечував навчальний процес для студентів кількох десятків зарубіжних країн. З 1990-х років в інституті починається реалізація масштабної програми комп'ютеризації навчального процесу, наукової і управлінської діяльності, ініціатором якої був ректор професор Р. Сілін. Робота в цьому стратегічному для ВНЗ напрямку розпочалася активною співпрацею з американською фірмою Digital. Професор Р. Сілін зумів згуртувати для цього колектив ентузіастів-фахівців на чолі з професором О. Мясіщевим. Наслідком цієї роботи стало створення однієї з найкращих в системі вищої освіти України розгалуженої комп'ютерної мережі з виходом в Internet [7, с. 2].

У 1991 р. з набуттям Україною незалежності наступає якісно новий етап у житті та розвитку ВНЗ. Процеси політичних і економічних перетворень в Україні мали безпосередній великий вплив на всі сторони його діяльності. Розпочалося реформування вищої освіти з переходом на ступеневу систему освіти, нелегкий перехід на ринкові принципи відносин, в тому числі і в системі освіти, демократизація всіх сторін громадського життя. Завдяки далекоглядній і послідовній політиці ректора та його активній громадській позиції ВНЗ увійшов в цю епоху перетворень досить

організовано. Все робилося для того, щоб у нових умовах не тільки вижити в економічному і організаційному плані, але й забезпечити подальший розвиток ВНЗ відповідно до нової концепції організації вищої освіти. Ця концепція передбачала не тільки перехід до ступеневої освіти, але й упорядкування мережі ВНЗ, напрямків підготовки і спеціальностей, перехід на нові принципи фінансування діяльності ВНЗ, демократизації освітянської сфери. ВНЗ підлягали державній атестації на відповідність якості підготовки фахівців державним стандартам, підсумки якої давали підставу на набуття ВНЗ певного статусу – нижчого, або вищого. Підготовка ВНЗ до державної атестації і акредитації в період з 1992 до 1994 року – це одна з яскравих і пам'ятних сторінок в роботі ректора і очолюваного ним колективу, якій дійсно були притаманні наполегливість, професіоналізм та велике бажання зробити все для того, щоб ВНЗ вийшов з честю з важливого для його подальшої долі випробування. Були на цьому шляху і здобутки, і невдачі та розчарування, але ВНЗ на той час вже мав побудований за попередні роки міцний матеріально-технічний, кадровий, науковий та методичний фундамент. Ректор в основному створив дійову команду однодумців з числа керівного складу, а колектив працівників набув певного досвіду у всіх ланках роботи. Колектив інституту завжди відчував дієву підтримку від владних органів міста та області. Тому не було випадковістю, що за результатами державної атестації ВНЗ присвоєний найвищий – 4-й рівень акредитації, і він набув статусу Технологічного університету [8, с. 3]. Але здобути для ВНЗ статус університету – це одне, а затвердитися в цьому статусі, перетворити його дійсно у значний освітній, науковий та культурний центр Поділля – зовсім інше. Це добре розумів ректор професор Р. Сілін і члени його команди. Розуміли і те, що статус університету відкривав перед ВНЗ великі можливості для подальшого розвитку.

Надзвичайно важливою заслугою Радомира Івановича на посаді ректора стало формування стабільного, працездатного, дружнього, ініціативного та перспективного колективу викладачів та співробітників, що можуть працювати в умовах жорсткої конкуренції.

Восени 2001 р. професор Р. Сілін склав ректорські повноваження. З жовтня 2001 року згідно з постановою Кабінету Міністрів України професор Р. Сілін працює радником ректора Хмельницького національного університету [9]. Такий непростий, але багатий здобутками шлях від Хмельницького технологічного інституту побутового обслуговування до Технологічного університету Поділля пройшов колектив його працівників протягом 27-ми років під керівництвом ректора професора Р. Сіліна.

Далекоглядна позиція ректора професора Р. Сіліна у питанні відкриття і матеріальної підтримки розвитку перспективних спеціальностей, пов'язаних насамперед з сучасними комп'ютерними технологіями, менеджментом, аудитом, фінансами, міжнародними відносинами, а також іншими економічними, технічними і гуманітарними спеціальностями, дозволяє університету і сьогодні не тільки підтримувати імідж сучасного закладу вищої освіти України, але й розвиватися в напрямку, який властивий найкращим університетам світу. Це підтверджується в першу чергу фактами високого професіоналізму випускників, які працюють нині на відповідальних посадах як на підприємствах України державної і недержавної форм власності, так і в численних фірмах за кордоном. Університет неодноразово відзначався на колегії Міністерства освіти і науки України, на багатьох конференціях з проблем вищої освіти як один з визнаних лідерів по запровадженню інноваційних освітніх технологій, методичному забезпеченню та управлінню навчально-виховним процесом. За останні роки відзначається позитивна динаміка якісних і кількісних показників розвитку всіх основних напрямків діяльності університету. Це стало підставою для клопотання про надання Хмельницькому державному університету статусу національного. 21 липня 2004 р. Президент України підписав Указ, в якому зазначалося: "Ураховуючи загальнодержавне і міжнародне визнання результатів діяльності Хмельницького державного університету у розвиток національної освіти і науки постановляю: надати Хмельницькому державному університету статус національного" [10, с. 1].

Доктор технічних наук, професор Р. Сілін мав пряме відношення до становлення на Хмельниччині Народного Руху України. Початком організованих дій Хмельницьких неформалів, що було пов'язано з виникненням культурно-просвітницьких товариств, діяльність яких згодом трансформувалась в осередки НРУ, датується весною 1988 р. Центром організаційного національно-культурницького бродіння став Хмельницький національний університет, де викладачі-науковці Г. Сіренко, В. Керзюк, І. Клюс ініціювали створення культурно-просвітницького товариства "Спадщина". Невдовзі навколо "Спадщини" у Хмельницькому вже згуртувалася патріотично налаштована інтелігенція міста та ближніх райцентрів, тож товариство стало головним болем не лише керівництва інституту та його парткому, але й обкому та міськкому партії. Політична ситуація тоді на Хмельниччині, як і в усій країні, була складною. Обласний комітет партії заборонив проведення обласної установчої конференції осередків НРУ. Як зазначає відомий в Україні громадсько-політичний і культурно-освітній діяч, публіцист Б. Теленько, з висоти сьогоднішнього дня особливо помітно, що тоді молоді демократи недооцінювали тих ризиків, які випали на ректора ВНЗ професора Р. Сіліна, який попри шалений тиск на нього з боку обкомівських і міськкомівських кабінетів, таки не допустив "виселення" "спадщанців" за межі свого ВНЗ [11, с. 10]. Нині вчений широкого діапазону, технічний геній, ветеран Другої світової війни, орденоносець професор Р. Сілін на посаді радника ректора Хмельницького національного університету плідно працює в ім'я розбудови молодої Української держави, підтримує товариські стосунки з головою НРУ В. Куйбідою.

Перебуваючи на посаді ректора ВНЗ професор Р. Сілін докладав багато зусиль, щоб очолюваний ним ВНЗ і місто Хмельницький були відомі в країні і в світі як визнаний центр розвитку фізичної культури і спорту вищих досягнень. Заслужений працівник фізичної культури і спорту, кандидат педагогічних наук, професор Є. Свіргунець, який пліч-о-пліч багато років працював з Радомиром Івановичем зауважує, що завідувачі кафедр фізичної

культури ВНЗ всієї країни щиро заздрили йому, що він мав таке взаєморозуміння з керівником навчального закладу, який так глибоко розумів роль фізичної культури і спорту в житті студентської молоді. Завдяки цьому Хмельницький національний університет своїми спортивними досягненнями прославив Хмельниччину і Україну на весь світ. Студенти університету були чемпіонами України, Радянського Союзу, Європи, світу, Всесвітніх літніх Універсіад, Олімпійських ігор. Загалом 13 студентів університету були учасниками Олімпійських ігор. Це: С. Нагорний, Т. Таймазов, О. Жовнір, Г. Пундик, В. Лукашенко, О. Штурбабін, Л. Головченко, В. Паламар, Т. Філонюк, В. Вешко, О. Слівінський, О. Кащишина, Д. Бойко. За видатні спортивні досягнення 9 студентів удостоєні високих державних нагород. Студентка Ольга Партала єдина серед спортсменів Хмельницької області нагороджена дипломом Fair Play. Університет протягом останніх років входить в когорту кращих ВНЗ країни в огляді-конкурсі на кращу постановку фізкультурно-спортивної роботи серед студентів [12, с. 63].

У зв'язку з тісною інтеграцією професора Р. Сіліна в світову технічну науку з його іменем зв'язано становлення Національної Ради України з машинознавства, Президентом якої він є і яка представляє нашу країну в Міжнародній федерації з теорії машин і механізмів. Після розпаду СРСР Росія стала правонаступницею і автоматично залишилася в IFToMM, а новоутворені незалежні держави опинилися за межами цієї організації. Однак, невдовзі Казахстан, Білорусія, Грузія, Литва, Азербайджан, Вірменія ввійшли на самостійних правах в IFToMM, а Україна все ще перебувала за її межами, хоч наші вчені іноді і приймали участь в заходах, здійснюваних цією Міжнародною федерацією. Керівництво IFToMM завжди розуміло, що Україна володіє могутнім науковим потенціалом, українські вчені достойні працювати в цій організації, робило неодноразові пропозиції різним відомствам вирішити питання про входження України в IFToMM. І звичайно, Україна, виявившись відсунутою від цього можливого міжнародного співробітництва, втрачала свій авторитет і вагу в світовому співтоваристві. Як з'ясувалося пізніше, з боку деяких

наших великих вчених були зроблені спроби вирішити цю проблему, однак труднощі перебудови, відсутність коштів, бюрократичні перепони, ослаблена увага керівництва країни до науки, відсутність офіційного визнання і юридичного оформлення Національного комітету з ТММ не давали можливості досягнути успіху.

Для того, щоб зареєструвати Національний Комітет (Рада), треба мати юридично зареєстровані Регіональні комітети не менш, ніж у 18 самих великих областях України, кожен з яких створюється на обласних установчих конференціях, і лише потім на Всеукраїнському з'їзді можна створити Національний комітет. Все це вимагає чималих зусиль, завзятості і ініціативи, а головне – великих витрат не лише на організацію конференцій і з'їзди вчених, що відряджаються для участі в роботі, але і сплати податків, реєстраційних мит тощо, тобто вирішити це завдання тоді і в сьогоднішніх умовах нереально, так як держава абсолютно не бере участі в цих витратах. В 1997 році Генеральний Секретар IFToMM Тату Лейноннен звернувся до професора Р. Сіліна з пропозицією взятися за створення Національної Ради України з ТММ, щоб ввійти в IFToMM.

Доктор технічних наук, професор Р. Сілін розумів, що представництво України в такій впливовій міжнародній організації, як IFToMM, сприятиме зростанню престижу і авторитету нашої молодої держави в світі, а розташування Національної Ради в Хмельницькому національному університеті підніме його статус в Україні і в усьому світі. І він взявся за цю роботу і вирішив проблему без бюрократичних зволікань і з найменшими витратами. Згідно з конституцією IFToMM, Національні Ради з ТММ можуть бути створені при загальнонаціональних юридично оформлених науково-технічних організаціях. Використовуючи свій досвід роботи в Президії Спілки наукових та інженерних об'єднань України (СНІО), професор Р. Сілін задумав створити Національну Раду України з машинознавства в структурі СНІО України, яка об'єднувала науково-технічні товариства ще з часу царської Росії і давно має всі необхідні юридичні та фінансові атрибути громадської організації вчених та інженерів.

Ініціатива Радомира Івановича була схвалена Президентом

СНІО України академіком В. Трефіловим і головою Виконкому професором В. Кривулько і на засіданні Президії та Виконкому СНІО України було прийнято рішення про створення Національної Ради України з машинознавства. Його першим головою був обраний професор Р. Сілін. А напередодні цієї події Радомир Іванович домігся згоди в керівництва Національної Академії Наук, Міністерства освіти і СНІО України на розташування штаб-квартири новоутвореної Ради в Хмельницькому національному університеті. В складі Ради були утворені Технічні комітети, які ввійшли до складу відповідних технічних комітетів у IFToMM. Головами декількох таких комітетів стали вчені нашого університету: професор Я. Кініцький – голова комітету з історії машинознавства, професор А. Кузьменко – голова комітету з тертя і зносу, професор В. Ройзман – голова комітету з динаміки роторних систем. Іншими комітетами керують професори з Києва, Івано-Франківська, Черкас. Після створення Ради та її Технічних комітетів професор Р. Сілін почав переговори з керівником федерації про умови входження України в ряди IFToMM і успішно їх завершив. Україну звільнили від вступного внеску, а річний призначили найменший – 250 американських доларів, на відміну від 3000 доларів, наприклад, для Росії. Голосування за прийняття України було проведено поштою, не чекаючи чергової Асамблеї IFToMM. Так Україна, завдяки титанічним зусиллям професора Р. Сіліна, стала членом цієї поважної міжнародної наукової організації.

Доктор технічних наук, професор Р. Сілін вдало поєднує педагогічну діяльність з науковою. В значній мірі саме завдячуючи наполегливості Радомира Івановича в галузі наукових пошуків відзначається позитивна динаміка якісних і кількісних показників розвитку всіх основних напрямків діяльності університету. В університеті діють 17 наукових шкіл. Науковий рівень цих шкіл засвідчує проблемність тем та науковий імідж керівників. Професор Р. Сілін вже впродовж багатьох років очолює наукову школу “Теоретичні основи напружено-деформованого стану контактуючих тіл”. Він є головою Спеціалізованої вченої ради для захисту докторських і кандидатських дисертацій з спеціальностей 05.02.02 –

машинознавство, та 05.02.04 – тертя та зношення в машинах.

Він став бажаним доповідачем на вітчизняних і міжнародних наукових конференціях. Вчений гідно представляв Україну з науковими доповідями на всесвітніх конгресах, конференціях і інших міжнародних наукових форумах у США, Англії, Франції, Німеччині, Японії, Китаї, Австралії, Ізраїлю. Швейцарії, Норвегії, Фінляндії, Іспанії, Італії, Канаді, Чехії, Бразилії, Аргентині, Болгарії, Єгипті й інших країнах. Доктор технічних наук, Заслужений діяч науки і техніки України, професор Хмельницького національного університету В. Ройзман зауважує, що професор Р. Сілін достойно представляє на таких міжнародних форумах нашу країну. "Він відразу звертає увагу до себе керівників делегацій вільним володінням англійською мовою, ерудицією, глибоким знанням питань, що обговорюються… Він вміє бути цікавим і привабливим для інших. Його слухають з особливою увагою, коли він говорить про проблеми машинознавства, про комп'ютеризацію, торсійні поля, вищу школу, освіту взагалі і про наш університет зокрема, Україну, Поділля, історію, мистецтво" [13, с. 70-72]. Його знають і шанують такі добре знані в своїх країнах і в наукових колах світу вчені як Р. Коуп і Б. Бушан (США), А. Морецький, С. Питко, Л. Добжанський і М. Щерек (Польща), К. Фролов, І. Блєхман, В. Потураєв і І. Гончаревич (Росія), Л. Сосновський (Білорусь), І. Гарбар (Ізраїль), Е. Сантнер (Німеччина), П. Джост (Великобританія), Ф. Франек (Австрія), А. Зелений і Я. Суханек (Чехія), Ю. Подгурскас і К. Рагульскіс (Литва), Е. Лавендел (Латвія) та інші.

Досконало володіючи методикою викладання навчальних дисциплін у вищій школі Радомир Іванович опублікував цілу низку праць науково-методичного характеру. За підручниками і навчальними посібниками професора Р. Сіліна навчаються студенти не тільки Хмельницького національного університету, а й багатьох інших ВНЗ країни. Спільно з професором Вашингтонського університету Р. Коупом видав два навчальних посібники з практичного менеджменту. Значний науковий резонанс міжнародної наукової спільноти викликали книги Радомира Івановича "Людина і

Всесвіт" (2007) та "Взаємозв'язок Всесвіту і Людини" (2009). Обидві праці присвячені взаємодії людини і всесвіту, їх взаємовпливи, покликання людини. Стверджується, що в світі править інформація і інформаційним середовищем є торсійне поле всесвіту. В цих працях розглядаються проблеми, які виникають перед людством, ідеї, передумови і результати впливу людини і природи. На ці дві книги з'явилися схвальні рецензії в авторитетних світових виданнях, вони перекладені багатьма мовами світу.

Професор Р. Сілін у 1981 р. в складі делегації України брав участь в міжнародному конгресі ЮНЕСКО з питань технології освіти. На початку XXI ст. ім'я видатного вченого сучасності з міста Хмельницького облетіло весь світ. У 2000 р. Американським Біографічним Інститутом він обраний членом дослідницької Колегії Радників цього інституту Людиною року, а Кембріджським Біографічним Центром (Англія) Людиною тисячоліття. В цьому ж році ім'я вченого вносять до еліти Міжнародної академії інформатизації. В наступному році професора Р. Сіліна призначають особистим Радником Генерального директора Міжнародного Біографічного Центру Кембриджа і вводять до складу 500 світових лідерів впливу. У 2008 році Американській Біографічний інститут знову обирає професора Р. Сіліна Людиною року як представника України.

Доктор технічних наук, професор Р. Сілін – досвідчений вихователь наукових кадрів. Під його керівництвом захищені 41 кандидатська і 24 докторських дисертацій. Наукова діяльність професора Р. Сіліна гідна подивування. Його роботи підготували грунт для багатьох відкриттів. Перелік його наукових праць містить понад 400 назв. Частина з них опублікована за кордоном. Багато з них стали класичним надбанням світової науки. Науковий авторитет професора Р. Сіліна стрімко зростає з роками напруженої праці. 15 квітня 1993 р. Указом Президента України "за вагомий особистий внесок у розвиток і впровадження наукових досліджень та підготовку кадрів" йому присвоєно почесне звання "Заслужений працівник народної освіти України". Наприкінці 1999 р. за особистий внесок в

розвиток вітчизняної науки, підготовку висококваліфікованих фахівців для підприємств, установ та організацій міста, створення та розбудову першого в місті ВНЗ дванадцята сесія міської Ради присвоїла доктору технічних наук, професору Р. Сіліну звання "Почесний громадянин міста Хмельницького" [14, с. 498-508; с. 1]. Повідомлення про це було зустрінуте серед викладачів і студентів університету з великою радістю, адже так місцева влада оцінила багаторічну службу на посту ректора цієї неординарної постаті [15, с. 2].

Спілкуючись в студентській аудиторії з такою неординарною, масштабною особистістю, як професор Р. Сілін, частина його вихованців назавжди зв'язують свій життєвий шлях з науковою діяльністю. Студентів і аспірантів приваблює у вченому не тільки його наукова ерудованість, вміння чітко і ясно викласти досліджуваний матеріал, готовність завжди надати необхідну допомогу, але й могутній гуманістичний заряд його думок, міркувань, цілісна філософська система бачення світу. Таких викладачів пам'ятають усе життя, згадують з повагою і теплотою. "Пройшло вже більше трьох десятків років, – згадує колишній студент Хмельницького національного університету, а тепер відомий вчений, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри технології машинобудування рідного ВНЗ М.П. Мазур, – а я до цього часу добре пам'ятаю слова, сказані професором Р. Сіліним під час однієї з бесід зі студентами: "Щасливими можна себе почувати тільки тоді, коли щасливі ближні. Не повинно бути щастя за рахунок інших, щастя, побудованого на нещасті інших. Самий вірний критерій поведінки – власна совість". Ці думки я завжди приміряю до себе, звіряю з своєю практичною діяльністю в особистому житті і завжди керуюся ними в роботі з своїми підлеглими".

Професор Р. Сілін усім своїм єством, усією душею відданий Україні. Це трибун, державотворець, борець, громадянин, людина, яка не може миритися з неправдою та несправедливістю. Від цього йому не завжди легко і комфортно в житті, він зазнає багато душевних страждань. Але інакше жити він не може. Радомир Іванович не став

дуже багатим матеріально, але духовно, творчо, науково він є надзвичайно багатою людиною. Як річка в час весняної повені вбирає в себе потужні потоки води і наповнює своє русло могутньою енергією, так і професор Р. Сілін сповнений творчими планами, реалізація яких сприятиме зміцненню молодої Української держави.

Попри великі наукові здобутки, державні нагороди, Радомир Іванович залишається взірцем скромності для своїх підлеглих. Високий професіоналізм, наукове сумління і принциповість, чітка громадянська позиція, вимогливість у поєднанні зі щирістю і доброзичливістю притягують до Радомира Івановича як його колег, так і студентську і аспірантську молодь.

Все нове, передове, справжнє повинно жити у віках, передаючись від покоління до покоління. "Я найбільше боюся не встигнути зробити те, що можу, що повинен зробити", якось у розмові зі мною сказав Радомир Іванович. Усвідомлюючи це, професор Р. Сілін як науковець ні на мить не припиняє роботу. На цю ділянку своєї діяльності він спрямовує кожну вільну хвилину. З подивом спостерігає він за тим, як чимало людей (а серед них висококласні спеціалісти), які могли б своїми знаннями, досвідом прислужитися народу витрачають багато енергії, часу і матеріальних коштів, щоб зайняти певну посаду в органах влади, бути обраним депутатом ради хоча б будь якого рівня. На думку Радомира Івановича нормальним, мислячим людям у владі робити нічого – це поле інтриг, підніжок, грошей і понтів. Туди рвуться лише нереалізовані, зажаті і жадібні наполеончики. У більшості з них уявлення про правильну, моральну світобудову відсутнє. Виграє той, хто обманює, хитрощами або насильством, підступом досягає своєї мети.

Протягом багатьох десятиліть загартований війною, як і багато його ровесників, Радомир Іванович завжди йшов уперед. Нині він розмірковує над проблемами та перспективами нашої держави. Вважає, що не лише нам треба вчитись у Європи, а і Європі є чому повчитись у нас. Радомир Іванович боляче реагує коли події 1941–1945 рр. висвітлюють у неправдивій, викривленій інтерпретації. Дуже важливо сьогодні, наголошує він, навчитися говорити і

сприймати правду про війну. Так, Перемога далася ціною великих зусиль, мільйонів людських життів, але від того вона не перестала бути Великою Перемогою. Чи міг бути іншим цей шлях? Радомир Іванович упевнений, що ні, адже інший шлях тоді означав здатися ворогові, зрадити Батьківщину і піти знеславленими з поля бою з піднятими руками. Не секрет, що траплялося на фронті і таке. Але більшість солдат обрали шлях мужності й слави, виявили неабиякий патріотизм і героїзм, залишили по собі й передали наступним поколінням світле почуття незламної людської душі, їхній подвиг.

Життя і науково-педагогічна діяльність професора Р. Сіліна цілковито засвідчують, що не вік людини визначає епоху, а людина – своїм життям, своїми справами визначає її. Держава високо оцінила бойові, наукові і педагогічні заслуги свого славного сина. Серед більш як двадцяти державних нагород є ордени "Отечественной войны II степени", "За заслуги" III ступеня, "За мужність". Якби професор Р. Сілін прикріпив до свого піджака всі нагороди, якими він відзначений за своє подвижницьке життя, їх було б не менше, ніж в прославленого полководця. У таких людей, як професор Р. Сілін, життєвий принцип: якщо штурмувати, то лише вершини, якщо ставити завдання, то лише реальні і неодмінно домагатися їх виконання, уміти повноцінно жити й завжди залишатися людиною. Кожний день цей сивочолий, але енергійний і, як завжди, сповнений творчими планами професор проводить серед своїх колег, студентів, аспірантів і здобувачів. Все свідоме життя Радомир Іванович робить все залежне від нього, щоб достойно прислужитися українському народові, розвитку освіти і науки. Він збагатив науку важливими і цінними відкриттями, став всесвітньовідомим вченим, авторитетним дослідником, активним громадським діячем, мудрим педагогом, патріотом рідної землі. Він уособлює собою кращі риси українського народу, заслуживши загальне визнання наукової громадськості як подвижник науки. Таким вченим, як доктор технічних наук, професор Р. Сілін, по праву могла б пишатися кожна країна. Біографія цієї визначної постаті новітньої історії України слугує моральним прикладом для всієї молоді країни у справі безмежної відданості

захисту своєї батьківщини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Попович М. Еліта як соціальний феномен // Еліта і цивілізаційні процеси формування націй. – К., 2006. – С. 11.

2. Сілін Р. І. Мій шлях // Ректор Радомир Сілін : Збірник, присвячений 70-річчю від дня народження ректора Технологічного університету Поділля Р. І.Сіліна. – Хмельницький, 2001. – С. 78.

3. Пушкарук Ю. Екскурс у минуле // Університет. – 2009. – № 3. – С. 4.

4. Поліщук Н. Безсмертний подвиг // Університет. – 2010. – № 2. – С. 5.

5. Григоренко О. П. Ректори Хмельницького національного університету С. М. Ганжуров і Р. І. Сілін – учасники Другої світової війни // Хмельницькі краєзнавчі студії : Науково-краєзнавчий зб. – Хмельницький, 2014. – Вип. 1. – С. 58.

6. Григоренко О. П. Ректори Хмельницького національного університету // Актуальні проблеми розвитку фізичного виховання, спорту та фізичної реабілітації : Матер. наук.-практ. конф., присвяченої 40-річчю кафедри здоров'я людини та фізичного виховання. – Хмельницький, 2008. – С. 7-14.

7. Григоренко О. ХТІПО – ХТІ – ТУП: їм усім – 30 літ // Подільські вісті. – 1997. – 30 верес. – С. 2.

8. Ще один університет // Голос України. – 1994. – 13 лип. – С. 3.

9. Професору Р. І. Сіліну 80 років // Буклет. – Хмельницький, 2011.

10. Університет. – 2004. – №6. – С. 1.

11. Теленько Б. Щоденник націонала. Документальні нариси. – Хмельницький-Київ, 2004. – С. 10.

12. Григоренко О. П., Григоренко Л. Хмельницький національний університет – флагман розвитку фізичної культури і спорту в Україні // Історія, культура та освіта: християнський вимір. – Хмельницький, 2015. – Вип. 4. – С. 63.

13. Ройзман В. Представитель страны // Ректор Радомир Сілін : Збірник, присвячений 70-річчю від дня народження ректора Технологічного університету Поділля Р. І.Сіліна. – Хмельницький, 2001. – С. 70-72.

14. Григоренко О. П. Радомир Іванович Сілін – почесний громадянин міста Хмельницького // Матер. XII Подільської іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 1. – С. 498-508; Почесний громадянин міста Хмельницького // Хмельниччина. – 2000. – 7 січ. – С. 1.

15. Маринич Н. Ректор під номером перший // Проскурів. – 2000. – 16 лют. – С. 2.

Т.Ю. Гранчак,
доктор наук із соціальних комунікацій
(м. Київ)

УКРАЇНА І ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: ПІДХОДИ ДО ОСМИСЛЕННЯ І ПРЕДСТАВЛЕННЯ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ ВІТЧИЗНЯНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ БІБЛІОТЕК

Сьогодні в умовах загострення російсько-українського інформаційного протистояння надзвичайної актуальності набули питання національної самосвідомості й ідентичності та національної пом'яті як їх інформаційної матриці. Проблема полягає не лише в тому, про які саме події ми пам'ятаємо, але й у тому, у рамках якого концепту та як, з використанням яких смислових одиниць, ми пам'ятаємо про ці події. Власне, ідеться про той соціокультурний дискурс, за допомогою якого відбувається трансляція смислів, які, з одного боку, відображають наявний стан національної пам'яті, з іншого – напрям її трансформації.

Однією з таких знакових у розвитку української нації подій стала Друга світова війна, яка входить до конструкції національної ідентичності українства як на суспільному, так і на індивідуальному рівнях. До останнього часу – власне, до 2015 р. – на офіційному рівні уявлення й пам'ять про участь України в Другій світовій війні формувались у вітчизняному інформаційному просторі відповідно до ще радянського концепту «Великої Вітчизняної війни (1941–1945)» як складової Другої світової. Водночас, як слушно зазначає В. Гриневич, «особливість української історичної пам'яті про війну полягала в тому, що вона від початку була роздвоєною: офіційно-радянською та приховано-націоналістичною. Національно-визвольний рух, який за німецької окупації охопив західні області України й досягнув апогею після повернення сталінського режиму, створив за роки війни цілу систему мітів із власними героями й символами, пантеонами і святами, спертими на ідеї жертовної боротьби українського народу "проти двох імперіялізмів – сталінського і гітлерівського за незалежну українську державу"» [7].

В. Іванишин, відомий український політолог, філолог, публіцист, філософ, громадський діяч (1944–2007), ще в 1995 р. наголошував, що «у Другій світовій війні була не одна, а дві перемоги,

бо в ній було дві поразки. Перша перемога – це перемога над націонал-соціалізмом. Націонал-соціалістичний режим було знищено, націонал-соціалізм – осуджено, націонал-соціалістичних главарів – повішено. Ця перемога належить усім, хто її виборював – на фронтах і в тилу. І честь і шана за це від нинішнього і наступних поколінь належить теж їм УСІМ. Але тільки їм! Бо друга перемога – це перемога (воєнна, але не ідейна!) сталінського імперкомунізму над національно-визвольними рухами, зокрема Польщі, Прибалтики, України, над східноєвропейськими країнами, проданими Заходом, передусім США, імперській Москві, за участь СРСР у розгромі Японії. Але за цю та інші свої "перемоги" комунізм ще й досі не дочекався свого Нюрнберга… Безкарність породжує нові злочини» [14].

Майдан і агресія Росії проти України 2014 р. стали каталізаторами ідеологічного дистанціювання від радянської версії трактування тих подій і їх переосмислення не лише в середовищі фахівців, а й політиками. Як зазначив Президент П. Порошенко, «наше остаточне звільнення від дурману радянсько-російської імперської пропаганди значно розширює обрії історичного пізнання» [4]. Утім, лише в травні 2015 р. Верховна Рада України ухвалила законопроект № 2539 «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років», за яким пропонується використовувати термін «Друга світова війна» і відмовитися від терміна «Велика Вітчизняна війна». Відповідно до схвалених парламентом новацій, 9 травня відтепер відзначатиметься як День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. У прикінцевих положеннях до законопроекту визнається таким, що втратив чинність, Закон «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» від 2000 р.

Виступаючи у Верховній Раді України, Президент П. Порошенко чи не першим з-поміж офіційних осіб України озвучив те, про що давно вже говорили експерти: якби не змова Сталіна та Гітлера 1939 р., Другої світової війни могло б узагалі не бути. Разом з тим, СРСР, на відміну від Німеччини, опинився серед країн-

переможців і необхідної суспільної рефлексії, яка мала б стати запобіжником від повторення спроб реалізації експансіоністських планів, не відбулося – навпаки, ідея перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні надихає його сьогоднішніх російських шанувальників та ідейних спадкоємців, надає їм відчуття вседозволеності [1].

Отже, впровадження на офіційному, експертному, фаховому, суспільному рівнях терміна «Друга світова війна» є ще й кроком до дистанціювання від радянської історіографічної та ідеологічної концепції «Великої Вітчизняної війни», яку використовує Російська Федерація з метою збереження впливу на Україну та інші пострадянські республіки.

У зв'язку з цим актуальним є коментар В. Суворова: «Хто придумав Велику Вітчизняну? Навіщо її виокремили з Другої світової війни? Придумав це товариш Сталін. А навіщо? А для того, щоб всі злочини початкового періоду Другої світової війни забути. Друга світова війна почалася розділом Польщі в 1939 році, цей розділ був здійснений не в імперській канцелярії, а в Кремлі. Гітлера там не було, там були товариші Молотов, Ріббентроп і Сталін. Вони розділили Польщу, і тим самим, розв'язали війну» [18].

У публікації німецького політичного ліво-ліберального Фонду імені Гайнріха Бьолля наголошується, що «створений у Радянському Союзі ще за часів Сталіна наратив Великої Вітчизняної війни до сьогодні залишається "заградительным мифом" – основою сталінської конструкції та картини світу. Путінська Росія активно використовує цей міф як у внутрішній, так і в зовнішній політиці, проводячи ідеологічну експансію на пострадянському просторі. Наратив Великої Вітчизняної війни є по суті ідентифікаційним якорем для усіх прибічників путінської концепції "руського миру"» [20].

Відповідно, вписаний у радянське трактування війни український антирадянський національно-визвольний рух середини XX ст. постає в безапеляційно негативному світлі. Просування такого подання про радянсько-німецьку війну веде до поглиблення розколу всередині українського суспільства. Більше того, як зазначають

експерти сайту «Likбез.Історичний фронт», «сучасні антидержавні проросійські сили в Україні претендують на роль продовжувачів боротьби СРСР під час "Великої Вітчизняної війни", а українських патріотів називають "фашистами".

Нарешті, спроби замінити вивчення історії Другої світової війни просуванням концепції "Великої Вітчизняної війни" ставить своєю метою приховування правди про ту негативну роль, яку відіграв СРСР протягом 1939–1941 рр., а саме його допомоги нацистській Німеччині» [3].

Рішення українського парламенту, ухвалене в рамках відходу від «радянських кліше», актуалізувало дискусію в суспільстві та експертному товаристві навколо проблеми науково-теоретичного осмислення та інформаційного представлення тих трагічних подій та їх сприйняття в сучасній свідомості українського соціуму, розробки прийнятної для всього суспільства концепції «Другої світової».

Як українському суспільству зберегти пам'ять про Другу світову війну і одночасно відмежуватись від російського, ідеологічно забарвленого історичного наративу? Які нові меморіальні практики та ритуали можуть бути використані для цього? Відповіді на ці питання в підсумку й визначатимуть специфіку концепту «Другої світової» в нашій національній пам'яті.

Про актуальність осягнення минулого, оцінки його впливу на сьогодення, правильних висновків на майбутнє, аналізу тих подій винятково в українській системі координат наголошував також Президент П. Порошенко під час виступу на урочистому засіданні Верховної Ради України, присвяченому 70-й річниці Перемоги над нацизмом у Європі, місцю та ролі Українського народу в Другій світовій війні [4].

Вирішення цього завдання давно вже на часі ще й з огляду на специфіку участі українців у подіях тих часів, адже частина їх воювала в лавах Радянської армії, частина брала участь у національно-визвольному русі в лавах Української повстанської армії. Тож єдина версія війни мала б стати запорукою єднання й консолідації українського суспільства.

Сучасні вітчизняні дослідники пропонують різні підходи до осмислення подій Другої світової, піддаючи ревізії як хронологічні межі війни, так і її характер і наслідки стосовно українців.

Зокрема доктор філологічних наук, професор З. Партико в статті «Велика Вітчизняна? Друга світова? Чи…? Постулати й тези до оцінки участі українців у Другій світовій війні» [21] у визначенні хронологічних меж війни для українців дотримується територіального підходу, розглядаючи Україну в сучасних кордонах.

Виходячи з цього, науковець зазначає, що на території України воєнні дії почалися не в 1941 р., а 14 березня 1939 р., коли на Карпатську Україну зі столицею в Хусті, президентом якої був А. Волошин, напала хортистська Угорщина. При цьому, як нагадує З. Партико, через день після початку війни (15 березня), Карпатська Україна проголосила державну самостійність. Активну участь у тих подіях брала Організація українських націоналістів, яка підтримувала повстанців, зокрема, і людськими ресурсами.

«Після тих подій війни на території України розпочиналися ще кілька разів: у 1939 р., коли гітлерівська Німеччина напала на Польщу, до складу якої входили західні регіони України, і в 1941 р., коли та ж гітлерівська Німеччина напала на СРСР, до складу якого входили вже всі регіони України (крім Закарпаття).

Проте вперше на території України воєнні дії розпочалися саме 14 березня 1939 р. Отже, дата початку війни однозначна й сумніву ні в кого не повинна викликати», – стверджує дослідник [21].

Щодо завершення війни на території України, то, на думку вченого, це явно не жовтень 1944 р., коли від німецьких окупантів Червоною армією були визволені останні населені пункти України. Адже війна українського народу проти німецьких окупантів стихійно переросла в іншу, нову – громадянську війну проти радянської влади. Очолювала цю війну Українська повстанська армія. Активізувалася ця громадянська війна із зими 1943 р., за формою вона була партизанською.

Не поклало кінець воєнним подіям на території України і 9 травня 1945 р. (хоча участь у піднятті переможного прапора над

рейхстагом брав українець О. Берест, офіцер радянської армії), та 2 вересня 1945 р., коли завершилася Друга світова війна (хоча й акт капітуляції від імені СРСР підписав українець – генерал Дерев'янко). На переконання З. Партика, завершення воєн на території України потрібно датувати приблизно початком 50-х років, коли Українська повстанська армія остаточно вичерпала свої сили, а її поразка стала очевидною всім.

Таким чином, дослідник визначає хронологічні рамки війни на території України від 14 березня 1939 р. до початку 50-х років ХХ ст.

Він також вважає доречним говорити не про одну а про кілька послідовно-паралельних воєн на території України кінця 30-х – початку 50-х років ХХ ст., а саме: українсько-угорська війна (1939 р.); українсько-німецька війна (1941– 1944 рр.), у якій брали участь радянські партизани й загони Української повстанської армії; українсько-польська війна (перша половина 40-х років), яка то згасала, то спалахувала такими трагедіями, як на Волині; німецько-радянська війна (1941–1945 р.), яка була основною та найбільшою; громадянська українсько-радянська війна (1944 – початок 50-х років), яку вела Українська повстанська армія [21].

Виходячи з цього, до подій кінця першої половини ХХ ст., на думку З. Партика, найдоцільніше вживати термін «Українські визвольні війни кінця 30-х – початку 50-х років ХХ ст.» (скорочено – Визвольні війни).

При цьому вчений застерігає від намагання зарахувати Україну до табору переможців у війні. На його думку, українська нація у Визвольних війнах програла, оскільки незалежності не здобула. «Зізнаймося в наших програшах чесно й відверто. Хоча ветерани Української повстанської армії і продовжують говорити про свою перемогу в перспективі здобутої в 1991 р. незалежності. Але це – лише гарна метафора», – закликає фахівець [21].

Разом з тим він віддає належну шану тим воїнам-українцям, які воювали в лавах радянської армії: вони як представники української нації (але не як представники української держави, якої в той час не існувало) в складі збройних сил антигітлерівської коаліції

брали участь у здобутті перемоги над нацизмом і фашизмом. «Ми маємо схилити голови перед ними за їх самовіддану боротьбу з цим різновидом людиноненависницької ідеології. Ми повинні віддати їм усю честь і славу за участь у цій боротьбі (адже були й ті, хто дезертирував). Проте потрібно чітко розуміти й інше: українські воїни радянської армії не брали участі ні в боротьбі проти сталінізму, який Рада Європи нещодавно прирівняла до нацизму, ні в боротьбі за незалежність України, хоча вибір такий вони, звісно, мали.

Отже, для України 9 травня – не день перемоги, бо в цих війнах вона її не здобула, оскільки так і залишившись колонією. Відповідно, і піднімати прапор перемоги нема підстав. 9 травня – це день скорботи за тими 6–8 мільйонами громадян, котрі загинули в час Визвольних воєн, так і не здобувши для України незалежності», – резюмує дослідник [21].

Своєю чергою О. Лисенко, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України вважає, що «своєрідним конструктивом може стати увага до жертв та героїв – своєрідних "інь" та "янь" війни» [16].

На його думку, з одного боку, однаковою мірою на українцях позначилася трагедійна сторона Другої світової – втрати та виклики для українського народу, які потребують вшанування жертв, причому в поєднанні як звичних форм (братських могил, меморіалів), так і нових (за прикладом перетворення на музеї німецьких концтаборів у Польщі).

З іншого – єднальним чинником може бути оспівування героїзму людей, що вистояли. Причому не стільки з акцентом на героїчних вчинках офіцерів та командування, вже звичного в контексті радянської системи героїзації, скільки з наголосом на героїзмі серед простих людей.

Стосовно хронологічних меж війни, то попри висловлювані ідеї щодо їх розширення, О. Лисенко притримується офіційної версії, згідно з якою Друга світова розпочалася 1939 р. і тривала до 1945 р. Велику Вітчизняну війну він розглядає як частину Другої світової і наголошує, що це не були різні війни. «Крім того, Велика Вітчизняна

є напрочуд вдалою ідеологемою, яка змогла об'єднати величезну кількість не заполітизованих громадян. Доказом цього є кількість добровольців до лав Червоної Армії. І це був органічний прояв українського народу.

І СРСР, і УПА є частиною нашої історії, і як би ми не намагалися від неї відцуратися, чужою вона не стане», – підкреслює історик [16].

Свою солідарність із тим, що єдність у погляді на події Другої світової для українців варто шукати в багатоманітності, висловлює директор Інституту історичних досліджень Львівського національного університету ім. Франка Я. Грицак, який наголошує на необхідності врахування досвіду й прикладів різних регіонів, заміні загальних історій розповідями про людей.

На переконання вченого, з цих історій буде видно, що люди вчиняли приблизно однаково і залишалися людьми, просто обставини та умови були різні. Якщо буде створене таке зібрання «малих історій», це може стати хорошою єднальною платформою.

При цьому дослідник підкреслює, що Україну в Другій світовій об'єднують передусім не герої, а жертви, а головний урок тих подій полягає в тому, що Україна не має бути територією, яку використовують інші.

Разом з тим, оскільки історія не вибудовується на жертвах, герої також потрібні. На думку Я. Грицака, має відбутися героїзація тих людей, які ставали на бік жертв, які рятували людей, незалежно від того, чию сторону вони приймали у війні, а не тих, які призводили до смерті інших. Щодо хронології, то, як зазначає науковець, для різних регіонів України війна тривала різний час. Найдовше це було в Галичині – з 1939 до 1949 р. Причому в той час через Україну проходили численні лінії розлому (політичні, ідеологічні, релігійні тощо), і тому було кілька війн, які тривали одночасно: польсько-українська війна, підпільна війна УПА та інші війни, які, за висновком Я. Грицака, не були частиною Другої світової, але були її відголосками [16].

Його колега, Г. Касьянов, завідувач відділу новітньої історії та

політики Інституту історії України НАН України, натомість не вважає за потрібне творити якусь специфічну українську версію Другої світової війни. На його переконання, виробити спільний погляд на таку багатопланову подію неможливо, особливо якщо вона є предметом політичних маніпуляцій.

Відповідальними за початок Другої світової фахівець вважає Німеччину і СРСР, а також і союзників з їхньою політикою стосовно Гітлера.

Водночас, на його думку, примирення між Червоною армією і УПА є необхідним, особливо враховуючи, що примирення між німецькими та радянськими сторонами вже відбулося.

Зі свого боку, Д. Вєдєнєєв, заступник директора Українського інституту національної пам'яті, у рамках осмислення участі України в Другій світовій називає кілька недоторканних постулатів:

1. Українці вели справедливу війну. Ставши жертвою агресії, українці на боці будь-якої армії воювали за власні оселі, не задля корисливих цілей чи загарбання інших земель. Це була боротьба за виживання.

2. Українці зробили надзвичайно вагомий внесок у перемогу над фашизмом, ставши однією з націй-переможниць.

3. Для України завершення війни та підписані в результаті цього угоди є основними гарантіями існування, цілісності та недоторканності. Крім того, внаслідок Другої світової відбулося перше в історії України об'єднання більшості її етнічних земель у рамках єдиної державної системи.

При цьому, на думку вченого, не варто порівнювати Сталіна з Гітлером. Сталін не був найкривавішою постаттю свого часу, стверджує Д. Вєдєнєєв, аргументуючи таку тезу тим, що у європейських імперій на совісті – мільйони замучених людей з колоній.

Так само штучними він вважає суперечки щодо назви цієї війни і розглядає Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу як основну частину (з точки зору кількості загиблих людей) Другої світової, яка тривала з 1939-го по 1945 р., уточнюючи, що цей поділ є

доволі умовним, оскільки події перед цим проміжком та після нього дуже пов'язані.

Водночас Д. Вєдєнєєв погоджується з тим, що вшанування варті українські ветерани всіх армій, якщо вони не чинили злочини проти цивільного населення [16].

Натомість О. Палій, політолог, кандидат політичних наук, випускник НаУКМА за спеціальністю «Історія», вважає, що українськими героями війни є, насамперед, ті, хто боровся за Україну (в УПА чи в Червоній армії) – тобто ті, хто воював за свій будинок, а не за перемогу комунізму/фашизму в усьому світі. При цьому, на його думку, оцінка дій людей, які співпрацювали з фашистською Німеччиною, має бути рівна з оцінкою дій людей, які співпрацювали з Радянським Союзом, а оскільки обидва режими працювали на знищення України, ці люди не можуть бути представлені в сьогоднішньому українському пантеоні.

УПА, за висновками О. Палія, достойні відзначення хоча б тому, що значно довше за всі інші європейські народи продовжували збройну боротьбу з тоталітаризмом. Щодо Червоної армії, то експерт наголошує, що протягом війни її бійці боролися і проти фашизму, і за встановлення свого режиму. Якщо спробувати розділити ці два аспекти, можна отримати схематичну й спрощену картину достойних вшанування героїв Червоної армії (не лише українських, а й інших народів, які боролися на українських землях проти фашизму).

І. Юхновський, голова Українського інституту національної пам'яті (2006–2010), зі свого боку зазначає, що попри те, що Україна не була ініціатором Другої світової війни, конфлікт прокотився двічі всією території (на схід і на захід), завдавши небаченої руйнації Україні й українцям, призвівши до численних жертв.

Українці воювали в Другій світовій на боці трьох сил: Червоної армії, вермахту і власної визвольної армії.

Науковець застерігає від закидання галичанам однойменної дивізії СС, оскільки за всю свою історію вони знали СРСР лише кілька років і просто не могли природно хотіти ризикувати життям заради чужої держави.

Поза тим, Галичина дала Червоній армії не менш як 500 тис. призовників, тому теж зробила свій внесок у перемогу над фашизмом.

Так само, як і З. Партико, І. Юхновський вважає, що війна для України почалася 15 березня 1939 р. з агресії австрійської армії щодо самопроголошеної закарпатської України. Її закінчення він датує 1953 р., коли було припинено активні дії Української повстанської армії.

За висновком «Історичної правди», зробленим за результатами проведеного ще у 2012 р. опитування ряду вітчизняних істориків, попри багатоманітність поглядів науковців, фактично всі вони погоджувались, що:

– тема Другої світової війни є зумисне політизована та використовується з маніпулятивною метою;

– такий стан речей є загрозою для України;

– загальнонаціональну концепцію історичної пам'яті слід вибудовувати не згори, а знизу, тобто акцентуючись на історіях звичайних людей [16].

З огляду на нинішні підходи фахівців, геніальним є концепт участі України в Другій світовій війні, представлений О. Довженком у його кіноповісті «Україна в огні» (1943), дуже влучно розкритий І. Захарчук у статті «Друга світова: досвід історії – досвід літератури»: «Безперечно, авторська (О. Довженка. – Т. Г.) версія війни, представлена "Україною в огні", слугує підтвердженням духовного розкріпачення, привнесеного трагедією війни.

Твір Довженка поряд із відтворенням вражаючої трагедії України часів нацистської окупації акумулював потужну ретроспективну парадигму. Війна слугувала своєрідним збільшувальним шклом для ревізії тоталітарного досвіду. Підсвідомо проступали паралелі між нацистською та совєтською державними машинами, що було неприпустимо в умовах жорстокого протистояння унітарних режимів.

Локалізація військових дій до українських координат засвідчила потужне оприявлення національної ідентичності, яка підривала імперські засади в розбудові державного мілітарного міфу. Україноцентричні координати кіноповісті Довженка творили образ

землі, яка понесла найбільші втрати у війні. Це суперечило магістральному імперському міфові, який подавав Росію як територію найбільш потерпілу від окупації. … Відхід од російської совєтської стратегії трактувався як крок політично ворожий і небезпечний за наслідками.

Довженко зміщує центральну вісь війни, наголошуючи на моральному спустошенні та фізичних утратах українського народу. Сама назва твору – "Україна в огні" – слугувала тим мистецьким кодом, який підривав наскрізний для канону соцреалізму архетип матері-батьківщини. Україна Довженка не вимагала безпрецедентних жертв і безоглядної любові, а радше сама стала жертвою небаченого насильства як з боку своїх, так і чужих. Довженко вперше означує ґендерну стратегію війни, що відбивала тіньові характеристики воюючих армій, та устами одного з персонажів проголошує контроверсійні етичні парадигми, за якими в цій війні "не буде переможців і переможених, а будуть загинулі і уцілілі» [12].

Цього року Українським інститутом національної пам'яті було розроблено методичні матеріали до відзначення Дня пам'яті та примирення та 70-ї річниці Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (8–9 травня 2015 р.), опубліковані на офіційному веб-сайті Держкомітету телебачення і радіомовлення України http://comin.kmu.gov.ua/. У методичних матеріалах зокрема йшлося: «При організації заходів до 8–9 травня 2015, при підготовці промов офіційних осіб чи журналістських матеріалів увагу слід зосереджувати не на макрорівні (народ чи держава – переможці), а на мікрорівні (конкретний вояк-переможець), не на масовому героїзмі та "радянському патріотизмі", а на індивідуальних героїчних вчинках.

Акцентувати увагу важливо на персональних історіях українців-учасників війни, не лише вояків, а й тих, хто пережив її в тилу чи на окупованій території.

Всебічне й об'єктивне висвітлення умов окупації, полону, повоєнного часу допоможе краще зрозуміти реалії того періоду.

Потрібно зображати війну як трагедію та гуманітарну катастрофу, яка коштувала життя мільйонам людей, завдала

непоправних втрат цивілізації та культурі. Слід з однаковою пошаною говорити як про солдат Радянської армії, так і про вояків Української Повстанської Армії та етнічних українців в складі інших армій – учасників антигітлерівської коаліції» [25].

Активними суб'єктами поширення рекомендованого експертами Інституту національної пам'яті підходу до висвітлення й трактування подій Другої світової війни та участі в ній України мають стати, у першу чергу, впливові інформаційно-комунікаційні інституції – ЗМІ, музеї, бібліотеки. Останні є інституціями здійснення державної політики пам'яті і беруть участь у соціокультурному дискурсі, який визначає ті смисли, які «запам'ятовуватиме» користувач, і ті, які приречені на забуття і «стиратимуться» з національної пам'яті, трансформуючи відповідним чином національну свідомість. У подальшому в процесі реалізації меморіальної функції бібліотека розпочинає збереження створених бібліотечно-інформаційних продуктів, а разом із цим – і сформованого навколо них дискурсу та їх наступної трансляції від покоління до покоління, впливаючи, таким чином на відтворення специфічного концепту національної свідомості.

Показовим у зв'язку з цим є сучасний російський досвід використання в державній політиці пам'яті бібліотек Росії, зокрема активне залучення російських національних бібліотек до просування схваленого в Росії на офіційному рівні концепту «Великої Вітчизняної війни» (ВВВ).

Так, у Російській державній бібліотеці (РДБ) тільки на квітень 2015 р. було заплановано 11 заходів, присвячених ВВВ [23], – більше ніж за весь час, починаючи з 2008 р. У Російській національній бібліотеці (РНБ) в розділі «Новини» повідомляється про п'ять квітневих заходів до відзначення 70-річчя ВВВ – підготовку цифрової колекції «Ленінград у Великій Вітчизняній війні» («Ленинград в Великой Отечественной войне»), презентацію книги «Діти війни. Народна книга пам'яті» («Дети войны. Народная книга памяти»), відкриття виставки «Безсмертний подвиг Ленінграда» («Бессмертный подвиг Ленинграда»), бібліоніч у РНБ «Воєнна Весна: До 70-річчя

Великої перемоги» («Военная Весна: К 70-летию Великой победы»), тематичні «Бражніковські читання – 2015» [19].

Останні були присвячені святкуванню 70-річчя перемоги у Великій Вітчизняній війні. Як ідеться в повідомленні, «на засіданні було виголошено доповіді, присвячені давньоруській гімнографії, що оспівує мужність і відвагу воїнів, що боролися за Руську землю. Частина доповідей симпозіуму пов'язана зі 1000-річчям кончини рівноапостольного князя Володимира, що став засновником російської християнської державності, і 1000-річчям подвигу його синів – святих страстотерпців Бориса і Гліба.

…Цього дня у відділі рукописів Російської національної бібліотеки відкрилися дві виставки, пов'язані з темою симпозіуму. На одній з них "Святі захисники Вітчизни в давньоруському співочому мистецтві" ("Святые защитники Отечества в древнерусском певческом искусстве") представлені унікальні рукописні пам'ятники XV–XVIII ст., що включають співи на честь давньоруських воїнів, зарахованих до лику святих» [2]. Отже, спостерігаємо поєднання і взаємопроникнення смислів героїчних перемог, радянського та «руського світу» з християнством у вигляді православ'я. Причому вписування перемоги у ВВВ у контекст «святого захисту» і «страстотерпців» сприяє міфологізації цієї події, з одного боку, і створює підґрунтя для його органічного поєднання з «православним» маркером сучасної російської ідентичності – з іншого.

У такому руслі цілком логічною виглядає тенденція до інтеграції «радянського» і «православного» дискурсів національними бібліотеками Росії. Показовим у зв'язку з цим стало відкриття 8 квітня 2015 р. Президентською бібліотекою ім. Б. М. Єльцина виставки «Руська Православна Церква в роки Великої Вітчизняної війни» («Русская Православная Церковь в годы Великой Отечественной войны»). У повідомленні про подію зазначалось: «До світлого дня Пасхи, який цього року святкується 12 квітня, Президентська бібліотека підготувала рідкісну добірку наукових досліджень, які розкривають значення і розвиток Руської Православної Церкви під час Великої Вітчизняної війни. Ця тема сьогодні актуальна і у зв'язку з

наближенням святкуванням 70-річчя Великої Перемоги» [24].

При цьому з названого переліку заходів варто позитивно виокремити проект зі створення книги «Діти війни. Народна книга пам'яті», оскільки він був спрямований на відтворення подій шляхом актуалізації спогадів їх учасників. У книзі – спогади дітей партизанських загонів і неповнолітніх в'язнів концтаборів, дітей Севастополя і дітей блокадного Ленінграда. Утім, цей проект є швидше тим винятком, який лише підкреслює правило [15].

Більш характерним для сучасного соціокультурного дискурсу російських національних бібліотек є інший випадок – інформація на сайті РДБ про виставку «Ні давності, ні забуття. За матеріалами Нюрнберзького процесу» («Ни давности, ни забвения. По материалам Нюрнбергского процесса») (24 квітня – 22 червня 2014 р.) в ув'язанні із сучасними подіями. У повідомленні виставку охарактеризовано як «вельми актуальну», що обґрунтовується наведеним нижче висловлюванням голови комітету Державної думи федерального зібрання із безпеки та протидії корупції І. Ярової, яка на відкритті виставки ув'язала актуальність виставки з подіями в Україні. Зазначивши, що метою нападу на СРСР було знищення «нашої держави» (тут і далі виділення наше. – Т. Г.), якого не відбулось, оскільки «наш народ» був об'єднаний любов'ю до своєї Вітчизни (тут питання – який саме народ і яку саме державу має на увазі пані Ярова?), чиновник підкреслила, що протягом 23 років можна було спостерігати, як у країнах СНД «впроваджувалась ідеологія зради своїх батьків і дідів, переписування історії. І сьогодні ми бачимо на прикладі України, що такі дії – це не лише вистріл в минуле і глумління над мільйонами загиблих, це розстріл майбутнього. Причому сьогодні це вже розстріл не віртуальний, а цілком реальний» [6].

При цьому використання російськими національними бібліотеками дискурсивної одиниці «Велика Вітчизняна війна» потребує спеціального наголосу. Примітно у зв'язку з цим, що ще 2010 р. використовуваний РДБ дискурс суттєво відрізнявся від нинішнього. Наприклад, в інформаційному повідомленні про

Міжнародну наукову конференцію «Перемога над фашизмом в 1945 році: її значення для народів СНД і світу» («Победа над фашизмом в 1945 году: ее значение для народов СНГ и мира») від 8.04.2010 р. за авторством К. Шибаєвої термін «Велика Вітчизняна війна» зустрічаємо лише в назві Центрального музею Великої Вітчизняної війни [17]. Доречно процитоване в повідомленні гасло конференції «Ми перемогли разом!» підкреслює спільний характер перемоги над фашизмом і внесок у неї різних народів. Інформація про обговорювані актуальні теми: уроки війни і сучасні загрози миру; внесок народів Радянського Союзу у перемогу над фашизмом; пам'ять про війну і об'єктивне відображення її історії; досвід і цінності союзництва; післявоєнний устрій світу і відданість ідеалам ООН – сприяє поширенню смислів необхідності збереження досягнутого після війни устрою світу, налагодження взаємодії та співробітництва з іншими народами й державами, об'єктивний підхід у відображенні історії.

Щодо вітчизняних національних бібліотек, то просування дискурсу «Другої світової війни» та участі в ній України загалом займає помітне місце в їх соціокультурній діяльності, хоча увага до цієї теми з боку різних бібліотечних установ неоднакова. Цього року провідними національними бібліотеками України було проведено 23 заходи, присвячені проблематиці Другої світової та участі в ній українців. Майже половину з них – 11 – було підготовлено і проведено Одеською національною науковою бібліотекою ім. М. Горького (ОННБ). Для порівняння: у 2014 р. таких заходів було 23, 14 з них було підготовлено і проведено Національною історичною бібліотекою України (НІБУ).

Національна історична бібліотека України (НІБУ) та Одеська національна наукова бібліотека ім. М. Горького (ОННБ) систематично – з року в рік – готують цілу низку тематичних бібліотечних заходів, присвячених окремим аспектам тих трагічних подій, водночас Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) та Львівською національною науковою бібліотекою України ім. В. Стефаника (ЛННБ) уваги цій тематиці приділяється набагато менше.

Так, відповідно до інформації веб-сайту ЛННБ, за час з 2008

по 2015 р. у бібліотеці відбулося всього два заходи з проблематики Другої світової війни: виставка, присвячена Олені Телізі – видатній поетесі та громадській діячці (4.08.2011 р.), яку, як відомо, було ув'язнено 9 лютого 1942 р. гестапо як члена активу групи Опору в Києві і 21 лютого страчено в Бабиному Яру, та книжково-ілюстративна виставка «Остарбайтери: до 70-х роковин початку насильного вивезення мирного населення з території окупованої України на примусові роботи до Німеччини в роки Другої світової війни» (4.12.2012 р.), присвячена подіям, пов'язаним з масовим насильним вивезенням мирного населення з території окупованої України на примусові роботи до Німеччини та трагічні наслідки цього для українського народу.

Аналіз виставкової діяльності НБУВ за матеріалами веб-сайту бібліотеки виявив інформацію лише про одну – 2015 р. – виставку, присвячену подіям Другої світової: до 70-річчя Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні Відділ газетних фондів НБУВ підготував виставку «Воєнні газети (1941–1945 рр.) у фондах газетного відділу НБУВ».

Що стосується Національної парламентської бібліотеки України (НПБУ), то тематика Другої світової війни систематично знаходить відображення в середньому у двох-чотирьох бібліотечних заходах на рік.

Аналіз контенту веб-сайтів національних бібліотек України засвідчив, що до 2015 р., коли відбулося ухвалення Верховною Радою України Закону «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» і офіційно визнаною в Україні назвою тих подій стала «Друга світова війна», у соціокультурному дискурсі вітчизняних національних бібліотек зустрічались обидва терміни – і «Друга світова війна» і «Велика Вітчизняна війна», залежно від політики самої бібліотеки та розуміння тих подій бібліотечними працівниками. Наприклад, у повідомленнях, розміщених на сайтах Національної парламентської бібліотеки України та Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського у 2014 р., Національної історичної бібліотеки України – у 2013 р. участь українського народу

в подіях тих часів розглядається саме в рамках Великої Вітчизняної війни як складової Другої світової. Достатньо показово це ілюструє привітання, розміщене на веб-сайті НБУВ від 7 травня 2014 р.: «День Перемоги асоціюється з мужністю та стійкістю людського характеру, силою духу та відданістю Батьківщині. Друга світова війна стала великою трагедією, яку зазнало людство у ХХ ст. В Україні немає сім'ї, якої не торкнулося б лихо Великої Вітчизняної війни» [22]. З тексту очевидно, що українського народу «торкнулося лихо» саме Великої Вітчизняної війни.

Так само відповідно до радянського концепту війни НПБУ повідомляється про книжкову виставку «До Дня Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941– 1945 рр.» (7–19 травня 2014 р.): «Все далі в глиб історії йдуть трагічні події Великої Вітчизняної війни. 22 червня 1941 р. без пред'явлення будь-яких претензій Радянській державі фашистська Німеччина розпочала військові дії. Понад 1400 днів тривала найжорстокіша війна ХХ століття, яка завершилася підписанням Акта про беззастережну капітуляцію Німеччини та ліквідацію фашистської держави. Про це було офіційно оголошено 8 травня в Європі та Америці і 9 травня 1945 року в СРСР. Саме ця подія стала святкуватись як День Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років. В Україні цей день відзначається щорічно, як державне свято» [11].

У повідомленні НПБУ 2013 р. про виставку «День Перемоги у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.)» (7–21 травня 2013 р.) підкреслюється, що «для українців, як і для всіх інших народів, об'єднаних тоді в СРСР, Велика Вітчизняна війна була боротьбою за право на вільне життя, за свою землю, за гідне майбутнє. Це була визвольна, священна війна проти жорстокого ворога…» [8].

З іншого боку ОННБ в інформуванні про заходи, присвячені участі України у війні, переважно дотримується дискурсу «Другої світової». Термін «Велика Вітчизняна війна» використовувався бібліотекою не активно, або в прив'язці до ветеранів, назв та змісту документів – наприклад, ветерани Великої Вітчизняної війни, тема Великої Вітчизняної війни у творчості письменників та науковців.

При цьому варте уваги обрання співробітниками ОННБ нейтральних, консенсусних назв заходів – «Солдати Перемоги», «Закарбовано у серці», «Героїчна Одеса», «А завтра була війна…», «Листи з фронту» тощо – за допомогою яких вдається мінімізувати використання як терміна «Друга світова», так і терміна «Велика Вітчизняна», і які не викликають заперечення в користувачів. Протягом 2013–2014 рр. дискурсивна одиниця «Велика вітчизняна війна» зустрічається лише в трьох назвах – «Тема Великої Вітчизняної Війни у поезії Л. В. Костенко і Ю. В. Друніної» (книжкова виставка 5.05.2014 р.), «Велика Вітчизняна війна: хронограф переломного 1943-го» (книжково-ілюстративна виставка 7.05.2013 р.) та «Суспільно-політичний стан України у Великій Вітчизняній війні: дослідження вітчизняних науковців» (електронна виставка 7.05.2013 р.). Так само в трьох назвах заходів за цей саме час зустрічаємо термін «Друга світова»: «Україна в Другій світовій війні. Визволителі» (зустріч із ветеранами (28.10.2013 р.), «Друга світова війна: видання французьких науковців» (дарунки французької художниці Сюзанни Саварі-Полідорі, почесної громадянки м. Одеси, лауреата Галереї почесних благодійників Одещини "Люди щедрих сердець") (книжкова виставка 7.05.2013 р.), «Суспільно-політичний стан України у Другій світовій війні: дослідження вітчизняних науковців» (бібліографічний перелік праць, 2013 р.).

Слід також позитивно відзначити традиційно виважений підхід працівників бібліотеки до змістовного наповнення підготовлених бібліотекою виставок, які спрямовані на ознайомлення користувачів з дискусійними і маловідомими аспектами проблеми, висвітлення подій війни крізь долі її учасників, формування уявлення про трагічне й героїчне у війні.

Прикладом вдалого поєднання зазначених підходів є комплекс заходів, реалізованих ОННБ 22 червня 2013 р. до Дня скорботи і вшанування пам'яті жертв війни в Україні. Зокрема, було проведено виставкову акцію – книжково-ілюстративну виставку «А завтра була війна…» та книжково-документну виставку «Листи з фронту», на яких було представлено копії фронтових листів 1941–1945 рр. з колекції

Одеського державного історико-краєзнавчого музею. Уже тоді в бібліотечному повідомленні про виставкову акцію йшлося про те, що «експозиція надала можливість відвідувачам, зрозуміти і відчути трагічну глибину початку радянсько-німецької (а не Другої світової чи Великої Вітчизняної. – Т. Г.) війни» [9].

У першому розділі експозиції «22 червня 1941 р. В історії та в серці» були представлені повоєнні монографії 1950-х років та сучасні дослідження Великої Вітчизняної війни, автори яких послуговуються документами, у яких простежуються події перших воєнних днів, фатальні стратегічні помилки обох сторін, що мали вирішальний вплив на подальший перебіг війни.

Другий розділ: «Мовою документів. Переддень та початок війни» містив унікальні документи: газети та журнали 1939–1941 років, де подається офіційна інформація про політичні ситуації та відносини СРСР з Німеччиною. Повідомлення про виставки акцентує увагу користувачів на цікавих журнальних публікаціях 1980-х років, у яких «вперше проливається світло на таємні сторінки, секретні архіви подій Другої світової війни» [9].

Завершували розділ сучасні збірники документів, книги видатних воєначальників – Г. Жукова, О. Василевського, І. Баграмяна та інших безпосередніх учасників бойових дій.

Третій розділ було присвячено подіям в Україні 1941 р. У представлених монографіях, довідниках, матеріалах конференцій висвітлювались основні оборонні операції першого року війни: Львівсько-Чернівецька, Київська, Одеська, Донбасько-Ростовська, Кримська та Севастопольська оборонні операції.

У четвертому розділі «Культурне і духовне життя 1941 року» було представлено плакати того часу, пісні, поезії, народжені в перші дні війни, театральні вистави, кінохроніки. «Усе це відтворює не тільки картину історії, а й допомагає зрозуміти особливий характер наших людей, зокрема митців, релігійних діячів, які не тільки відчули себе причетними до трагічних випробувань, що випали на долю нехай багато в чому суперечливої держави – СРСР, а й довели свою високу моральну відданість Вітчизні, людяність, і незламність. Тут також

представлена інформація про долю культурних цінностей, їх евакуація та збереження під час війни. Користувачів, зокрема, зацікавлять матеріали з життя нашої "Горьківки" у часи воєнних випробовувань», – ідеться на сайті ОННБ [9].

Показовим в аспекті позиції ОННБ щодо специфіки соціокультурного дискурсу бібліотеки з проблематики Другої світової війни є розміщене на веб-сайті установи привітання від 2011 р. Уже тоді бібліотека робила наголос на «Великій Перемозі» над німецько-фашистськими загарбниками, називаючи цей день «днем торжества, слави і народної скорботи» і наголошуючи на тому, що перемога стала можливою «завдяки об'єднанню усіх людей доброї волі нашої планети, незалежно від раси, національності і статі – усіх, хто жертовно став на захист своєї Вітчизни, порятунок людства» [13].

На формування об'єктивного уявлення про суперечливість характеру тієї війни щодо українців спрямована підготовлена цього року відділом газетних фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського до 70-річчя Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні виставка «Воєнні газети (1941–1945 рр.) у фондах газетного відділу НБУВ», на якій було представлено як газети радянської Червоної армії, так і видання ОУН-УПА та «Русской освободительной армии» генерала Власова [5].

Зі свого боку НПБУ в цьогорічному повідомленні про книжкову виставку «До 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі», наголошуючи на вагомому внеску України в перемогу над нацизмом, інформує про те, що українці перебували у складі не лише Червоної армії, а й у структурах українського визвольного руху УПА та ОУН, в арміях Польщі, Великої Британії, Франції, Канади, США.

Як виходить з повідомлення, представлені в експозиції документи висвітлювали причини виникнення Другої світової війни, відтворювали широку панораму подій від початку війни в 1939 р. до капітуляції Німеччини та Японії.

Було представлено монографії та наукові збірники, у яких розглядається внесок України в досягнення перемоги над нацистською Німеччиною, публіцистичні та аналітичні статті, у яких

презентовано дослідження істориків, спогади безпосередніх учасників війни [10].

Цікавий проект, присвячений проблематиці Другої світової, який можна розглядати в руслі підходу «єдність через багатоманітність», ще у 2013–2014 рр. було реалізовано Національною історичною бібліотекою України: протягом року в рамках відзначення 70-ї річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників в бібліотеці експонувалися виставки, присвячені визволенню окремих міст України – Самбора і Борислава (28.10.2014 р.), Львова (27.07.2014 р.), Тернополя (15.04.2014 р.), Одеси (10.04.2014 р.), Вінниці (20.03.2014 р.), Кривого Рогу (22.02.2014 р.), Києва (6.11.2013 р.), Харкова і Полтави (22.08.2013 р.), Мелітополя (23.10.2013 р.).

Загалом, проведений аналіз контенту веб-сайтів провідних національних бібліотек України дає підстави для висновку про те, що їх соціокультурний дискурс із проблематики Другої світової війни відрізняється виваженістю і збалансованістю. У відповідних тематичних бібліотечних заходах і продуктах – і не лише цього року, а й попередніх років – переважно, Друга світова війна розглядається саме як трагедія, яку український народ змушений був пережити внаслідок політики нацистської Німеччини та СРСР, акцентується неоднозначність наукових оцінок тих подій у різні часи, складність та суперечливість теми, звертається увага на те, що війна охопила всі регіони сучасної України, робиться наголос на особистісному або індивідуальному вимірі війни шляхом висвітлення подій того часу крізь призму доль окремих людей.

В основі обережного й збалансованого розкриття тематики Другої світової національними бібліотеками України – високий науковий рівень бібліотечних фахівців та розуміння ними неоднозначності оцінок тих подій у громадській думці, зокрема і внаслідок тривалих політичних спекуляцій на цій темі, прагнення не акцентувати й не посилювати зайвий раз наявні суспільні розбіжності, а сприяти їх подоланню через надання доступу користувачам до комплексу різноманітних за своїм характером джерел, що

розкривають усю суперечливість перебігу війни для українського народу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бахтєєв Б. Між Великою вітчизняною та Другою світовою [Електронний ресурс] / Б. Бахтєєв // Телекритика. – 2015. – 9.05. – Режим доступу: http://www.telekritika.ua/kontekst/2015-05-09/106900. – Дата доступу: 26.07.2015. – Назва з екрана.

2. Бражниковские чтения – 2015 [Электронный ресурс] // Российская национальная библиотека. – 2015. – 23.04. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/cms_nlr/vid_news_str.php?id=3140. – Дата доступа: 26.04.2015. – Загл. с экрана.

3. В Україні правильно говорити про «Велику Вітчизняну війну», а не про «Другу світову війну»? [Електронний ресурс] // Likбез.Історичний фронт. – Режим доступу: http://likbez.org.ua/uk/in-ukraine-the-right-to-talk-about-the-great-patriotic-war-rather-than-world-war-ii.html. – Дата доступу: 26.07.2015. Назва з екрана.

4. Виступ Президента на урочистому засіданні Верховної Ради України, присвяченому 70-й річниці Перемоги над нацизмом у Європі, місцю та ролі Українського народу у Другій світовій війні [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України. – 2015. – 8.05. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-na-urochistomu-zasidanni-verhovnoyi-radi-u-35270. – Дата доступу: 26.07.2015. – Назва з екрана.

5. Воєнні газети (1941–1945 рр.) у фондах газетного відділу НБУВ. Виставка до 70-річчя Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – 2015. – 6.05. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/node/2167. – Дата доступу: 27.07.2015. – Назва з екрана.

6. Выставка «Ни давности, ни забвения. По материалам Нюрнбергского процесса» [Электронный ресурс] // Российская государственная библиотека. – Режим доступа:

http://www.rsl.ru/ru/s7/s381/2014/nurnberg. – Дата доступа: 26.04.2015. – Загл. с экрана.

7. Гриневич В. Міт війни та війна мітів [Електронний ресурс] / В. Гриневич // Критика. – 2005. – Ч. 5. – Режим доступу: http://sites.utoronto.ca/jacyk/hrynevych.pdf. – Дата доступу: 26.07.2015. – Назва з екрана.

8. День Перемоги у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.) : книжкова виставка [Електронний ресурс] // Національна парламентська бібліотека України – 2013. – 7.05. – Режим доступу: http://www.nplu.org/event.php?id=85. – Дата доступу: 27.07.2015. – Назва з екрана.

9. День скорботи і вшанування пам'яті жертв війни [Електронний ресурс] // Одеська національна наукова бібліотека ім. М. Горького. – 2013. – Режим доступу: http://www.odnb.odessa.ua/view_post.php?id=734. – Дата доступу: 27.07.2015. – Назва з екрана.

10. До 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі: книжкова виставка [Електронний ресурс] // Національна парламентська бібліотека України. – 2015. – 28.04. – Режим доступу: http://www.nplu.org/event.php?id=349. – Дата доступу: 27.07.2015. – Назва з екрана.

11. До Дня Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.: книжкова виставка [Електронний ресурс] // Національна парламентська бібліотека України. – 2014. – 7.05. – Режим доступу: http://www.nplu.org/event.php?id=203. – Дата доступу: 27.07.2015. – Назва з екрана.

12. Захарчук І. Друга світова: досвід історії – досвід літератури [Електронний ресурс] / І. Захарчук // Слово і час. – 2007. – № 6. – С. 15 – 24. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11283/03-Zaharchuk.pdf?sequence=1. – Дата доступу: 26.07.2015. – Назва з екрана.

13. Зі святом Перемоги [Електронний ресурс] // Одеська національна наукова бібліотека ім. М. Горького. – 2011. – Режим

доступу: http://www.odnb.odessa.ua/view_post.php?id=336. – Дата доступу: 27.07.2015. – Назва з екрана.

14. Іванишин В. Друга світова – дві поразки і дві перемоги [Електронний ресурс] / В. Іванишин // Універсум. – 2014. – № 3–4 (245–246). – Режим доступу: http://www.universum.lviv.ua/journal/2014/2/ivan.htm. – Дата доступу: 26.07.2015. – Назва з екрана.

15. К 70-летию Победы – Презентация книги «Дети войны. Народная книга памяти» [Электронный ресурс] // Российская национальная библиотека. – 2015. – 16.04. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/cms_nlr/vid_news_str.php?id=3132. – Дата доступа: 26.04.2015. – Загл. с экрана.

16. Кобзар Я. Друга Світова по-українськи. Думки вітчизняних істориків [Електронний ресурс] / Я. Кобзар // Історична правда . – 2012. – 9.05. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/05/9/84642/. – Дата доступу: 26.07.2015. – Назва з екрана.

17. Международная конференция «Победа над фашизмом в 1945 году: ее значение для народов СНГ и мира» [Электронный ресурс] // Российская государственная библиотека. – Режим доступа: http://www.rsl.ru/ru/s7/s335/2010/s33559595962/. – Дата доступа: 26.04.2015. – Загл. с экрана.

18. Мишковский В. Виктор Суворов: Мы еще увидим, как рухнет Россия [Электронный ресурс] / В. Мишковский, Л. Самохвалова, Е. Якунов // Укрінформ. – 2015. – 17.03. – Режим доступа:
http://www.ukrinform.ua/rus/news/viktor_suvorov_mi_eshche_uvidim_kak_ruhnet_rossiya_1725036. – Дата доступа: 26.04.2015. – Загл. с экрана.

19. Новости, события 28.03.2015 – 26.04.2015 [Электронный ресурс] // Российская национальная библиотека. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/cms_nlr/index_news.php. – Дата доступа: 26.04.2015. – Загл. с экрана.

20. Пам’ять про Другу Світову війну без георгіївських стрічок

та військових парадів? [Електронний ресурс] // Heinrich Boell Foundation. – 2015. – 24.04. – Режим доступу: http://ua.boell.org/uk/2015/04/24/pamyat-pro-drugu-svitovu-viynu-bez-georgiyivskih-strichok-ta-viyskovih-paradiv. – Дата доступу: 26.07.2015. – Назва з екрана.

21. Партико З. ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА? ДРУГА СВІТОВА? ЧИ…? Постулати й тези до оцінки участі українців у Другій світовій війні [Електронний ресурс] / З. Партико // Універсум. – 2011. – № 7–8 (213–214). – Режим доступу: http://www.universum.lviv.ua/journal/2011/4/part.htm. – Дата доступу: 26.07.2015. – Назва з екрана.

22. Привітання з Днем Перемоги [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – 2014. – 7.05. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/node/1220. – Дата доступу: 27.07.2015. – Назва з екрана.

23. Программа мероприятий РГБ (апрель 2015) [Электронный ресурс] // Российская государственная библиотека. – Режим доступа: http://www.rsl.ru/ru/s7/programme/2015/april. – Дата доступа: 26.04.2015. – Загл. с экрана.

24. Русская Православная Церковь в годы Великой Отечественной войны [Электронный ресурс] // Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина. – 2015. – 10.04. – Режим доступа: http://www.prlib.ru/events/Pages/Item.aspx?itemid=1237. – Дата доступа: 26.04.2015. – Загл. с экрана.

25. Цікава Г. Термінологічний словник 2015: Велика Вітчизняна чи Друга світова? [Електронний ресурс] / Г. Цікава // ОГО. – 2015. – 2.05. – Режим доступу: http://ogo.ua/articles/view/2015-05-02/61844.html. – Дата доступу: 26.07.2015. – Назва з екрана.

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (Україна у Другій світовій війні (1939-1945рр.). // Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 9. – Хмельницький, 2015. – 228 с.

О. В. Гуменюк,
викладач
(м. Хмельницький)

ІДЕЇ ВИДАТНОГО ПОДОЛЯНИНА, ЕКОНОМІСТА ТА ПРАВНИКА БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА, ЯКІ ЗМІНЮТЬ СВІТ

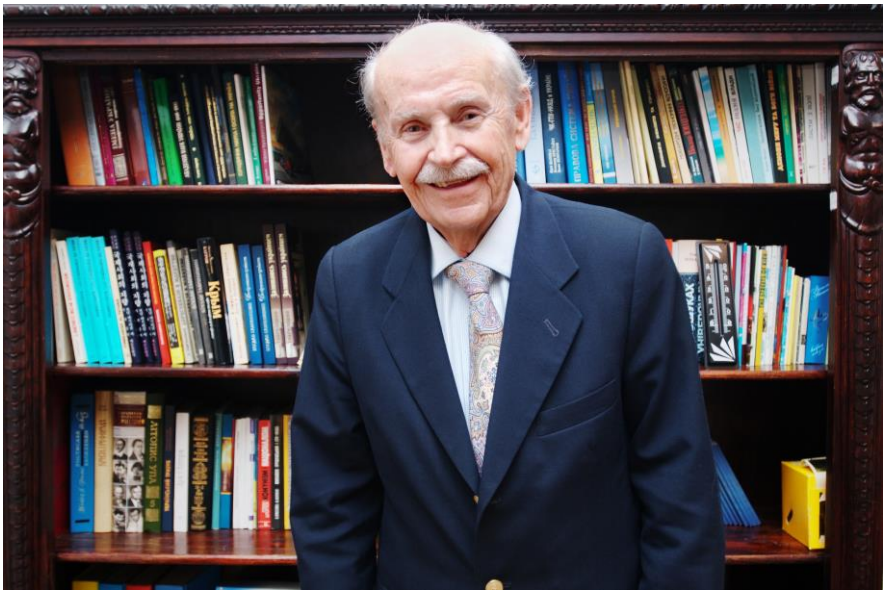

Сьогодні успішний українець Богдан Гаврилишин не на пенсії. Йому 87, а він працює – викладає, консультує, чинить багато користі, про яку не пише преса. Мільйонер Гаврилишин каже, що не любить грошей, а тому радо з ними прощається – наприклад, щороку влаштовує стипендійні мандрівки молодих українців до найуспішніших держав Європи. Він вірить в цю молоду країну і знає, що Україна буде сильною й успішною: "Я бачу цю молодь, я вже сьогодні живу в майбутньому".

Богдан Дмитрович Гаврилишин – український, канадський та

швейцарський економіст, громадський діяч і меценат. Дійсний член Римського клубу. Один із засновників Всесвітнього економічного форуму у Давосі (Швейцарія).

Богдан Гаврилишин народився 19 жовтня 1926 року в селі Коропець (тепер Тернопільська область, Україна). Під час Другої світової війни у 1944 р. його забирають до Німеччини. Після 1945 р. він перебуває у таборі для переміщених осіб, а у 1947 р. виїжджає до Канади, де на початках працював лісорубом, організовував вечірні класи для українців та займався діяльністю у профспілках.

У 1952 р. здобуває ступінь бакалавра, а у 1954 р. магістра спеціальності "Інженер-механік" в Університеті Торонто. У 1954–1960 рр. займає посади з дослідництва, інженерної справи та менеджменту в Канаді. З 1960 р. – мешканець Швейцарії. 1976 р. здобуває ступінь Ph. D. з економіки у Женевському університеті. Із 1988-го Б. Гаврилишин працює переважно в Україні. Вважає себе не економістом, а "людиною, яка знає щось майже про все, і розуміє співвідношення між різними явищами". Класичних економістів засуджує за те, що вони вимірюють прогрес обсягом ВВП на душу населення, бо залежність самопочуття й щастя людей від ВВП – дуже незначна.

Майже тридцять років Б. Гаврилишин присвятив Міжнародному інституту Менеджменту МІМ–Женева. Займав посади Директора з навчання (1960–1968 рр.), Директора Інституту (1968–1986 рр.), почесного науковця (1986–1989 рр.). У Женеві він викладав "Економічний розвиток", "Керівництво міжнародними операціями", "Світове бізнесове середовище", "Управління державами" та ін. На початку 1970-х цей Інститут 25-річчя свого існування вирішив відсвяткувати по-особливому. Так, за ініціативи та участі Богдана Гаврилишина було засновано найвпливовіший сучасний всесвітній форум у Давосі, куди щороку стали з'їжджатися перші особи світового бізнесу і політики. Участь у цьому форумі суттєво впливає на формування міжнародного іміджу країн, політиків та бізнесменів. У 1990 році Б. Гаврилишин засновує МІМ у Києві та практично є його

ректором. (Довідково: Всесвітній економічний форум (ВЕФ) – міжнародна неурядова організація, діяльність якої спрямована на розвиток міжнародної співпраці. Щорічна зустріч під егідою Форуму проводиться в Давосі (Швейцарія), крім того Форум виступає організатором ділових заходів у різних країнах. Утворений у 1970 році. Членами форуму є більше 1000 великих компаній та урядових організацій з різних країн світу.). Визнаючи його вагомий внесок у світову політику й економіку в 1972 році його обирають членом Римського клубу, в 1973 – членом Міжнародної академії менеджменту, а в 1975 – Світової академії мистецтва та науки. У 1976 році пану Гаврилишину присуджено ступінь доктора економіки Університету Женеви, в 1984 – почесного доктора права Йоркського університету (Канада), а в 1986 році – Університету Альберти (Канада). З часом доктор Гаврилишин отримує почесну відзнаку (Engeneering Hall of Distinction) Університету Торонто (Канада). Про високий міжнародний авторитет Богдана Дмитровича свідчить те, що він є широко відомим консультантом з питань державного управління та міжнародного бізнесу. Він консультує президентів та прем'єр-міністрів країн, голів найвпливовіших міжнародних, національних компаній та фондів. Б. Гаврилишин опублікував понад 100 наукових статей з проблем менеджменту, освіти в галузі менеджменту, з економічної та політичної тематики. Одна з його книг – "Орієнтири майбутнього – до найбільш ефективних суспільств" – набула світового визнання і перекладена вісьмома іноземними мовами. Ця книга видавалася в Україні тричі, востаннє – у 2009 році, з доповненнями. У 1991 році доктор Б. Гаврилишин створив і очолив Консультативно-дорадчу раду при Президії Верховної Ради України, яка діяла протягом наступних семи років, був членом Американо-українського дорадчого комітету, радником першого Президента України, чотирьох голів Верховної Ради та трьох Прем'єр-Міністрів України, почесним головою Крайової Пластової Ради (Національної Скаутської Організації України). Сьогодні Богдан Гаврилишин – член Ради Світової Академії мистецтва та науки, член Швейцарського форуму з міжнародної політики, очолює Наглядову раду

Міжнародного інституту менеджменту (МІМ – Київ). Він також сприяв створенню Міжнародного центру перспективних досліджень і був головою його Наглядової Ради до 2006 року, а також започаткував роботу Фонду "Відродження". У 1996–1997 роках Б. Гаврилишин є Директором Міжнародної Академії навколишнього середовища у Женеві.

Аби допомагати молоді рідної країни здобувати досвід і впроваджувати зміни простішим шляхом, Богдан Гаврилишин започаткував благодійний фонд, а у 2012 р. утілив програму "Молодь змінить Україну". Вона має на меті підготувати нову українську еліту, здатну трансформувати країну. Втілення такої візії творці вбачають через освітні поїздки за кордон – до Австрії, Німеччини, Норвегії, Швейцарії, Швеції або Польщі. Група з 5-7 осіб на певний період часу (оптимально 7-10 днів) відправляється в обрану країну, де зустрічається з громадськими діячами, урядовцями, економістами, освітянами, відвідує різноманітні заходи, таким чином вивчаючи досвід країни. Всі витрати на поїздку повністю покриває фонд. По поверненню групи готують рекомендації для України і втілюють отримані знання у власних проектах. Учасники формують групи самостійно. Рекомендується, щоб серед них були юрист, політолог, економіст, соціолог чи культурний антрополог. Всі учасники повинні вільно володіти англійською, і хоча б один – мовою країни, у яку відправляються. Вік учасників – від 20 до 35 років.

І. Б. Дацків,
доктор історичних наук, професор
(м. Тернопіль)

ДО ПИТАННЯ РЕСТИТУЦІЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНИ, ВТРАЧЕНИХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто питання про історико-культурні цінності, що були знищені або переміщені з території України в роки Другої світової війни. Проаналізовано документи про знищення та вивезення писемних джерел під час війни.

Висвітлено деякі науково-практичні аспекти щодо "реституції" (повернення та відновлення) історико-культурних надбань України.

Ключові слова: *історико-культурні цінності, реституція, винищення, Друга світова війна,Україна, фонди.*

На сучасному етапі переосмислення історії Другої світової війни увага громадськості значною мірою прив'язана до проблеми колосальних втрат культурних надбань. Нині ми намагаємося осмислити масштаби культурної катастрофи, що її спричинила Друга світова війна. Втрати історико-культурних цінностей – один із найтрагічніших наслідків цієї жахливої сторінки в історії людства. Ці втрати не мали аналогів в історії України. Історико-культурні цінності були не лише стихійними жертвами бойових дій, але й об'єктом спеціальних акцій, спрямованих на їх розграбування та знищення. Ця трагічна спадщина війни й досі не подолана і впливає на різні сфери культури та культурного співробітництва народів, на міждержавні відносини.

Одна із найскладніших проблем – це проблема пошуку об'єктивної достовірної інформації про долю українських культурних цінностей під час війни. Вже перші підступи до неї виявили, що за тоталітарного режиму замість ґрунтовного дослідження всіх аспектів проблеми міцно укорінилася практика декларативно-пропагандистської експлуатації освячених політичним керівництвом колишнього СРСР ідеологічних штампів. Парадоксально, але факт, що жодна кампанія з обліку збитків, завданих архівам, музеям, бібліотекам колишнього Радянського Союзу під час війни, в тому

числі й відповідним закладам України, яка розпочинала у воєнні роки і в повоєнний період, так і не була доведена до логічного завершення. Зібрані матеріали у ліпшому разі ставали надбанням архівних сховищ. Як наслідок, більшість установ культури, що постраждали у війні, досі не мають реєстрів утрачених цінностей.

Нашій країні судилося пройти нелегкий історичний шлях. І фактично кожен його етап був позначений колосальними втратами національних культурних цінностей. Безцінні мозаїки, стародавні ікони, полотна відомих художників, самобутні твори декоративно-ужиткового мистецтва, архівні документи, рукописи та стародруки, національні реліквії українського народу – козацькі клейноди – все це величезне багатство за різних обставин і у різні часи виявилося розпорошеним по світу, виведеним з наукового та культурного обігу, що вкрай негативно позначилося на духовному бутті українського народу, самоусвідомленні ним себе європейською нацією.

У період існування СРСР влада так і не спромоглася остаточно розв'язати проблему розшуку та повернення втрачених культурних цінностей. Науковці, які займалися означеною проблематикою, були обмежені в доступі до інформації, тому що більшість її знаходилася у спецфондах архівів і була закрита для дослідників.

Лише з відновленням незалежності України та ліквідацією надмірної ідеологізації як українські, так і закордонні історики намагаються науково осмислити уроки минулого та намалювати детальну й адекватну картину німецьких та радянських операцій зі знищення й вивезення культурних цінностей.

До науково-практичних і теоретичних засад правового регулювання реституції (повернення та відновлення) історико-культурних та духовних святинь, переміщених у період Другої світової війни, звертається ряд зарубіжних науковців, наприклад, доктор, професор Університету Заархарду (Німеччина) Фідлер Вільфред [1], головний інспектор відділу пам'яткознавства Міністерства культури Словаччини Кашик Вінсент [2], доктор, завідувач координаційного управління з питань повернення культурних цінностей у Бремені Лем-Мейєр Доріс [3], заступник

директора музею образотворчого мистецтва у Будапешті Сьоні Литван [4], професор Польської академії наук Я. Прушинський [5]. Асоційований дослідник Українського наукового інституту Гарвардського університету Патриція Кеннеді Ґрімстед [6].

Доктор П. Ґрімстед у своїй фундаментальній праці "Трофеї війни та імперії: Архівна спадщина України, Друга світова війна та міжнародна політика реституції" [6] розглядає дефініції і типологію зарубіжної архівної спадщини, зокрема стосовно Росії, міжнародні прецеденти постімперського передавання культурних цінностей і повоєнної реституції, свідоме винищення радянською владою архівів, широку дискусію довкола сумнозвісного Закону Російської Федерації (1998 р.) щодо націоналізації трофейних культурних цінностей, загальний контекст реституційних процесів у міжнародних відносинах у Європі.

З проголошенням незалежної України до проблеми повернення втрачених культурних цінностей знову привернуто увагу української громадськості та уряду. Вже з початку 90-х років минулого століття предметом дослідження стали різні аспекти переміщення історико-культурних реліквій під час Другої світової війни, що знайшли відображення переважно у тезах, доповідях і матеріалах наукових конференцій А. Расторгуєва [7], О. Федорука [8]. Зростання інтересу до цієї теми виокремлює деякі аспекти ставлення більшовицького режиму до української культури та руйнування її національних пам'яток у монографічній праці О. Рубльова та Ю. Черченка [9]. У дослідженні С. Кота та О. Ошуркевича "Волинський краєзнавчий музей" [10] висвітлюються музейні традиції Волинського краю, показано історію Волинського краєзнавчого музею з дня його заснування та збитки, завдані музеєві в ході Другої світової війни.

Серед дослідників, які присвятили свою наукову діяльність проблемі долі українських культурних цінностей, також варто назвати О. Долинського та Т. Себту [11], В. Калашнікову [12] С. Кота [13] та ін. Вони розглядають обставини розграбування, вивезення та знищення історико-культурних цінностей на окупованій території України.

Велика кількість, різноманітність, змістовність удоступненого нині документального матеріалу, а також свобода творчого пошуку дає змогу вдатися до поглибленого розгляду цієї проблематики.

Певною мірою надолужити прогалину української історіографії є пропонована стаття.

Аналіз документів про знищення і вивезення під час Другої світової війни писемних джерел з України свідчить про те, що імперські сили робили цю справу професійно і цілеспрямовано, переслідуючи свої корисливі цілі. Вони знищували і вивозили за межі нашої країни писемні джерела насамперед для того, щоб спотворити історичну правду і пам'ять народів, поставити під сумнів їхню національну самобутність, державність і саме існування.

Адже відомо, що саме через недостатнє знання всього комплексу джерел, через їхню розпорошеність, у тому числі і за межами країни, в літературі поширювалось і поширюється чимало легенд і вигадок про "неісторичність" і "бездержавність" окремих народів, у спотвореному вигляді висвітлюються окремі події і навіть цілі епохи історичного прогресу. Все це завдало великої шкоди народам, їхній історії. Тому збирання і повернення на Батьківщину всіх незаконно вивезених історико-культурних цінностей і писемних джерел є важливою державною справою. Прикро говорити, але ж це факт, що у вирішенні питань повернення пограбованої нашої національної спадщини ми частіше знаходимо більше взаєморозуміння у німецьких та інших зарубіжних колег, ніж у багатьох російських, зокрема з Москви і Санкт-Петербурга, де знаходяться численні важливі не лише окремі документи, а й цілі фонди та зібрання цінних документальних джерел, що їх роками вивозили з України. Тепер же їх не тільки не повертають під різними приводами, а навіть не дозволяють ознайомитися з ними у наукових цілях, вимагаючи за це шалені кошти.

Звичайно, розв'язання проблем повернення історико-культурних пам'яток – це дуже делікатне і складне питання. Щоб нам повернути те, що було вивезено з України, треба віддавати те чуже, що потрапило в нашу країну. Для цього потрібно розробити й

узгодити спеціальну законодавчу документальну базу. Але ж при цьому треба пам'ятати, що паритетності тут не може бути. Адже вивезено з України було значно більше, ніж чужого потрапило до нас.

Виходячи з конкретних історичних умов, у яких здійснювалося пограбування наших історико-культурних цінностей, саме поняття "реституція" трактуватимемо ширше та інакше, ніж, скажімо, французи, які справедливо вимагають від Російської Федерації повернення незаконно захоплених радянськими військами матеріалів французької розвідки, що 50 років зберігалися (і зберігаються нині) в Москві у так званому "Особливому архіві". Для нас повернення і відновлення нашої національної духовної спадщини безпосередньо пов'язане з потребою відтворення історичної правди, збагачення історичної пам'яті нашого народу завдяки розширеному вивченню і дослідженню проблематики, до якої змушені не звертатися десятиріччями. Адже йдеться не лише про повернення національних історико-культурних святинь, а й про відтворення з їх допомогою історичної правди. Минуло вже понад півстоліття після закінчення війни, і за цей час з різних причин, у тому числі й через свідоме замовчування і заплутування справжньої "одіссеї" з переміщенням культурних цінностей, виникло багато нових ускладнень, які треба досконально вивчити і знайти розумні рішення [14, с. 40-41].

Важливою і назрілою науково-організаційною проблемою є потреба створення регіональних груп (в областях або в регіонах) з працівників архівів, музеїв, бібліотек (очевидно, спочатку на громадських засадах, але надалі доцільно домагатися спеціального фінансування), які б цілеспрямовано і наполегливо працювали над створенням довідників-переліків, каталогів втрачених писемних, книжкових та мистецьких скарбів з їхніх місцевих сховищ.

Паралельно треба створювати комп'ютерний банк даних втрачених матеріалів. Ця робота вже провадиться, але вона вимагає від нас більшої уваги та координації зусиль. Паспорт на втрачені цінності вже розроблений Міністерством культури спільно з Інститутом української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України та Центральної наукової

бібліотеки.

(Тут варто зауважити, що польські архівісти ще в 1958 році видали солідний довідковий том "Архівні втрати Польщі під час другої світової війни".) [15, с. 320]. Навіть якщо такий довідник (і банк даних) матиме не практичний, а суто меморіальний характер, то й тоді створення його – це обов'язок цивілізованої нації.

Інший важливий аспект проблеми – суто науковий, джерелознавчий. Серйозна розробка всього спектру джерелознавчих питань – обов'язок науковців і архівістів. Його можна вирішити лише спільними зусиллями науковців і професіоналів-архівістів. Основною метою цих джерелознавчих досліджень мусить бути точне визначення шляхів і обставин пересування архівних та інших матеріалів, що, з одного боку, вивозили німці на Захід під час окупації, а з другого – евакуювали на Схід радянські війська. Для цих досліджень існує колосальна джерельна база в архівах України, Росії, Польщі, Німеччини, Сполучених Штатів та інших країн [16, с. 99]. Які напрями цих досліджень? На нашу думку, першочерговими з них мусять бути такі: по-перше, підготовка серії регіональних анотованих каталогів документів з цієї проблеми. Певним зразком довідника такого типу може бути підготовлений Дніпропетровським обласним архівом (Д. Мєшков) каталог хронологічного переліку документів з історії архівних, музейних, бібліотечних цінностей, що розкривають динаміку основних подій, пов'язаних з долею історико-культурних цінностей Дніпропетровська під час Другої світової війни. Цей каталог налічує понад 250 документів центральних і обласного архівів та галузевого архіву СБУ. Такі довідники треба зробити в усіх областях; по-друге, це підготовка серії регіональних збірників документів за матеріалами каталогів, про які йшлося вище. Тут також можна навести – як своєрідний зразок – видання, підготовлене Волинським краєзнавчим музеєм, яке містить документи (перелік вивезених з музею цінностей та інші матеріали) за 1941–1944 рр.; по-третє, на базі таких регіональних каталогів і збірників стане можливою підготовка солідного зведеного документального корпусу, в документах якого була б представлена трагічна доля писемних та

інших культурних скарбів всієї України; по-четверте, потрібно здійснити підготовку пофондових і між фондових довідників за окремими найважливішими комплексами джерел, до прикладу, такими, як матеріали відомства Альфреда Розенберґа, розкиданими по кількох архівах.

Нарешті – це підготовка монографічних досліджень [17, с. 15-16]. Поряд з фундаментальними узагальнювальними дослідженнями, такими, як монографія доктора П. Ґрімстед [6], варто розробляти й вужчі, але глибші теми, які б висвітлювали сюжети, пов'язані з долею окремих документів, що постраждали або були втрачені під час Другої світової війни. До прикладу, одна з найбільш загадкових і не розкритих досі таємниць у новітній історії архівів України – зникнення під час війни чотирьох із шести тисяч актових книг XVI–XVIII ст. з Київського архіву давніх актів (нині Центральний державний історичний архів України у м. Київ). Це найцінніше документальне зібрання з історії України доби феодалізму [18, с. 177]. До вивчення таких питань потрібно цілеспрямовано залучати молодих науковців та аспірантів.

Серйозна проблема, без розв'язання якої ми не зможемо з'ясувати обставини зникнення багатьох писемних та мистецьких документів, – недоступність ще й тепер архівних матеріалів радянської військової адміністрації в Німеччині, зокрема Відділу реституцій Управління репарацій і поставок, через який, власне, і здійснювалася передача з американської зони окупації до Берліна і далі до Москви.

На підставі цих матеріалів, напевно, можна було б простежити дальшу долю врятованих від загибелі культурних цінностей. На жаль, матеріали, що нас цікавлять з архіву РДВА (Російський державний військовий архів), досі перебувають у Москві на секретному зберіганні. Ми мусимо на урядовому рівні ставити питання про розсекречення цих документів.

Інший важливий аспект нашої діяльності – міжнародна кооперація. Ми повинні співпрацювати з науковими інституціями, які розробляють цю проблематику (наприклад, дослідницький центр по

Східній Європі Бременського університету), а також з відповідними офіційними міжнародними структурами.

Загалом висвітлення минулого може допомогти не лише дослідити долю культурних цінностей, але й заповнити "білі плями" в історії Другої світової війни та відновити історичну справедливість.

Для нашого народу повернення на терени своєї держави національно-культурних надбань є не просто актом переміщення історико-культурних цінностей з певної країни в Україну.

Кожна пам'ятка, що повернеться на свою землю, відроджуватиме історичну пам'ять нашого народу, збагачуватиме його, носія неповторної і самобутньої культури, сприятиме розвиткові нації. Водночас Україна має бути готовою до будь-яких контактів з іншими країнами щодо повернення їхніх пам'яток культури, які за різних обставин опинилися в нашій державі.

Отже, лише об'єднанням зусиль у національному та міжнародному масштабі всіх причетних і зацікавлених сторін розв'яжемо ці надзвичайно важливі проблеми загальнонаціональної й державної ваги.

Список використаних джерел та літератури:

1. Фідлер В. "Трофеї війни" та міжнародна відповідальність / В. Фідлер // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К. : Танант, 1996. – Вип. 10. – С. 79–86.

2. Кашик В. Проблеми повернення незаконного переміщення культурних цінностей, що знаходяться в приватних колекціях, їх законним власникам чи спадкоємцям в контексті міжнародних зобов'язань / В. Кашик // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К. : Танат, 1996. – Вип. 10. – С. 70-75.

3. Лам-Мейєр Д. Міжнародний інформаційний листок "Здобич війни", видання присвячене проблемам культурних втрат у Другій світовій війні / Д. Лам-Мейєр // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К. : Танат, 1996. – Вип. 10. – С. 189–191.

4. Сьоні Л. Практичні та юридичні аспекти питання володіння культурною власністю країнами, що розділилися / Л. Сьоні // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К. : Танат, 1996. – Вип. 10. – С. 172–177.

5. Прушинський Я. Пам'ятки старовини. Культурні цінності спадщини / Я. Прушинський // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К. : Танат, 1996. – Вип. 10. – С. 47–53.

6. Grimsted Patricia Kennedy. Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution / Patricia Kennedy Grimsted // Harvard Ukrainian Research Institute; State Committee on Archives of Ukraine; State Service for the Control of the Transmission of Cultural Treasures Across the Borders of Ukraine. – Cambridge, MA, 2001. – (Harvard Papers of Ukrainian Studies). – 798 p.

7. Расторгуев А. Военнопленное искусство / А. Расторгуев // Литературная газета. – 1991. – № 25 (26 июля).

8. Федорук О. К. Повернення культурних цінностей – повернення національної гідності / О. К. Федорук // Віче. – 1993. – № 3. – С. 20–27; його ж: Чи реально повернути національні скарби? / О. К. Федорук // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1998. – Лютий. – С. 33-34; Україна і Німеччина: Шляхи повернення культурних цінностей / О. К. Федорук // Політика і час. – 1996. – № 8. – С. 34–37; Conference "The restitution Cultural Treasures: Problems of Repartriation and Common Usage" in Minsk – by Alexander Fedoruk / A. Fedoruk // Spoils of war. – № 4. – August 1997. – 99 s.

9. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки XX ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черненко. – К., 1994. – 349 с.

10. Кот С. Волинський краєзнавчий музей / С. Кот, О. Ошуркевич // Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї. – Київ–Бремен, 1996. – Вип. 1. – 75 с.

11. Долинський О. Нові документи з історії втрачених у роки

Другої світової війни колекцій: Воронцовський палац в Алупці / О. Долинський, Т. Себта // Архіви України. – 2005. – № 1/3. – С. 579–646.; Себта Т. Українська частка Східної бібліотеки Розенберга (1941–1945) / Т. Себта // Український археографічний щорічник. – К. : НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, 2007. – Вип. 12. – С. 306–307.

12. Калашнікова В. Є. Історико-культурні цінності Східної України в роки Великої Вітчизняної війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. Є. Калашнікова; – Донецьк, Донец. нац. ун-т., 2010. – 19 с.

13. Кот С. Мародерство як фактор розграбування, вивезення та знищення культурних цінностей на окупованій території України під час Другої світової війни (1941–1945) / С. Кот // Краєзнавство. – К., 2010. – Вип. 1–2. – С. 30–42.

14. Сохань П. Науково-практичні аспекти повернення в Україну історико-культурних та духовних святинь / П. Сохань // Повернення культурного надбання України. Проблеми. Завдання. Перспективи. – К. : Абрис, 1996. – Вип. 7. – С. 40–41.

15. Straty Wojenne. Malarstvo Polskie. Obrazyolejne, akvarele utracone w latach 1939–1945. – Poznan, 1998. – 320 s.

16. Fedoruk A. Conference “The restitution Cultural Treasures: Problems of Repatriation and Common Usage” in Minsk – by Alexander Fedoruk / Alexander Fedoruk // Spoils of war. – № 4. – August 1997. – 99 p.

17. Дацків І. Втрати Україною історико-культурних цінностей під час Другої світової війни / Ігор Дацків // Автореферат канд. дис. – Чернівці, 2001. – С. 15–16.

18. Дацків І. Науково-практичні аспекти повернення в Україну її історико-культурних надбань, переміщених у роки Другої світової війни / І. Дацків // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2003. – Вип. 1. – С. 174–178. – (Серія “Історія”).

The article deals with historical-cultural treasuries destroyed or

removed from the territory of Ukraine during the second World War and analyses the documents concerning this problem. The author researches some scientific – practical aspects of "*restitution*" *(returning and renewal) of historical-cultural treasuries.*

Key words: *historic and cultural values, restitution, destruction, the Second World War, Ukraine, funds.*

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (Україна у Другій світовій війні (1939-1945рр.). // Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 9. – Хмельницький, 2015. – 228 с.

Л. Г. Дубина,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Друга світова та Велика Вітчизняна війни стали епохальними подіями в історії українського народу повоєнного періоду. Після війни українське суспільство, як і все радянське, стало іншим. За оцінкою О. Зубкової, це було суспільство, що вийшло із війни, а разом з ним прийшли нові механізми суспільної поведінки, зміна почуттів і настроїв людей [23, с. 17]. На жаль, протягом тривалого періоду історична наука була зайнята підрахунком насамперед матеріальних та демографічних наслідків війни, свідомо замовчуючи моральні її наслідки для суспільства в цілому і українського зокрема.

Зміну морального стану населення України внаслідок війни спричинили в основному такі основні групи факторів: матеріальні та демографічні втрати та пов'язана з ними зміна соціальної структури українського суспільства; наслідки окупаційної політики фашистських загарбників; політика радянської влади після повернення на звільнені території і "радянізація" приєднаних до УРСР етнічних українських земель, що були у складі інших держав; зміна національної структури українського суспільства у воєнні та в перші повоєнні роки.

Від цих факторів у суспільстві прямо залежала суспільна атмосфера, свідомість, моральний стан та настрої українського народу. Чи не найбільшою проблемою українського народу стала загибель великої частини його генофонду. Війна залишила в Україні велику кількість дітей-сиріт. У грудні 1944 р. таких дітей нараховувалось до 125 тис. осіб [20, с. 112]. Багато з них залишалися поза впливом державної ідеології, тому у своїх думках та діях вони були набагато розкутіші за своїх однолітків. Крім того, значна частина сиріт через деякий час поповнила різні неформальні об'єднання, в тому числі й кримінальні. Закономірно, що всі ці демографічні

перетрубації привели до зміни вікової, соціальної структури післявоєнного суспільства, дисбалансу між чоловічим та жіночим населенням. Звісно, це багато в чому визначало моральний стан повоєнного суспільства й впливало на його настрої та реакцію на події суспільного-політичного і соціально-економічного життя.

Моральний стан українського народу, особливо тієї його частини, яка перебувала на окупованій території, багато в чому був детермінований німецькою фашистською владою. Жорстокого окупаційного режиму Україна зазнала чи не найбільше з усіх республік СРСР. Політика фашистської Німеччини була направлена на повну культурну деградацію українського народу. На нараді, що відбулася 16 липня 1941 р., Гітлером були визначені основні принципи окупаційної політики: "Тепер перед нами стоїть завдання розчленити територію так, як це нам потрібно, з тим, щоб зуміти: по-перше, панувати над нею, по-друге, управляти нею, по-третє, експлуатувати її" [4, с. 20].

Серед німецького командування були окремі керівники, які вважали за потрібне звернути увагу на культурний аспект українського суспільства, розбудити історичну свідомість українців, привернути їх на сторону рейху, і для цього, за словами рейхсміністра східних окупованих територій Розенберга, "в Україні повинні бути здійснені певні заходи аж до відновлення самостійності" [31, с. 143]. Проте незважаючи на це, тут був взятий курс саме на нещадну експлуатацію ресурсів України, як матеріальних, так і культурних.

У своїх планах підкорення та колонізації окупованої території України нацисти значну увагу приділяли налагодженню механізмів духовного пригнічення місцевого населення. Дії, спрямовані на духовне вихолощення й деградацію мешканців східних окупованих районів, вандалізм щодо їх культурних цінностей, перетворилися на повсякденну практику німецьких окупантів. Про те, що було пріоритетом державної політики, свідчать стенограми висловлювань Гітлера у Вольфшанце (Східна Пруссія): "Якщо ми будемо навчати росіян, українців і киргизів читати і писати, то згодом це обернеться проти нас... Не можна, щоб вони знали більше, ніж значення дорожніх

знаків. Навчання географії може бути обмежене однією фразою: "Столиця Рейху – Берлін". ...Математика і подібні дисципліни взагалі не потрібні" [30, с. 14]. Гітлер вважав, що "...загальна освіта є розкладаючою отрутою. Тому кожен стан матиме свій рівень освіти. Широким масам рабів буде надане благодіяння бути неписьменними" [32, с. 13].

Подібні погляди привели до того, що на більшій частині території, що входила до складу СРСР, вже з перших місяців окупації нацистська адміністрація почала запроваджувати політичну лінію на згортання системи освіти, планомірне звуження інтелектуального потенціалу й зниження розумового рівня населення окупованих східних територій. Під час німецької окупації на території України було зруйновано та пограбовані 32930 шкіл, технікумів, вищих навчальних закладів і науково-дослідних інститутів, 19200 бібліотек, з яких вивезено до Німеччини 50 млн. книг. У добу війни згоріло 62 театральних приміщення, 600 стаціонарних кінотеатрів і 151 музей [20, с. 30]. Україна втратила 27,5 % складу вчителів, що на 13,5 % перевищує аналогічний показник втрат по СРСР [20, с. 77]. Саме розвиток освіти, культури, який пропагували у початковий період німецької окупації національне свідомі сили, викликав занепокоєння в окупаційної влади. У звіті офіцерів таємної спецслужби про ситуацію в Україні чітко вказано, що головна небезпека для німецької влади полягає не у відновленні комуністичної ідеології серед населення, а у зростанні національної свідомості, яка безпосередньо пов'язана з рівнем освіти: "Масова освіта – це ризик для тоталітарних систем, бо в загальному вона готує людину до критичного думання, до реальної оцінки власного становища і характеру влади. Іншими словами вільна та необмежена освіта представляє реальну політичну небезпеку для тоталітарного режиму. Не будемо під нашим доглядом сприяти шкільному вихованню. Ми мусимо місцеве населення тримати в темноті" [25, с. 117].

Маніпулювання українським питанням в роки Другої світової війни переконливо довело, що Гітлер ніколи не розглядав його вирішення в інтересах українського народу. Доля окупованих

територій цікавила його лише під кутом успішної реалізації своїх агресивних планів, а політика щодо цих територій, незважаючи на вдавану лояльність, ґрунтувалась на загально нацистських політичних доктринах. Слід визнати, що нещадна окупаційна політика мала з часом переважно негативні наслідки. Багато в чому вона сприяла моральній деградації українського суспільства. Очевидно, що саме на це була спрямована її діяльність. Крім того, населення отримало можливість порівняти радянський і німецький тоталітарні режими і в багатьох моментах це порівняння було на користь комунізму, хоча симпатії до Радянського Союзу з'явилися лише після безпосереднього знайомства з жахами фашистського режиму. М. Коваль наводить приклад каламбуру, що з'явився в Україні в роки війни з даного приводу: "Якого успіху досяг Гітлер на Україні за 1,5 року і чого не зміг Сталін досягти за 23? Відгадка: Гітлер примусив українців полюбити радянську владу" [25, с. 252].

Раптовий напад Німеччини лише підтвердив, що українське суспільство ніколи не було єдиним і в ньому існувало розмежування залежно від прихильності до радянської влади, ідеології, суспільно-політичних та економічних процесів в країні. Радянська влада беззаконням, репресіями, неуважністю багатьох представників партійно-владного клану підірвала віру до себе значної частини населення України. Під час війни деяка частина населення України пішла на відкриту співпрацю з фашистським окупаційним режимом, що викликало у радянського керівництва велике занепокоєння. Ще під час війни окремі народи СРСР за це були звинувачені в колабораціонізмі і виселені зі своїх етнічних територій. Якщо вірити словам М. Хрущова, висловленим на XX з'їзді КПРС, то українців не спіткала подібна доля лише через велику чисельність населення. Підтримання жорстокого німецького режиму на більшій частині української території вимагало добре розбудованого і чисельного апарату. У жодній з окупованих країн, як стверджує Я. Грицак, не було таких окупаційних військ і такого чисельного окупаційного апарату, як в Україні, а утримання такого апарату було б неможливе без залучення і співпраці місцевого населення [19, с. 231]. Фашисти

перед наступом на Радянський Союз добре вивчили моральний стан радянського суспільства і сподівалися, що ця війна приведе до нових антибільшовицьких настроїв. У багатьох випадках ці міркування мали рацію. У жовтні 1941 р. в звіті про політичну і економічну ситуацію в Україні німецьке командування стверджувало, що "довіра до німецького вермахту є дуже великою. Українець очікує від Німеччини насамперед покращення свого матеріального становища" [5, с. 321].

Пояснити перехід досить великої кількості українського населення на службу до окупантів лише зрадою, було б спрощенням. Ці процеси багато в чому можна віднести на рахунок вад і злочинів тоталітарного режиму, що вкоренилися у свідомості людей. Влада, будуючи щасливе життя для одних людей, робила його нестерпним для інших. Мільйони людей, що зазнали репресій, так звані куркулі, зрадники, "гнила інтелігенція" та інші, якщо і не раділи німецькому режиму, то зайняли вичікувальну позицію. За оцінками дослідників, на службу до фашистів (в тому числі у воєнізовані формування) в основному переходили дві категорії українського населення. До першої категорії належали особи, які поверталися на поновлене окупантами виробництво з почуття страху, з примусу. До другої категорії належали ті, що були вороже настроєні по відношенню до радянської влади [34, с. 44]. Німецька експлуатаційна машина не ставила перед собою мети зробити життя українців кращим. Створення в Україні мережі "бюро праці", які спочатку вербували, а потім ловили і відправляли людей до Німеччини, відновлення колгоспів, введення трудової повинності, нещадна експлуатація українських селян розвіяли ілюзії народу про щасливе майбутнє з німцями.

Поступово політика фашистів викликала відверту неприязнь у населення України і більша частина її населення все частіше віддавала перевагу збройній боротьбі з окупантами і чекала повернення радянської влади. Але сам факт існування колабораціонізму, сподівань на прихильність німецької влади, свідчить, що значна частина мешканців України відчувала образу на радянську владу, що заперечувало тезу про ідейну згуртованість радянського народу.

Будь-який народ залишається натовпом доти, поки в його середовищі не зросте національне свідома інтелігенція. Інтелігенція – це мозок нації, де акумулюються звичаї, традиції, психічні настанови народу. На жаль, щодо України цей процес був не вигідний як для сталінського, так і для гітлерівського тоталітаризму. "Гнила інтелігенція" за часів Сталіна була відірвана від народу, а найбільш свідома її частина знищена в таборах ГУЛАГу. Щоб вижити у боротьбі з радянською владою, більша частина української інтелігенції обрала "пристосуванство".

Для української національної інтелігенції вибір був невеликим: або колабораціонізм, або гестапо.

Одним із наслідків окупаційної політики фашистських загарбників було пожвавлення релігійності в роки війни, яке мало неабиякий вплив на психологічний стан українського суспільства.

Історики визначили, що в часи політичних та економічних негараздів, коли втрачалася віра у владу, людині залишалося сподіватися на саму себе або на Бога. Цілком є закономірним, що в умовах суворих та катастрофічних наслідків війни населення, втративши всіляку надію на захист з боку офіційної влади, все більше починає звертатися до Бога.

Під час німецької окупації активно почали проводити свою пропаганду серед населення різноманітні релігійні течії, діяльність яких при радянській владі була забороненою. Безпосереднім наслідком війни в СРСР та Україні стала активізація релігійного життя, особливо протестантських християнських громад. Особливе занепокоєння у радянської влади викликала діяльність баптистів, свідків Ієгови, адвентистів та інших течій і сект, які, за її оцінкою, проводили активну антирадянську роботу, розпускали чутки про близький кінець радянської влади, саботували заходи, котрі проводила партія і уряд.

Значна частина українського населення, користуючись тим, що окупаційна влада значно ліберальніше ставилась до віруючих, ніж більшовики, знову повернулася до забутих цінностей. Церковні служителі отримали змогу розпочати процес відродження

релігії. Рейхскомісар України Е. Кох, щоб хоч якось впливати на релігійні процеси в Україні, видав своє розпорядження, суть якого полягала у створенні умов для дезінтеграції єдиної православної церкви на кілька конфесійних об'єднань. Так, у Галичині широкомасштабно розгортала свою діяльність греко-католицька церква. Саме в Західній Україні певна частина духовенства та віруючих, особливо греко-католицького напрямку, підтримувала ідею створення Української держави. Сподіваючись на підтримку окупаційної влади, їхній духовний лідер А. Шептицький 5 липня 1941 р. звернувся до духовенства і віруючих з листом у зв'язку з приходом німецьких військ на західноукраїнські землі, де зазначав, що "з волі Всемогущого і Всемилостивого Бога зачинається нова епоха в житті нашої батьківщини. Побідоносну німецьку армію, що зайняла вже цілий край, вітаємо з радістю і вдячністю за освобождення від ворога... Усі, що почуваються українцями і хочуть працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні розбори, нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного більшовиками нашого економічного, просвітнього і культурного життя..." [17, с. 1].

Проте з часом, побачивши справжню сутність фашизму, він же наважився на відкритий виступ проти окупаційного режиму, протестуючи проти винищення євреїв та втягнення до цієї акції української поліції. Лише острах спровокувати вибух ворожості українського населення завадив арешту митрополита німецькою владою. Подібні настрої були і серед автокефального українського духовенства. Поширенню релігії в суспільстві деякою мірою сприяла діяльність радянського керівництва, яке, намагаючись підняти патріотичні почуття народу, залучало до цього процесу і духовенство. У роки війни відбулося "примирення" між духовенством і владою. Російський дослідник православ'я Д. Поспєловський однією з причин діалогу Сталіна і церкви називає "необхідність відповісти на масові відкриття церков на німецькій території, особливо, коли ці території поверталися під радянську владу; потрібно було довести населенню, що релігійна політика вже не та, що була до війни" [33, с. 298].

Сталін зробив крок до зближення з церквою, хоч лібералізація церковної політики не означала послаблення контролю держави за церковною діяльністю. В якості контрольного органу, що виконував роль посередника у відносинах між державою і церквою, була Рада зі справ Російської православної церкви, утворена в 1943 р. В останній період війни Сталін ініціював проведення Помісного Собору, на якому було зазначено, що "...в дні важких випробувань Російська православна церква не обривала зв'язок з народом, жила його потребами, надіями і робила свій внесок в загальнонародну справу". В свою чергу церква не згадувала про минулі образи і заявила, що "...Собор завзято молить Господа про дарування нашій дорогій Вітчизні і союзним з нами країнам якнайскорішої перемоги над фашизмом і про примноження сил, здоров'я і років життя нашому улюбленому Вождю Радянської держави і Верховному Головнокомандуючому Йосипу Віссаріоновичу Сталіну" [34, с. 1].

Потрібно відзначити, що віруючі зробили значний внесок в розгром ворога. Лібералізація в галузі релігійної політики стала можливою через те, що церкву розглядали як фактор, який був здатний укріпити мобілізаційні можливості суспільства у боротьбі з ворогом. Всі ці послаблення не зачепили віруючих інших конфесій і були направлені на підтримку Російської православної церкви. Проте влада не могла допустити втрати монополії на володіння розумом своїх громадян. Ліберальна релігійна політика зберігалась в перші післявоєнні роки швидше за інерцією, а з 1948 р. починається її згортання. Проте релігія змінила свідомість громадян, і ті процеси, які відбувались в українському суспільстві під час війни, стали причинами високої релігійної активності в перші післявоєнні роки.

У роки війни змінилася національна структура українського суспільства, що не могло не вплинути на свідомість народу в цілому. Перші зміни відбулися за кілька років до війни. Якщо напередодні війни українські землі перебували у складі чотирьох держав (понад 5 млн. українців проживали в Польщі, в складі якої перебувала Галичина і Західна Волинь; Закарпатська Україна належала Чехословаччині, де проживало до 700 тис. українців; Північна

Буковина входила до складу Румунії, в межах якої проживало 790 тис. українців), то після входження до складу УРСР Західної України, Північної Буковини і трьох повітів Бессарабії населення республіки збільшилось до 42657 тис. жителів, а її територія розширилася до 565 тис. кв. км. Радянська влада також вплинула на національну структуру населення України, запровадивши практику депортації цілих народів. Якщо раніше ворогів народу шукали серед різних суспільних груп населення, то тепер у ворожості до радянської системи звинувачувались цілі народи.

Десятиріччями спостерігалося зневажливе ставлення до національної самосвідомості народів, їх національної психології, традицій, релігійних вірувань, а ще гірше – не враховувалась схильність народів до історичного місця проживання, що викликало порушення консолідації націй на своїх одвічних територіях. Вперше радянська влада почала шукати ворогів не серед класів, а цілих націй, зокрема, серед поляків. Остаточно знищити польську національну структуру на території України влада змогла лише в перші післявоєнні роки. 1 жовтня 1944 р. польській стороні довелося визнати законність включення Західної України до складу УРСР, хоча значна частина українських етнічних земель (Надсяння, Лемківщина, Холмщина, Підляшшя) відійшла до неї. А угода, підписана ще 9 вересня 1944 р. між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом УРСР, передбачала обмін українським та польським населенням. Поляки продовжували в цей період залишатися під пильним контролем радянських органів на усій території. Значна частина з них сама була не проти переміщення до Польщі.

Наприкінці війни широко почала використовуватись тактика звинувачення окремих народів в колабораціонізмі. На території України такі процеси зачепили татар, вірменів, греків, італійців, румунів та представників інших національностей. В роки війни зменшується вплив єврейської меншини. Внаслідок врегулювання територіального питання з Польщею на територію України розпочалася депортація українського населення. Певна частина українців Польщі зголосилася добровільно покинути польські землі.

Соціологічні опитування, котрі були проведені вже в 90-х рр., свідчать, що серед переселених "голодувало на новому місці" 70 % населення, не були забезпечені відповідними житловими умовами 84 %, 73 % тужили за рідним краєм, хотіли б повернутися на свої землі 56 % [16, с. 31]. І це – через 50 років після акції "Вісла".

Остаточне включення до складу УРСР Західної України збільшило населення республіки на 7 млн. чоловік [18, с. 268]. Проте цей процес приніс нові проблеми для влади: національно свідоміші західні українці дістали можливість поширювати свої ідеї на Схід від р. Збруч, та й східні українці справляли певний вплив на Західну Україну. Мешканці Заходу були вільні від почуття меншовартості, і їм був невідомий комплекс "меншого брата", який влада прививала українцям східної України. Та й рівень політичної свідомості їх був вищим, через те, що вони жили в країнах, де гарантувались права і свободи. Крім того Західна Україна була найменш зрусифікована і "радянізована". "Обнялися. Зітхнули, притиснулись одна до одної й... не зійшлися. Розімкнулися обійми, радість поступилася місцем ненависті, невпевненість сумніву, сумнів змінився здивуванням, здивування – розчаруванням, а потім гнівом і обуренням", – так визначав возз'єднання українських земель О. Довженко [8, с. 387].

Внаслідок врегулювання територіального питання з Чехословаччиною радянська влада отримала ще один шмат етнічних українських земель, однак разом з цим отримала й ту частину українського народу, яка зазнала, хоч і сумного, досвіду державотворення, та мала інтелігенцію, яка переважно сповідувала національні ідеали. Населення республіки приєднання Закарпаття до УРСР в основному сприйняло позитивно. Останню крапку у визначенні повоєнних кордонів України було поставлено 10 лютого 1947 р. під час підписання радянсько-румунського договору, в якому Румунія визнавала право СРСР на Північну Буковину, Хотинщину, Ізмаїльщину, тобто юридичне зафіксувала кордони, встановлені у червні 1940 р. Населення цих територій, що було національне неоднорідним, пережило насильну румунізацію, природно не могло

зразу ж стати повноцінним членом радянської системи, тому владі потрібно було докласти максимум зусиль, щоб запровадити тут процеси, притаманні радянській владі.

Цілком очевидно, що, незважаючи на відносну монолітність українського народу в повоєнний період, у суспільстві не було єдності. Основна причина – різні історичні тенденції та суспільні умови, в яких були українці, що проживали на території інших країн. Післявоєнне врегулювання державних кордонів і механічне включення українців до однієї республіки, навіть якщо враховувати політику "радянізації" на цих землях, не змогло подолати їхні ментальні відмінності. Національна політика влади в роки війни змінила етнонаціональну структуру українського суспільства. Українці та представники інших національностей, які були політичними підданими Варшави, Відня, Бухареста, Будапешта, Праги мали той самий політичний досвід, що і представники інших народів цих країн, і в багатьох моментах назва "українці" не означала єдності у культурі, звичаях, суспільній свідомості з українцями Радянської України, а швидше спільність в етнічному походженні. "Українці під радянською владою, за малими винятками, становили аполітичну масу, яка, пройшовши через страхіття сталінської соціальної, економічної та політичної лабораторії, боялися навіть думки про якісь громадські чи національні права" [21, с. 225]. На відміну від них, у Галичині, Волині, Буковині та Закарпатті, які хоч і перебували під чужим пануванням, українці зуміли розвинути широку громадську, культурну й політичну діяльність, і так було до 1939 р.

Зміни в національній структурі, а отже в суспільній свідомості України відбулися також внаслідок відчутного зростання російської національної меншини. Після боїв на українських територіях, й особливо на нещодавно анексованих західноукраїнських землях, відчувалася гостра нестача промислових робітників, державних чиновників та партійних функціонерів. Для заповнення цих посад в Україну, особливо в міста, переселялися заохочувані радянським урядом сотні тисяч росіян. У роки війни, як стверджує Я. Грицак,

зміни у національному складі спричинили традиційну відмінність між "українським селом" і "російським містом" [19, с. 268].

Міста на Сході залишились "російськими" (якщо не в кількісному, то в культурному відношенні), тоді як у Західній Україні та Центральній Україні серед мешканців став переважати український компонент. Це пояснюється масовим напливом до міст населення з Західної та Центральної України, яке компенсувало втрати міського населення, насамперед польської та єврейської національностей. Місто не могло не вплинути на свідомість української селянської нації. Взагалі, аналізуючи національний склад українського суспільства, який склався в післявоєнні роки, О. Субтельний стверджує, що такі народи, як поляки, євреї, татари, які протягом тривалого часу урізноманітнювали українську культуру і відігравали важливу роль в історії нашого народу, втратили своє значення і фактично зникли, тоді як їхнє місце в основному зайняли росіяни [36, с. 421].

Українське суспільство з багатонаціонального перетворилося на двонаціональне, а отже, свідомість пересічного українця все більше зазнавала впливу росіян, що сприяло втіленню в життя курсу Комуністичної партії – створення радянського народу як наднаціонального утворення. Радянський лад витримав сувору перевірку. З цього нескладно зробити висновок про необхідність продовжувати після війни ті напрямки внутрішньої політики, які визначились у довоєнний період і виправдали себе під час суворих випробувань. Це була не лише політична настанова, яка йшла "зверху", а й соціальні уявлення широких верств населення, що відчували себе переможцями у цій жорстокій війні [28, с. 37-38].

Перемога дала нове виправдання існуванню Радянської імперії: без "тісного союзу радянських народів" жодному з них не вдалося б вистояти проти фашистської навали. Роль першого серед рівних надавалась російському народові. Верховна Рада Української РСР у зверненнях до РРФСР від 1 березня 1944 р. та 29 червня 1944 р. висловлювала свою глибоку вдячність і щиру відданість "великому російському народові" за визволення України від фашистського ярма,

збереження національної незалежності України та допомогу в господарській відбудові України" [19, с. 226]. 24 травня 1945 р. Сталін виголосив свій відомий тост "за здоров'я російського народу", в якому назвав російський народ "керівною силою Радянського Союзу серед всіх народів нашої країни". Він зазначив, що росіяни вирізнялися своїм "ясним розумом", "сильним характером" і "терпимістю" і вони ніколи не зраджували радянський уряд у найважчу хвилину.

Звичайно, не варто заперечувати внесок російського народу у перемогу, проте свій внесок у цю перемогу зробив кожен народ СРСР, в тому числі велику ціну за це заплатили й українці. А щодо зради, то вона стала швидше наслідком політики режиму радянської влади, ніж особливостей українського менталітету. Цілком очевидно, що Друга світова та Велика Вітчизняна війни мали неабиякий вплив на українське суспільство. З метою применшити ці наслідки, радянська історія намагалася змінити хронологічні рамки війни, і в СРСР її називали лише Великою Вітчизняною. Проте війна для українського народу розпочалася ще 1 вересня 1939 р. Війна викрила всі ті проблеми, які існували в суспільстві: незадоволення радянською владою, пам'ять про репресії і голод, ненависть до колгоспів.

Однак, якщо місто і робітничий клас як передовий клас соціалістичного ладу, що ще й постійно підтримувався владою, довіряв системі, то в селі настрої були далеко неоднозначні. Як не парадоксально, війна мала і певні позитивні наслідки для українського суспільства. Насамперед, 28 січня – 1 лютого 1944 р. відбулася X сесія Верховної Ради СРСР, яка прийняла Закон "Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та перетворення у зв'язку з цим Народного Комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський народний комісаріат".

Війна викликала серед українців таке патріотичне піднесення, що навіть Сталін мусив йти на поступки, щоб загнуздати його силу. Україна здобула своє власне Міністерство закордонних справ, її, зрештою прийняли до ООН; було вжито заходів, щоб поновити вивчення української етнографії, археології, історії; до назв армій і фронтів додано прикметник "український", затверджено орден

Б. Хмельницького. Безліч листівок, марок, публікацій закликали українців боротися проти Гітлера, щоб відстояти "свою державність", "свою рідну культуру, свою рідну мову" чи "свою національну честь і гідність". Заграваннядо національних почуттів українців тривало до 1946 р., коли часткову лібералізацію зупинив жданівський тиск, і тепер українців вже звинувачували у буржуазному націоналізмові. Репресіям влади була піддана насамперед інтелігенція, незважаючи на те, що вона значною мірою сприяла перемозі у війні. З початком війни великий її загін влився до діючої армії. Лише у перші воєнні місяці до армії було мобілізовано 650 тис. офіцерів – працівників культурного фронту.

Проведене дослідження переконує, що українське суспільство ні в роки війни, ні після її закінчення не було одностайним і єдиним. Воно розділилося на дві частини – одна частина щиро підтримувала радянську владу (і так діяла більшість українського народу), а друга йшла на співпрацю з фашизмом, намагаючись реалізувати в основному дві цілі: або пристосуватися до нової влади, або за допомогою гітлерівців утворити Українську державу.

Україна зазнала величезних демографічних втрат. Через те, що на українській території бої розгорнулись з особливою жорстокістю, втрати серед цивільного населення тут були чи не найбільшими в Європі. Це, в свою чергу, призвело до зміни як у соціальній, так і національній структурі населення, що й вплинуло на свідомість народу.

Радянська влада остаточно завершила процес зміни структури українського населення, застосувавши при цьому давно випробувані прийоми: депортації, переселення, виселення, а іноді і фізичне знищення.

Війна зачепила найпотаємніші куточки людської душі. Мільйони бійців Червоної Армії та депортованих до Німеччини українських громадян прийшли з неї зовсім іншими. Війна розбудила в людях бажання варіативно мислити, критично оцінювати ситуацію. Процес психологічної переорієнтації прискорився особливо під кінець війни, коли радянський солдат переступив кордони своєї країни і

зіткнувся з іншою політичною, економічною, духовною культурою. Якщо поодинокі випадки переорієнтації цінностей ще можна приховати, то такі масові тенденції змінили суспільство загалом. Вільнодумство зачепило практично усі верстви населення республіки. Народ повертався до забутих цінностей. Однією з них була релігія. Зростання релігійності пояснюється більш-менш ліберальним ставленням до церкви німецьких окупантів та загравання до православної церкви радянською владою.

Одним із найважливіших результатів війни для українського суспільства стало об'єднання в межах України майже усіх етнічних земель. Проте, механічне включення території та населення цих регіонів до України не подолало відмінностей у свідомості, настроях, мисленні, релігійності, ідеях між українцями, іншими національностями Галичини, Закарпаття, Північної Буковини та населенням Радянської України. Влада отримала ще декілька мільйонів не зовсім доброзичливо налаштованих до радянського режиму людей, і їй необхідно було докласти максимум зусиль, щоб ліквідувати цей контраст.

В роки війни значних втрат зазнала національна еліта українського народу. Одна її частина, котра підтримувала ідею Радянської України, загинула в німецькому гестапо, або у боях на фронтах війни як члени партизанських загонів і бійці Червоної Армії, а інша – віддала своє життя за створення власної держави.

Політична ситуація, що склалася в країні, зумовила утворення в суспільній свідомості феномену громадянської роздвоєності. З одного боку, більшість людей з радістю і вдячністю зустріла Червону Армію, з другого – з острахом чекала повернення радянської влади. З поверненням радянської влади закінчився період невизначеності. Хоч з нею поверталося все те негативне, що притаманне тоталітарному режимові, народ-переможець вступив у нову, післявоєнну епоху. Війна стала тим рубежем, за яким історію, життя і суспільство почали ділити "до" і "після" війни.

Список використаних джерел та літератури:

1. Голод в Україні. 1946–1947 рр.: Документи і матеріали / Гол. упор. О. М. Веселова. – К., Н.-Й. : Вид-во М. П. Коць, 1996. – 373 с.

2. Меморандум Організації українських націоналістів (С.Бандери) німецькому урядові // Українська суспільно-політична думка у 20 столітті. В 3-х т. / Упоряд. Т. Гунчак, Р.Сольчаник. – К. : Сучасність, 1983. – Т. 3. – 379 с.

3. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні : Зб. докум. і матер. – К. : Держполітвидав, 1963. – 488 с.

4. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944 гг.). – М. : Экономика, 1968. – 325 с.

5. Україна у Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т.1. (Упорядник Володимир Косик). – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 384 с.

6. Чорна книга України : Збірник документів, матеріалів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе // Упоряд., ред. Ф.Зубанича. – К. : Видавничий центр "Просвіта", 1998. – 784 с.

7. Мемуари і спогади / Баранов В. Дневник остарбайтера // Знамя. – 1995. – № 5. – С. 135-155.

8. Довженко О. Щоденник // О. Довженко. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник. – К. : "Веселка", 1995. – 575 с.

9. Мемуары Никиты Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. – 1991. – № 2/3 – С. 62-82.

10. Мемуары Никиты Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. – 1992. – №2/3. – С. 75-102.

11. Алексеева Л. История инакомыслия в СССР. Новейший период. – Вильнюс-Москва : Весть УГМО, 1992. – 348 с.

12. Бадзьо Ю. Право жити: Українці в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму. – К. : Таксон, 1996. – 400 с.

13. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної

кризи (1946– 1980 рр.). – К. : Видавничий дім "Альтернативи", 1999. – 304 с.

14. Борисов А. Г. "Новый человек" – гомо советикус: и миф, и реальность / А. Г. Борисов. – Саратов : Творч. группа "Поиск": Каф. философ. СГПИ, 1994. – 25 с.

15. Бугай М. Ф. "За повідомленням НКВС СРСР, були переселені..." Про депортацію населення з України у 30– 40-ві роки. – К. : Вид-во т-ва "Знання", 1992. – 48 с.

16. Васильєва-Чикаленко Л. Д. Україна в міжнародних відносинах (1944–1996 рр.) : Навч. посіб. – К. : Освіта, 1998. – 176 с.

17. Звернення до духовенства та віруючих А. Шептицького // Вільне слово. – 1941. – 9 лип. – С. 1.

18. Гозман Л. Я., Эткинд А. М. Метафоры или реальность? Психологический анализ советской истории // Вопросы философии. – 1991. – № 3. – С. 164-173.

19. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування української модерної нації XIX–XX ст. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.

20. Замлинська О. В. Культурне життя в Україні у 1943–1953 роках. Дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України, Ін-т історії Укр. – К., 1999. – 219 с.

21. Зиновьев А. Гомо советикус. – М. : Московский рабочий, 1991. – 412 с.

22. Зубкова Е. Общественная атмосфера после войны (1945–1946) // Свободная мысль. – 1992. № 6. – С. 4-14.

23. Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945– 1953. – М. : "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 1999. – 229 с.

24. Зубкова Е. Ю. Общество и реформы. 1945–1964. – М. : Изд. центр "Россия молодая", 1993. – 198 с.

25. Коваль М. В. Україна в другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.). – Т. 12. – К. : Вид. дім "Альтернативи", 1999. – 336 с.

26. Коваль М. В. Українська культура та її діячі в політиці німецьких колонізаторів // Укр. іст. журн. – 1993. – № 9. – С. 13-28.

27. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. – К. : "Основи", 1997. – 423 с.

28. Краль Вацлав. Преступления против Европы: Пер. с чешек. – М. : "Мисль", 1968. – 348 с.

29. Минуле України: відновлені сторінки / [Верстюк В. Ф., Гарань О. В., Гломозда К. Ю. та ін.]. – К. : Наукова думка, 1991. – 280 с.

30. Ніколаєць Ю. А. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.). – Вінниця : Видавництво "Тезис", 1999. – 64 с.

31. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение: открытые спирали молчания. – М. : Пресс-Академия, 1996. – 351 с.

32. Освободительная борьба против фашизма 1939–1945 гг. – М. : Наука, 1983. – 300 с.

33. Поспеловский Дмитрий. Православная церковь в истории Руси, России и СССР (Учеб. пособ.). – М. : Библейско-богословский институт Св. Апостола Андрея, 1996. – 408 с.

34. Поспеловский Д. В. Русская православная церковь в XX веке. – М. : Изд-во "Республіка", 1995. – 511 с.

35. Прием в Кремле в честь командующих войсками Красной Армии. Выступление товарища И. В. Сталина // Правда. – 1945. – 25 мая. – С. 1.

36. Субтельний О. Україна: історія. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 1992. – 512 с.

37. Черная книга коммунизма: Преступления. Террор. Репрессии / [Пер. с фр. Э. Я. Браиловская, А. И. Виноградова, О. В. Захарова и др.] ; [Авт.: С. Куртуа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковский, К. Бартошек, Ж.-Л. Марголен]. – М. : Три века истории, 1999. – 766 с.

І. В. Кушнір,
магістрант
(м. Хмельницький)

НАСЛІДКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНИ. НІКОЛИ БІЛЬШЕ?

Друга світова війна тривала шість років і була наймасштабнішою світовою війною в історії людства, у ній брали участь сотні мільйонів людей. Бойові дії закінчилися 70 років тому, тим не менш попри наслідки та втрати, які, здавалося, стали зрозумілим уроком всьому людству, у світі досі розгораються конфлікти, тероризм та воєнні дії.

Перші спроби встановити обсяг воєнних втрат Червоної армії належать радянській історіографії. Утім, тогочасні історики вимушені були в цьому питанні дотримуватися партійних вказівок і військової статистики, яка не завжди була коректною. Тим більше, що в той час йшлося здебільшого про дані сумарних втрат СРСР, втрати України чи інших республік не виокремлювали. Кількість загиблих громадян СРСР із кожним новим генсеком ЦК КПРС збільшувалася. Так, за часів Йосифа Сталіна прямі втрати визначили у 7 млн. осіб. Микита Хрущов, розвінчуючи культ "вождя всіх народів", збільшив їх до 20 млн. За Леоніда Брежнєва йшлося вже про понад 20 млн. Історики горбачовської доби писали про 27-28 млн. загиблих [1].

Загалом Друга світова війна у всьому світі забрала життя 50 мільйонів людей. Від 1 січня 1941 року до 1 січня 1945 населення України зменшилося із 40,9 до 27 мільйонів осіб, матеріальні втрати СРСР становили близько 40% від загальних втрат усіх країн, що брали участь у Другій світовій. При цьому частка України у втратах СРСР – близько 40%. Загальні людські втрати України від війни, включно із убитими, померлими, жертвами концтаборів, депортованими, евакуйованими, тими, хто відійшов разом із німцями, становлять до 14 мільйонів осіб [2].

У щоденнику Олександра Довженка у записі від 6 вересня 1945 року ідеться: "Україна втратила за час війни тринадцять мільйонів людей. І се ще, … з оптимістичною неточністю... Себто, коли ми додамо мільйонів два-три, то навряд чи помилимось. … Велика Удовиця втратила сорок відсотків своїх убитими, спаленими, покатованими, засланими в заслання, вигнаними в чужі

землі на вічне блукання…" [3]. Усього німці депортували з радянських територій 2,8 мільйонів чоловік. У той же час із України до Німеччини як робочу силу було вивезено 2,2 мільйони чоловік або майже 80 відсотків від усіх депортованих [4].

Великими були в Україні масштаби руйнувань, спричинені війною: 714 міст і містечок та 28 тисяч сіл, 10 мільйонів чоловік опинилося без притулку, знищено 16150 підприємств, 33 тисячі шкіл і навчальних закладів, 18 тисяч лікарень і диспансерів. Матеріальні збитки України оцінювались у 286 мільярдів карбованців (загальні збитки СРСР становили 679 мільярдів, з яких 255 мільярдів у Росії, 75 мільярдів у Білорусії, 20 мільярдів у Латвії, 17 мільярдів у Литві та 16 мільярдів в Естонії). Якщо збитки в Україні становили 42 відсотки від загальних збитків СРСР, то коли 1943–1945 року уряд виділив на відбудову радянських територій 75 мільярдів карбованців, Україні поступило лише 18,3 мільярди, тобто 24 відсотки від загальної суми [2].

Економіці був нанесений величезний збиток. Було повністю знищено майже 32 тисячі промислових підприємств; промислових гігантів перших радянських п'ятирічок "Запоріжсталь", "Азовсталь", Маріупольський металургійний завод, Макіївський завод ім. С. Кірова не вдалося повністю евакуювати на схід країни. Велетенський збиток понесла топливо-енергетична база країни, і шосейні залізниці, річковий транспорт. Ворог зруйнував тисячі шахт Донбасу і Підмосковного вугільного басейну, вивів з ладу на нафтових промислах Грізного і Краснодарського краю понад 3 тисячі нафтових свердловин. Більше 60 великих електростанцій західної частини країни було знищено. Тисячі кілометрів і шосейних залізниць піддалися руйнуванню, багато залізничних вузлів і мостів виявилося підірваними, десятки тисяч кілометрів ліній зв'язку не діяли. Достовірно трагічна ситуація склалася в післявоєнному селі. Близько 100 тисяч колгоспів і радгоспів було зруйновано загарбниками. Посівні площі скоротилися на 36,8 млн. га, тобто майже на одну чверть. Серйозно постраждало тваринництво. Десятки тисяч голів худоби було викрадено в Німеччину або знищено. По своїй технічній

озброєності сільське господарство країни виявилося відкинуте на рівень першої половини 30-х років. Країна втратила приблизно одну третину свого національного багатства [5].

Також варто пам'ятати, що Друга світова війна для України почалася не 22 червня 1941 року, а значно раніше – першого вересня 1939 року. Близько 200 тисяч українців чинили опір Вермахту у складі польського війська, а одночасно Червона армія готувалася в похід на Захід, щоб підтримати своїх нацистських союзників і приєднати до кремлівської імперії Галичину, Волинь, Берестейщину і Гродненщину.

Літом 1940 року на території УРСР розгортається Південний фронт, який без бою займає Бессарабію і Північну Буковину. У цей час Червона армія, де кожен четвертий – українець, окуповує Балтійські держави. Окупує без бою, але у радянському війську і без боїв з ворогом, під час масштабних походів гинуть сотні бійців. І так само влітку 1940-го та у першій половині 1941 року тисячі українців у складі польських формувань воювали з нацистами на Західному фронті і на Близькому Сході. Загалом до 22 червня 1941 року у складі різних армій загинуло не менше 100 тисяч українців [3].

Зрештою, імперська Росія прикрилась Україною, коли Гітлер мав намір знищити СРСР. Звідси – великі людські та матеріальні втрати України, які не значно перевищують російські чи німецькі [2].

В Україні за часів президентства Леоніда Кучми була проведена величезна робота зі створення "Книги пам'яті України"; на сайті цього проекту велася мова про зібрані дані на 10 мільйонів загиблих (в тому числі й цивільних), в тому числі були відомі прізвища 6 мільйонів загиблих під час бойових дій (у складі всіх збройних формацій), з них на 5 мільйонів були біографічні дані.

Слід відзначити, що створення "Книги пам'яті України" велося під керівництвом не українського націоналіста, а комуніста генерала Івана Герасимова. Попри тиск з боку Москви з вимогою значно зменшити кількість українських втрат, про що розповідали учасники проекту, фронтовик-танкіст Герасимов не поступився офіцерською честю, тож цим даним можна довіряти. Проте кілька років тому все, що від сайту залишилося – це звернення генерала армії

Івана Герасимова “До нащадків вікопомної слави”. Натомість з’явився проект “Книга памяти Украины”, створений “Чтобы увековечить в памяти будущих поколений беспримерный подвиг советского солдата и советского народа проявленный в годы Великой Отечественной войны”. Йдеться про неосталінізм, для прихильників якого українці, котрі 1 вересня 1939 року у складі Війська Польського виступили проти нацистських танків – це люди другого ґатунку [3].

Щодо єврейського насленення, то у перші тижні окупації його методично винищували айнзацкоманди, потім євреїв зганяли у гетто в містах і депортували до концентраційних таборів. Оцінки стосовно винищення єврейського населення на всій території Радянського Союзу варіюються від 700 тисяч до одного мільйона 50 тисяч (на приблизно 10 мільйонів цивільних жертв). Варто додати до цих оцінок і близько 1,2 мільйонів єврейських жертв на західних територіях Білорусії та України, які зараховують до втрат Польщі. Таким чином, єврейські втрати становили від 1 мільйона 700 тисяч до 2 мільйонів 200 тисяч чоловік. Деякі дослідники вважають більш достовірною цифру від 2 з половиною до 3 мільйонів. Зате радянські джерела дають цифру 1,2 мільйона. Втрати єврейського населення на Україні становлять приблизно 1,5 – 1,8 мільйонів (на 5,5 мільйонів усіх цивільних жертв) [4].

Мультимедійна платформа іномовлення України “Укрінформ” представила інформаційну графіку: цифри та факти про роль України і українців у Другій світовій війні, що представлено на рисунку 1.

Таким чином, унаслідок Другої світової війни у всьому світі загинуло 50 мільйонів людей, в т.ч. близько 14 мільйонів українців. Матеріальні втрати СРСР становили близько 40% від загальних втрат усіх країн, що брали участь у Другій світовій, частка України у втратах СРСР – близько 40%. Крім людських втрат, постраждали інфраструктура, соціальні установи, населені пункти, промисловість. Досі не вдалося оцінити точних цифр людських втрат, адже цьому перешкоджають різні фактори: прорадянські наміри, приховування та засекречення інформації навіть через 70 років.

Лише після того як воєнні дії знову відбуваються на території України, після того, як озвучують та ілюструють наслідки кожного дня воєнних дій на Сході, приходить розуміння усієї серйозності такого катаклізму. Здавалося б, цивілізований світ, свідомі громадяни, але чи не кожного тижня з'являються новини про обстріли, теракти, насильство, вбивства… Дипломатії не під силу повністю врегулювати це. То чи потрібна вона? Чи потрібні міжнародні відносини як такі, домовленості, якщо їх порушують? З іншої сторони, якщо їх не буде – анархії не минути. В тому і проявляється складність регулювання світових відносин сьогодні. Без минулого немає майбутнього: робімо висновки, цінуймо людське життя. І хто зна, що нас чекало б, якби за цей мир наші прадіди не поклали голови?

Рисунок 1. Роль українців у Другій світовій війні: інфографіка [6].

Список використаних джерел та літератури:

1. Володимир Гніда. Скільки втратила Україна в Другій світовій війні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zbruc.eu/node/28501.

2. Анастасія Зануда. Друга світова війна для України: нове осмислення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/05/150506_ukraine_ww2_az.

3. Сергій Грабовський. Живі і мертві: про реальні та міфологічні воєнні втрати СРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/History/79117.

4. Анатолій Власюк. Українська трагедія: 1939–1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://obozrevatel.com/blogs/49751-ukrainska-tragediya-1939–1945.htm.

5. Підсумки Другої світової війни / Інформаційний портал "Велика Вітчизняна війна" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.antifaschistische-linke.tk/post/index-111.html.

6. Україна у Другій світовій: вбивчі цифри. Інфографіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/rubric-iac/1843558-ukraiina_u_drugiy_svitoviy_vbivchi_tsifri_infografika_2050910.html.

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (Україна у Другій світовій війні (1939-1945рр.). // Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 9. – Хмельницький, 2015. – 228 с.

В. О. Парандій,
кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)

ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 РР.)

Голова ДЦ УНР А. Лівицький, вітаючи українську спільноту з наступаючим Новим 1937 роком у новорічному посланні зазначив: “Ми переконані, що великі держави дійдуть до порозуміння і до усталення спільної мети – знищити нарешті московське гніздо. А знищити для добра держав цілого світу, для добра тих народів сходу, котрі всіх сил своїх добувають у боротьбі за власну державність”. І факт залишається фактом, ДЦ УНР “видержав на своїм становищі й – далі існує. А на випадок війни – це не байдужа справа”. І саме тепер “треба вміти і хотіти говорити про ці справи спокійно й розважно”, бо “інакше грубо заплатимо за це в хвилі, коли знову буде вирішуватися доля нації, а ми знову будемо розбиті й без ясної й здійснимої політичної програми”. Так, у 1937 р. писав Клим Обух (псевдонім громадсько-політичного діяча К. Трильовського), намагаючись докликатися до української політичної еміграції в Європі, в середовищі якої не було “плану щодо майбутніх подій” [21, с. 2] – Другої світової війни.

До теми майбутньої війни звертався і інший діяч ДЦ УНР В. Приходько (1937), який писав, що “нова велика війна наближається, що вона буде”, але українство “зовсім до цього моменту (цебто до війни) не готується, і тому стоїть безперечно на порозі чергової катастрофи, такої катастрофи, після якої можемо позбутися і тих надбань, що маємо нині”. І жаль, що ДЦ УНР не робить “поважних заходів в тій справі”, адже “час працює проти нас” і люди “доброї волі мусять негайно зійтись і договоритись, що і як треба робити”, і з цією метою “притягнути до праці всіх, що сидять десятками літ по чужих центрах та слідять за життям і роботою чужих

народів" [21, с. 2].

Так, задовго до початку війни ДЦ УНР проводив, у межах своїх можливостей, певну роботу в середовищі українських громадян, що були головною опорою, підтримували і співпрацювали з Державним Центром в еміграції. Українці створювали різні емігрантські інституції, що були об'єднані в Головній Українській Еміграційній Раді (Париж), яку очолював до 1940 р. О. Шульгин і, яка перебувала під впливом ДЦ УНР.

Координатором культурно-освітньої діяльності, правної опіки і допомогових акцій в осередках скупчення емігрантів у Польщі та Західній Україні була одна з найповажніших організацій українських емігрантів у передвоєнні роки, Український центральний комітет у Польщі, як громадська база ДЦ УНР. Значну допомогу ДЦ УНР у підготовці до майбутньої війни надавали Український науковий інститут у Варшаві, організація колишніх вояків Армії УНР (голова генерал В. Сальський) та інші.

Передбачаючи можливу окупацію Чехословаччини та Польщі, де знаходились основні інституції ДЦ УНР в екзилі, ще на початку 1938 р. було вирішено, а на початку 1939 р., підписано Головою ДЦ УНР А. Лівицьким документ, в якому йшлося, що коли лідери ДЦ УНР "знайдуться у таких обставинах, що не зможуть вільно діяти", відповідальність за подальшу його діяльність перебирає на себе уряд УНР у Парижі, а всі прерогативи Голови ДЦ УНР переходять до Глави уряду В. Прокоповича [19, с. 64]. Крім того, враховуючи наявну інформацію про можливий початок війни, в середині серпня 1939 р. усіх його діячів у Варшаві, повідомили про необхідність "за всяку ціну виїхати до нейтральної країни" [5; 13, с. 132], адже ДЦ УНР не вірив "у спроможність Польщі відбитися від німецького нападу", яка не вірила у можливість нападу з боку Німеччини чи СРСР [19, с. 65-66].

Початок Другої світової війни кардинально змінив становище ДЦ УНР в екзилі, адже окупаційною владою були ліквідовані всі його інституції, і радикально змінився політичний і суспільний статус визначних діячів ДЦ УНР та співробітників установ, які

співпрацювали з ним. У зв'язку з цими подіями В. Прокопович у жовтні 1939 р. "проголосив, що він тимчасово вступає у виконування обов'язків" Голови ДЦ УНР в екзилі і призначив новий уряд [12] під головуванням О. Шульгина, який за апробатою В. Прокоповича склав заяву про те, що у даному воєнному конфлікті ДЦ УНР "стоїть по боці західних альянсів" [19, с. 64]. Але всі намагання В. Прокоповича та О. Шульгина переконати Англію і Францію в доцільності орієнтуватися на допомогу українців у Другій світовій війні не знаходили в них розуміння і вони не погодилися на формування окремого українського легіону, через протидію польського еміграційного уряду в Лондоні і спротив СРСР, як члена антигітлерівської коаліції. ДЦ УНР у черговий раз не отримав підтримки своїх "союзників" і мав покладатися на власні сили. Вплив В. Прокоповича на ситуацію, в умовах, що склалися, був невисокий, адже в середовищі української політичної еміграції не було визначено ставлення до Німеччини, хоча й переважала необґрунтована думка, що у воєнному зіткненні двох держав може з'явитися перспектива відновлення УНР.

Проте Третій Рейх був вороже налаштований до ДЦ УНР через те, що його діячі підтримували західні держави [16]. ДЦ УНР робив спроби з'ясувати, які плани щодо України має гітлерівська Німеччина, але це дало негативні результати. Адже Гітлер не мав планів щодо підтримки боротьби українців за відновлення суверенної української держави, а планував перетворити Україну в колонію. Тому лідери ДЦ УНР намагались уникнути контактів з окупаційною владою, щоб мати можливість проводити незалежну політику, але це їм не вдалося. В цьому їм "допомогли" поляки, які "звернули увагу" німецької влади на те, що "вона наражається на небезпеку", якщо не знищить українського націоналістичного руху [31]. Організоване українське життя повільно ліквідовувалося.

Таким чином, не зважаючи на певні спроби діячів ДЦ УНР задуматись над питанням війни й українського ставлення до неї, початок Другої світової війни все ж був для українців несподіваним. ДЦ УНР обстоював необхідність орієнтації на західні демократії і навіть створив спеціальний комітет для мобілізації емігрантських сил

проти Німеччини [29, с. 78-79], але створити український еміграційний фонд не вдалося, адже директори Українського земельному банку і Центробанку боялися відповідальності перед польськими контролюючими органами і навіть не допускали думки, що вже за кілька днів мільйони українських громадян, що знаходились у банках Галичини дістануться більшовикам, а українська еміграція залишиться без грошей. Крім того, політична верхівка не мала одностайного плану дій, що призвело до трагічних наслідків, адже з наївності еліти української політичної верхівки, що залишилася в Галичині і вважала, що більшовики змінилися, загинули тисячі політичних діячів [25, с. 49-50].

Німеччина була незадоволена діяльністю голови ДЦ УНР А. Лівицького у Варшаві, навколо якого гуртувалися колишні урядовці УНР: Т. Боровець, М. Ковальський, М. Садовський, Л. Чикаленко та інші, які намагалися сформувати з українських емігрантів військові частини та повстанські загони, щоб започаткувати широкий рух проти радянської влади і німецьких окупантів. Так, у Холмі в листопаді 1939 р. відбулася нарада керівництва підпільної організації "Українське Національне Відродження", яка діяла під егідою ДЦ УНР і підтримувала державницьку сторону С. Петлюри. На нараді було прийнято рішення підготувати детальний план політично-мілітарної акції демократичних сил на території України на випадок війни, який передбачав перетворення УНВ у повстанську армію. Після доопрацювання плану військовим міністром генералом В. Сальським, Голова ДЦ УНР А. Лівицький на таємному засіданні 20 червня 1940 р. ухвалив його і призначив отамана, а згодом генерал-хорунжого Т. Боровця керівником усього підпілля УНР та командиром майбутньої повстанської Армії [8, с. 142]. Т. Боровець пішов в Україну, щоб заснувати свою базу, провести реорганізацію сил, озброїти УНВ і розпочати повстанську акцію проти німецької окупації [23]. У серпні 1940 р. Т. Боровець почав організаційну діяльність щодо створення руху опору "Вільне козацтво", яке в контексті ідейно-політичної засади ДЦ УНР переросло у військову формацію – "Поліська Січ".

Таким чином, ДЦ УНР започаткував збройну боротьбу в формаціях УПА проти окупантів України [12], а його Голова став "інспіратором і духово-стратегічним керівником його партизанських акцій" [26, с. 10].

Сучасний дослідник В. Джувага стверджує, що після окупації Польщі А. Лівицький за допомогою військового міністра УНР В. Сальського створив концепцію Української повстанської армії, яку в трохи адаптованій під місцеві реалії формі зумів втілити у життя Роман Шухевич [6]. Проте сучасні історики ставлять під сумнів те, що Т. Боровець діяв за повноваженням голови ДЦ УНР А. Лівицького, який затверджував план розгортання повстання з відновлення УНР, посилаючись на те, що поки не виявлено документів на підтвердження цих тез і ДЦ УНР навряд чи був спроможний на такі серйозні кроки. Так, П. Мірчук називає Т. Боровця членом ОУН [20, с. 256], а В. В'ятрович вважає, що на Волині "підпільних структур" уряду УНР "не могло бути, бо поляки вважалися союзником УНР" (*чому ж відбувалася "пацифікація" – В. П.*) і тому "не існувало жодної організаційної бази". На їх думку, А. Лівицький як досвідчений та обережний політик прекрасно це розумів і тому Т. Боровець творив власну мережу без жодної прив'язки до УНР, але використовував УНР для легітимізації своїх дії передусім у власних очах, а також тих, кого долучав до роботи [18, с. 1062]. Напевне їм варто дослухатися до слів А. Лівицького, який в 1948 р. у своїй промові на Першій Сесії УНР стверджував: "Ще не настав час викладати подробиці про ті інтимні зв'язки...", не час повідомляти назву організації та її членів [13, с. 140].

З початком війни всі українські установи були ліквідовані, а замість них у Польщі почав працювати визнаний і контрольований німецькою владою Український центральний комітет на чолі з В. Кубійовичем [19, с. 50]. Ця суспільно-громадська установа в 1939-1945 рр. репрезентувала майже всі ділянки українського життя, за винятком політичного. ДЦ УНР враховуючи те, що всі інші українські товариства й організації могли діяти тільки при УЦК, створив при ньому Українське освітнє товариство і Український допомоговий комітет, які допомагали українському населенню. Першим головою

УДК став колишній міністр уряду УНР Ю. Липа, але з огляду на його радикалізм і зміну поглядів був звільнений, його замінив офіцер Армії УНР А. Вовк. Узимку 1940 р. головою варшавського осередку УДК став офіцер Армії УНР підполковник М. Поготовка [24, с. 3], який "умів утримати разом різнорідну варшавську українську громаду" і особливо не входити в жодні переговори з німцями в політичних справах [17]. Його заступником став офіцер Армії УНР А. Крижанівський. Завдяки їх діяльності була відкрита міська торговельна школа з українською мовою навчання, українська початкова школа, при якій діяла їдальня та інтернат для немісцевих дітей [2, с. 71-72]. Але 31 березня 1940 р. шість вояків Армії Крайова вчинили напад на УДК у Варшаві, де важко поранили двірника та українку, випадкову відвідувачку, вбили секретаря і голову комітету М. Поготовка, побили чиновника комітету Денисенка [3, с. 52]. Відповідь на те, за що вбито стільки співпрацівників УДК, дає директива Львівської округи АК від 29 березня 1940 р., де зазначено, що в інтересі загальнодержавному негайна ліквідація українських осередків у Кракові й Варшаві, а також "терористичних диверсійних елементів" [1, с. 226]. Так "союзник" у черговий раз віддячив українцям за тривалу співпрацю, які після цих подій "жили у великому страху і побоювалися погрому" [31].

У жовтні-листопаді 1939 р. була утворена громадська організація – Українське національне об'єднання з осідком у Берліні (голова В. Кубійович), яке "було тільки толероване (*дозволене – В. П.*), але не визнане німецькою владою". УНО поряд з національно-виховною та культурно-освітньою працею відстоювало інтереси українських робітників, студентів і полонених. УНО мало своє "Українське видавництво" (кінець 1939 р.), що видавало українські книжки, журнали і газети. При його низових осередках працювали курси українознавства, німецької мови, народних танків, шоферські та санітарні, гуртки мистецької самодіяльності, бібліотеки і читальні. Під егідою УНО в Любліні на честь С. Петлюри влаштовано академію (27 червня 1940 р.), у ході якої Український національний хор "гарно відспівав стрілецькі й народні пісні" [4, с. 2].

Після створення УНО Український допомоговий комітет у Катовіце, який очолював колишній голова Ради Республіки І. Фещенко-Чопівський, трансформувався в обласну управу УНО (травень 1941 р. – серпень 1944 р.). Осередок УДК, а потім УНО в Соснівці (поблизу Катовіц) очолив сотник Армії УНР Б. Шевченко. Ці осередки дбали про безробітних українців; організували "Свято ялинки"; концерт-академію в честь Т. Шевченка (19 травня 1940); академію з приводу роковин паризької та ротердамської трагедій (16 червня 1940); влаштували звіт-академію колишніх 48 старшин і стрільців Армії УНР про їх роботу на користь української громади в присутності І. Фещенка-Чопівського.

У червні 1940 р. німці окупували Францію і тимчасовий Голова ДЦ УНР В. Прокопович із частиною уряду виїхав з Парижу до Віші, але вже наприкінці 1940 р. повернувся в Париж і повернув А. Лівицькому передані йому повноваження. Про це він у листі до А. Лівицького писав: "Шкода мені, що з моїх починань нічого не вийшло. Але ще більша шкода, що й Ви, як бачу, діяти неспроможні". Проте місцем перебування ДЦ УНР в екзилі все ж вважалася Франція [19, с. 65]. Після смерті В. Прокоповича (1942 р.), виконуючим обов'язки Глави уряду став А. Яковлів, який в 1944 р. удруге був обраний ректором УВУ.

Німецька влада наприкінці 1940 р., після того як голова ДЦ УНР А. Лівицький відмовився переїхати з родиною до Німеччини, "загострила статус його конфінування у Варшаві", а гестапо декілька разів робило обшуки в помешканні. Але він, не зважаючи на це, все ж декілька разів їздив до м. Холм, де зустрічався з єпископом Іларіоном (І. Огієнко) і головою відділення УДК С. Шрамченком, колишнім начальником морського Генштабу УНР. Виїжджав до Кракова, де обговорював з "ундівцями" і "бандерівцями" [19, с. 69] питання консолідації політичної еміграції. 22 червня 1941 р. брав участь у Всеукраїнській політичній конференції представників ДЦ УНР, ОУН(Б), УНДО, Союзу гетьманців-державників та інших політичних сил української еміграції (Краків), де була зроблена перша практична спроба створення всеукраїнського політичного центру – Українського

національного комітету, як платформи для об'єднання всіх національних сил. Однак, як згадував український діяч Д. Андрієвський, ця затія "не могла вдатися", адже була погано продумана і керівник УНК В. Горбовий проводив курс ОУН(Б) [15]. Не підтримали утворення УНК українські соціалісти, ОУН(М) і ФНЄ, які не мали "віри в тривність такого порозуміння" [25, с. 50].

30 червня 1941 р. у Львові групою С. Бандери без порозуміння з іншими членами УНК був проголошений Акт відновлення української Держави, що стало несподіванкою не тільки для гітлерівської Німеччини, але й для українських політичних діячів, що, на жаль, "виправдало сумніви тих, що не приступили" в УНК і призвело до автоматичного ліквідування УНК [25, с. 50]. Новообраний голова уряду (прем'єр-міністр Українського державного правління) й одночасно Керівник ресорту соціальних реформ Я. Стецько направив А. Лівицькому лист-звернення "з проханням дати підтримку відновлюваній державі для збереження тяглості традицій державності" [28, с. 202]. ДЦ УНР не заперечував і не підтримував Акту, адже йшлося про західноукраїнську владу, яка в майбутньому "мала підпорядкуватися всеукраїнському урядові в Києві", саме таким урядом себе вважав ДЦ УНР. Невдовзі нацисти ліквідували цей уряд, а 15 вересня 1941 р. Я. Стецько, С. Бандера та інші діячі були ув'язнені. Німеччина не бажала "чути про якийсь всеукраїнський уряд", а тим більше про ДЦ УНР [26, с. 9-10].

24 липня 1941 р. Рада Сеньйорів у Львові (голова К. Левицький, почесний голова митрополит А. Шептицький) проголосила себе головною національною організацією – Українською національною радою, яка мала стати провідним органом українського суспільства, сприяти організації господарського, культурного і суспільного життя. УНРада "мала дуже великі труднощі і перепони зі сторони німецьких чинників" [9, с. 2], адже її керівництво неодноразово зверталося до вищого керівництва Німеччини, з вимогою надання українському народові можливості нормального політичного, культурного і громадського життя, засуджувало політику розчленування українських земель. 3 березня

1942 р. митрополит А. Шептицький, припинив діяльність УНРади, зауваживши, що вона "припинюється до часу, коли буде змога відновити її" [9, с. 2].

Як продовжувач "традицій визвольних змагань і державного будівництва під проводом сл. пам. Симона Васильовича Петлюри покликано до життя" 5 жовтня 1941 р. Українську національну раду в Києві, яку очолив ректор Київського політехнічного інституту, професор М. Величківський. Основною її метою було "порядкування життям українського народу" [7, с. 97]. Враховуючи, що її завданням було виявити, пробудити, мобілізувати й організувати ті українські сили, які могли стати основою будівництва підвалин відновленої української державності, вона "взялася за будову основ державного життя без парад і декларацій" під гаслом "Держава – це сила, а силу будується, не декларується". За своєю структурою та платформою УНРада "нагадувала національну конституанту, а за своїм складом не була однопартійною формацією", до неї входили українські патріоти "з різних земель", різних переконань і політичних орієнтацій [11, с. 2].

Голова УНРади у Львові митрополит А. Шептицький визнав УНРаду в Києві "за тимчасову Конституанту і найвищим керівним органом виизвольно-державної політики в тодішніх умовинах українського життя". Голова ДЦ УНР А. Лівицький, зважаючи на "велике державно-політичне значення УНРади", прислав до її Президії свого представника – колишнього міністра юстиції М. Багринівського. УНРада організувала широкі вияви протесту проти окупантів і ініціювала підписання 14 січня 1942 р. Головою ДЦ УНР А. Лівицьким, Президентом УНРади у Києві М. Величківським, Президентом УНРади у Львові митрополитом А. Шептицьким, головою Генеральної Ради українських комбатантів ген. М. Омел'яновичем-Павленком і Вождем Українських Націоналістів А. Мельником [22, с. 30-33] "протестного меморіалу" до німецького уряду щодо захисту державних прав українського народу, "передаючи його рівночасно урядам нейтральних і альянтських країн", інформуючи їх про стан "повстансько-революційну боротьбу та широкий протинімецький спротив населення України" [19, с. 61]. В

цей же день М. Садовський в листі до В. Петріва писав, що середовище УНР вірить, що німці доручать створити український уряд саме їм, хоча справа йде до того, що "Україна буде такою, якою створять її німці" [27].

Зважаючи на всі ці події, ДЦ УНР зайняв однозначну політичну позицію й зосередив свою увагу на похідних групах, які направляв в окуповану Україну в ролі перекладачів та іншого допоміжного персоналу при німецьких військових частинах. Так, М. Садовський в листі від 23 жовтня 1941 р. до В. Петріва писав: "Вже багато наших людей, старшин і цивільних, відправили ми на звільнені наші землі. Старшини займають там головним чином становища комендантів поліції. Навіть ген. Омел'янович-Павленко (молодший) на Вінницьку округу є таким комендантом. Частина наших старшин є при німецькому війську в ролях перекладачів". Про те, як в Україні зустрічали провідників ДЦ УНР, згадує в листі до М. Садовського один з його підлеглих старшин: "В Україні значно відрадніші умовини, як ми собі уявляли. В Україні є фактично Україна і українці" [14].

Однак діяльність УНРади в Києві суперечила цілям окупантів і 27 листопада 1941 р. німецька влада в ультимативній формі "рекомендувала" їй згорнути "свою діяльність тихо, без ускладнень для німців та збурень в українському середовищі". В січні-лютому 1942 р. окупанти провели в Києві репресії, тому члени УНРади разом з М. Величківським перейшли в підпілля, де й працювали до середини 1943 р. "Недовго гомонів Київ відкрито пісню національного відродження", окупаційна влада відповіла жорстоким терором і вивезла мільйони українців на примусові роботи до Німеччини [30].

Зважаючи на події Другої світової війни і можливу окупацію Польщі більшовиками, А. Лівицький весною 1944 р. переселився до Ласка біля Лодзі, а згодом до Шадка, де перебував під постійним наглядом німців і продовжував свою працю. Зокрема, отримавши інформацію про історичний акт злуки і повстання 22 квітня 1944 р. у Львові – Всеукраїнської національної ради (голова М. Величківський), яка передбачала консолідацію українських сил у "світлі нової окупації

українських земель совєтськими військами" і своєю метою "ставить всебічну і невідступну боротьбу за конечне створення Української самостійної соборної держави", писав, що в "існуючій ситуації буде дуже важко, зокрема на міжнародному відтинку, успішно вести українську політичну акцію" [10, с. 2].

Не зовсім коректною є оцінка членом ОУН Я. Гайвасом ефективності дій ДЦ УНР у 1939–1945 рр. в Україні, "де власне було головне поле діяльності для табору УНР, за всі роки війни не було ні сліду його організованої діяльності. Не було планової організованої участі тих людей в українському житті країни, ні в культурній, ні в господарській, ні тим більше в політичній ділянці". А "ті нечисленні люди з того табору", "накликувалися на різні зв'язки" з ДЦ УНР, але це не мало "характеру організованої політичної роботи". ДЦ УНР все ж зробив досить багато і незаперечним є факт збереження "субстанції "во врем'я люте", що є "речовим контраргументом для таких та інших мальконтентів уряду УНР" [26, с. 12].

Таким чином, політика ДЦ УНР завжди була принциповою та категоричною, не змінилась вона і в роки Другої світової війни.

Можемо з впевненістю стверджувати, що в боротьбі за суверенність і соборність України ДЦ УНР в екзилі гідно виконав свою місію найвищого репрезентанта змагань за українську державність. Основним чинником його діяльності упродовж досліджуваного періоду було тверде переконання лідерів ДЦ УНР в екзилі та його прихильників у тому, що український народ бажає створити на своїй території соборну українську державу.

ДЦ УНР в екзилі, його інституції та створенні під його егідою громадсько-політичні осередки своєю діяльністю доводили міжнародній спільноті, що Україна хоча й була поневолена, але завжди прагнула до незалежності маючи глибокі демократичні традиції. Віра лідерів у неминучість поразки радянської тоталітарної системи, в майбутню державну незалежність українського народу не зраджувала їх і в найтяжчі часи, сприяла здійсненню споконвічної мрії усіх українців – проголошенню соборної держави Україна та входженню українців у світове співтовариство.

Список використаних джерел та літератури:

1. Siwicki Mikołaj. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. Tom drugi / Mikołaj Siwicki. – Warszawa : [б. в.], 1992. – Т. 2. – 360 s.

2. Szagała R. Cmentarz Prawosławny na Woli w Warszawie. Groby ukraińskie. Przewodnik / Roman Szagała, Aleksander Kolańczuk. – Warszawa : [б. в.], 2002. – 132 s.

3. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / Ryszard Torzecki. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – 349 s.

4. "Е. О." З українського життя / Е. О. // Свобода (Нью-Йорк). – 1940. – Ч. 177. – 31 лип. – С. 2.

5. Андрій Лівицький (З нагоди 30-ліття смерти) // Новий шлях (Торонто). – 1984. – 15–22 груд.

6. Андрусяк Т. Українська національна рада / Т. Андрусяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://www.conference.osp-ua.info/materialy/text.php?m=unr-history (17.03.2012). – Назва з екрану.

7. Бойдуник О. На переломі: (Уривки спогадів) / Бойдуник Осип. – Париж : Націоналістичне вид-во в Європі, 1967. – 153 с.

8. Бульба-Боровець Т. Збройна боротьба України (1917–1950) / Тарас Бульба-Боровець // Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця: [дослідження, спогади, документи]. – Рівне : Азалія, 1998. – С. 131–152.

9. Городиський З. До історії повстання Всеукраїнської національної ради / Зенон Городиський // Свобода (Нью-Йорк). – 1984. – Ч. 168. – 1 верес. – С. 2.

10. Городиський З. До історії повстання Всеукраїнської національної ради / Зенон Городиський // Свобода (Нью-Йорк). – 1984. – Ч. 171. – 7 верес. – С. 2.

11. Городиський З. До історії повстання Всеукраїнської національної ради / Зенон Городиський // Свобода (Нью-Йорк). – 1984. – Ч. 166. – 30 серп. – С. 2.

12. Губський С. Створення та діяльність державного центру

УНР в екзилі (еміграції) 1920–1992 рр. як наочний приклад безперервності державотворчого процесу української нації / Сергій Губський [Електронний ресурс] // Українознавство. – 2004. – Ч. 3–4. – С. 137–140. – Режим доступу до вид.: http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1916 (20.03.2012). – Назва з екрану.

13. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріяли / За ред. Л. П. Винар і Н. Пазуняк. Ін-т дослідження модерної історії України. – Філядельфія ; К. ; Вашингтон : Фундація ім. С. Петлюри в США та ін. – 1993. – 494 с.

14. Державний Центр УНР на еміграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://www.history.org.ua/index.php?encyclop&termin= DC_UNR (17.03.2012). – Назва з екрану.

15. Доповідь В. Яблонського [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://www.niss.gov.ua/public/File/2012_table/0223_dop.pdf (17.03.2012). – Назва з екрану.

16. З українських земель під німецькою окупацією // Свобода (Нью-Йорк). – 1939. – Ч. 264. – 13 листоп. – С. 1.

17. Книш З. Б'є дванадцята. Спогади й матеріяли до діяння ОУН напередодні війни 1941 р. / Зиновій Книш [Електронний ресурс] // Режим доступу до інформ.: http://knysh.us.org.ua/bje12/r05.html (17.03.2012). – Назва з екрану.

18. Косик В. Бульба, Поліська Січ і початки УПА / В. Косик // Визвольний шлях (Лондон). – 1984. – № 9. – С. 1059–1070.

19. Лівицький М. А. ДЦ УНР в екзині між 1920 і 1940 роками / М. А. Лівицький. – Мюнхен ; Філадельфія : В-во Українське інформаційне Бюро, 1984. – 72 с.

20. Мірчук П. Українська Повстанська Армія : 1942–1952 / П. Мірчук. – Мюнхен : Книгозбірня "Просвіти", 1953. – 319 с.

21. Обух К. Чи готуємось до війни? (Дискусійно-інформаційна стаття, надіслана з Европи) / Клим Обух // Свобода (Нью-Йорк). – 1937. – Ч. 72. – 29 берез. – С. 2.

22. ОУН в 1942 році: документи. / Упорядн.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – 243 с.

23. Плав'юк М. Україна – життя моє. Від селянського сина – до державника. У своїй державі / Микола Плав'юк [Електронний ресурс] // Режим доступу до інформ.: http://ukrlife.org/main/evshan/plaviuk8.htm (17.03.2012). – Назва з екрану.

24. Поготовко Михайло (21.11.189.-31.03.1944). Підполковник армії Української Народної Республіки // Наше слово (Варшава) – 2008. – № 44. – 2 листоп.

25. Політичне обличчя української еміграції (популярно-інформаційний нарис) / [Іван Кедрин] // Альманах Українського Народного Союзу (Нью-Йорк). – 1951. – С. 49–53.

26. Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941/1991/2 роками / Я. Рудницький. – Оттава : Вид. архівного комітету УНР, 1994. – 95 с.

27. Спроби відновлення української держави на початку Другої світової війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.:
http://www.referatcentral.org.ua/theory_state_law_load.php?id=58 (17.03.2012). – Назва з екрану.

28. Стецько Я. 30 червня 1941: проголошення відновлення державности України / Я. Стецько ; Ред.: І. Вараниця, Р. Малащук; Передм. Д. Донцова. – Торонто : "Гомін України", 1967. – 465 с. – (Політична бібліотека Ліги визволення України. – Ч. 26).

29. Україна в Другій світовій війні у документах [Текст] : збірник німецьких архівних матеріалів / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. – Львів, 1997. – Т. 2 / зібрав і впорядкував В. Косик ; Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. – [Б. м.] : [б. в.], 1998. – 383 с.

30. Українська національна рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://uk.wikipedia.org/wiki/ (17.03.2012). – Назва з екрану.

31. Шагала Р. Український допомоговий комітет у Варшаві / Роман Шагала [Електронний ресурс] // Наше слово (Варшава). – 2012. – 27 квіт. – Режим доступу до вид.: http://nslowo.pl/content/view/199/99/ (29.04.2012). – Назва з екрану.

прот. Сергій Причишин-Кліновський,
кандидат богослов'я
(м. Хмельницький)

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ І В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (1944–1947)

З початком німецької окупації СРСР, Св. Синод РПЦ зайняв патріотично-оборонну позицію в ідеологічному плані. Найвидатнішими сподвижниками Патріаршого Місцеблюстителя, Блаженнішого митрополита Сергія (Старгородського) з військово-патріотичної діяльності були митрополити: Ленінградський Олексій (Сіманський, у майбутньому Патріарх Московський), та Екзарх України Миколай (Ярушевич), який застав війну, перебуваючи у Москві, тому отримав у Сталіна дозвіл лишитися у столиці. Там він одразу почав співпрацювати із державними органами, які працювали на зовнішній світ та закордон, пізніше став членом урядової комісії з розслідувань німецьких злочинів на окупованих територіях.

Стосовно церковного життя в Україні, в цей час тут зіткнулося декілька течій і направлень. Зі свого боку, німецька влада намагалася послабити російський вплив в Україні, підтримуючи українських націоналістів, разом з тим, у центрі українського націоналізму, Львові, вже через місяць після окупації вони заарештували та відправили у концтабір уряд Степана Бандери. Одночасно німці не бажали допустити розповсюдження католицизму, рішуче присікаючи будь-які спроби уніатського місіонерства з Галичини, тим самим обмежуючи й вплив націоналістичної ідеології. В той же час із Польської Православної Церкви, якій Вселенська патріархія одностороннє надала автокефалію у 1923 р., утворилося дві Українські православні Церкви: автономна, яка признавала юрисдикцію Московської патріархії, та автокефальна [5, с. 282].

Першою на окупованій території утворилася автономна Православна Церква під омофором Московської патріархії [5, с. 282]; це сталося на Соборі у Почаївській Лаврі, в серпні 1941 р., на підставах постанов Московського Собору 1917–1918 рр. та Всеукраїнського Церковного Собору 1918 р. [6, с. 294; 7, с. 84, 87, 89–91]. Пізніше у Києві у вересні 1941 р. відбувся собор залишків "липківців", а вже у лютому 1942 р. відбувся собор націоналістичного

українського єпископату, який відродив автокефалію.

Автономну Церкву у складі Московської патріархії, статус якої було проголошено на Почаївському Соборі, очолив архієп. Олексій (Громадський). Хоча більшість приходів та духовенства України приєдналися до автономної Церкви, її положення ускладнювалося ворожістю націоналістів, які мали підтримку від німців, спираючись на українське СС і на поширений український партизанський рух бандерівців. Вже у 1943 р. бандерівці розгорнули терористичні акти проти духовенства автономної Церкви, особливо у селах Волині та Поділля. Тоді ж митрополит Олексій розпочав переговори із автокефалістами, пропонуючи їм об'єднатися, але на одній лише умові – перерукопокладенні "липківського" духовенства; але ті відмовилися, в свою чергу духовенство та миряни автономної Церкви відмовилися від ідеї автокефалії. Жертвами терору бандерівців врешті-решт пали митр. Олексій і єп. Володимиро-Волинський Мануїл (Тарновський), якому помстилися за відхід від автокефалістів. Також було вбито декілька десятків священиків. Серед учасників вбивства митр. Олексія в списку духовенства, причетного до підривної діяльності, фігурував священик УАПЦ – В. Ганюк з Ізяславського р-ну [3, с. 24 зв.]. У результаті цього терору з 1943 р., наприклад, почався масовий перехід заляканих бандерівцями, сільських приходів у автокефалію. Але у містах, де було безпечніше, більшість приходів так і залишилося у автономістів. Що стосується німців, то вони підтримували автономістів там, де були переважно автокефалісти, та й навпаки. Коли ж було почалися переговори про об'єднання обох юрисдикцій, німці дали знати, що єдиної української Церкви "при участі українських політичних діячів у єпископському одягу" вони не допустять. Це був відкритий удар по автокефалістам, усі єпископи якої зі слів німецького історика Церкви в Україні Гейера, були у першу чергу політичними діячами і їх проповіді були схожі, у першу чергу, на політичні заклики. Це особливо стосується Мстислава Скрипника, племінника Петлюри, який у Польщі був парламентським депутатом від українських націоналістів, а у єпископи рукопокладений у 1942 р. Полікарпом. На відміну від єпископів-

автокефалістів, яких до 1943 р. було вже 15, єпископи автономної Церкви, як свідчить Гейер, були справжніми ченцями, аскетами – далекими від політичних пристрастей та уподобань [1, с. 1–10].

Відродження релігійного життя в окупованій Україні йшло не менш бурхливо, ніж у інших місцях. Наприклад, у Київський єпархії, де до 1941р. залишалося всього три відкритих Церкви, через два роки їх вже було 798: 500 автономних і 298 автокефальних – що складало майже половину дореволюційного рівня; число священиків виросло до 1034: 600 автономних і 434 автокефальних, тобто 70% від дореволюційного рівня. Так окрім Києва, куди ринулася основна маса церковних та політичних націоналістів з відомих причин, з інших східноукраїнських земель автокефальних приходів було багато тільки у Житомирський єпархії (100 автокефальних проти 300 автономних), яка історично була східною Волинню, та у Полтавській єпархії (100 автокефальних проти 140 автономних). Але і там число автокефальних приходів не відповідало кількості прихожан. З німецьких джерел, які приводить Гейер, 80% віруючих Полтавської єпархії було у автономістів і тільки 20% – в автокефалістів. Краще висвітлювала положення речей Дніпропетровська єпархія, де на 318 автономних приходилося 10 автокефальних приходів; а у Чернігівський єпархії не вдалося відкрити жодного автокефального приходу. Один з них був відкритий у Ніжині з вимог німців, але він залишався пустим та згодом через декілька місяців звідти за недоцільністю вибув і священик [6, с. 295–296].

За повідомленнями німецької контррозвідки, у східній Україні націоналістичних виступів не було зовсім. Але це, мабуть, все-таки спрощення. У тих же повідомленнях говориться про релігійність 70–95% населення України. В автономній Церкві було відкрито більш 20 монастирів і до 1943 р. кількість ченців досягнула двох тисяч, у цілому завдяки монахиням, тому як німці забороняли постригати чоловіків працездатного віку. У автокефалістів чернецтво налічувало всього 100 осіб. Автономістами було відновлено семінарію у Кременці та напередодні відступу німців готувалося відкриття семінарії у Києві. В обох Церквах існували короткострокові

пастирські курси.

Були спроби місіонерського вторгнення уніатів, які присікалися німцями, а також відродження "живоцерковництва". "Обновленців" німці вважали радянськими агентами і забороняли. Цікаво, що з 15 автокефальних єпископів 14 емігрувало разом з німцями на захід, а з 14 єпископів автономної Церкви, які вціліли, шестеро лишилося з своєю паствою, а сьомий повернувся з Німеччини відразу після війни. Не менш трьох з них провело по десять років у концтаборах. Московська патріархія, зі свого боку, надавала всім автономістським єпископам кафедри до і після відсидки, розумно не поширюючи на них заборону у служінні, яка була накладена патріархом Сергієм на духовенство за співпрацю з окупантами [6, с. 295–296].

Справжнє покращення у положенні Церкви у СРСР на теренах, які не були під окупацією, сталися після славнозвісної зустрічі Сталіна у Кремлі з трьома митрополитами – місцеблюстителем Сергієм, ленінградським Олексієм та екзархом України, у минулому Миколаєм, – 4 вересня 1943 р. Ця зустріч була вирішальною у долях Церкви. Викликана вона була не тільки необхідністю підняти патріотичний дух армії, тому як восени 1943 р. загибель нацистської Германії вже була очевидна. Одна з причин цієї зустрічі була продиктована необхідністю відповіді на масове відкриття церков на окупованій території, особливо зараз, коли їх повертали назад, під радянську владу; треба було показати населенню, що релігійна політика вже не та, що до війни. Але головною причиною став передбачений перший візит у Росію делегації англіканської Церкви на чолі з архієпископом Йоркським, другою особою Церкви після архієпископа Кентерберійського. Англійці давно квапилися перед радянською владою про таку зустріч. Сталін бажав, щоб Патріарх представ їх очам в усій величі, та урочисті богослужіння відправлялися у патріаршому соборі, щоб у них склалася думка про існування у СРСР благополучної Церкви і про релігійну свободу у країні. Напередодні Тегеранської конференції нехтувати візитом англійської Церкви було не можна. Тому, коли митр. Сергій сказав,

що для підготовки Собору потрібно не менш ніж місяць, Сталін відповів, що це занадто довго і він надасть військовий авіатранспорт та всі необхідні засоби, аби цей Собор був скликаний негайно. Тому він був скликаний через чотири дні – 8 вересня 1943 року [6, с. 297, 298].

На зустрічі 4 вересня митр. Сергій також заручився погодженням Сталіна на відкриття семінарій, повернення Св.-Троїцько-Сергієвої Лаври, відродження "Журналу Московської Патріархії". Саме тут митрополитам був представлений чекіст Карпов, як майбутній голова Ради зі справ Руської Православної Церкви – посередник між патріархією та радянським урядом. Митрополит Олексій підняв питання про звільнення з таборів та заслань деяких архієреїв та просив Сталіна надати вільне пересування по країні клірикам, які відбули свій строк у таборах та засланнях, та можливість назначити їх на приходи. По першому питанню Сталін сказав: "Надайте нам список і ми його розглянемо". Друге питання він доручив вивчити Карпову.

На цій зустрічі було укладено свого роду неписаний конкордат між патріархією та Сталіним, згідно якого він обіцяв помірковану політику та невтручання у внутрішнє літургічне життя Церкви, а церковне керівництво брало на себе підтримку радянської політики, особливо зовнішньої. Функцію квазіміністра іноземних справ для Церкви було покладено на митрополита Миколая (Ярушевича), який став митрополитом Крутицьким, за положенням та традицією – правою рукою патріарха.

Собор, який відкрився 8 вересня 1943 р. у Москві, проходив у складі 19 архієреїв різних рангів, з них два митрополита – Сергій та Олексій були ще дореволюційної хіротонії; інші двоє, Сергій та архієп. Василій (Ратміров), перейшли від "обновленці". По меншій мірі шість архієреїв були недавніми в'язнями, може бути, привезеними на Собор прямо із заслань і таборів. Але у таборах знаходилися ще десятки архієреїв. Чотирьох днів не вистачало, щоб усіх, хто визнає, чи готовий визнати політику митрополита Сергія, зібрати на Собор. Деякі із них були звільнені пізніше та зайняли свої

кафедри.

Відкрився Собор докладом митр. Сергія про патріотичну діяльність Церкви за два роки війни. Після цього митрополит Олексій закликав обрати Сергія патріархом. При голосуванні кандидатура патріарха Сергія була підтримана одностайно [6, с. 300].

За короткий строк свого патріаршого служіння він інтенсивно відновлював єпархії, довівши кількість єпископів до 41 чол. Найголовнішу справу, відновлення богословської освіти, Сергій закінчити не встиг: перша пастирська школа, яка пізніше стала Московською духовною семінарією та Богословським інститутом, а згодом, який став Духовною академією в Москві у Новодівичому монастирі через місяць після його кончини. Але програму богословської освіти ще встиг скласти патріарх Сергій.

Стосовно ж відкриття церков, відновлення у них богослужіння, то кількість храмів, повернутих на територіях, які не підпали під окупацію, не йде ні у яке зрівняння із численністю храмів на окупованих територіях. Всього у Союзі у 1947 р. діяло 14092 православних храми, включаючи 2491 храми, які перейшли від уніатів, з яких тільки 2170 були відкриті на радянських територіях, не окупованих німцями, а 7545 – на окупованих територіях [6, с. 301–302].

В свою чергу, історія Православної Церкви на Хмельниччині залишається не вивченою, тому як з підходом радянських військ до Кам’янця-Подільського, архіви консисторії було знищено благочинним по Довжокському р-ну, призначеним еп. Дамаскіним (Малютою) – свящ. Григорієм Радкевичем. Тому про цілісний стан речей Православної Церкви на Хмельниччині можна судити, посилаючись на документи Уповноваженого Ради зі справ РПЦ при Облвиконкомі Гречкіна. Хоча тон цих документів полум’яніє ледь стриманими ненавистю і недовірою його автора як до духовенства, так і до прочан, що перебували не з власного бажання на окупованій території, все ж таки, цікаві деякі статистичні дані за конфесіональною ознакою церков і громад області. А також патріотичною діяльністю духовенства і прочан, їхнього неоднакового

ставлення до Радянської армії-визволительки та до місцевих органів радянської влади. Наприклад, свящ. А. Яворський с. Кадієвець, Довжокського р-ну на прохання голови сільради проводив подвірний збір коштів на побудову танкової колони "Радянське Поділля", зібравши, таким чином 20000 карбованців. Священник А. Яворський особисто доповів листом від 09.09. 1944 р. І. Сталіну й незабаром отримав подячну телеграму за збір віруючими вказаної суми від "Вождя народів". Текст телеграми священик переписав на великий плакат і повісив на будівлі місцевої церкви. Але це обурило місцеві радянські партійні органи, які вважали дану пожертву селян власним ідеологічним досягненням. В цій доповідній записці Гречкін як негативне явище, також зазначає випадки грубого відношення до духовенства і віруючих з боку окремих робітників радянського апарату [4, с. 25]. Так, з приходом радянських військ, єпископом Кам'янець-Подільським і Проскурівським у 1945 р. було призначено єп. Максима (Бачинського). Для послаблення впливу Церкви на життя суспільства кафедра Подільського єпископа була перенесена з міста Кам'янця-Подільського до Проскурова. Вінницька єпархія на той час вийшла зі складу Подільської і стала самостійною.

Єпископу Максиму дісталася важка спадщина – відновлення вщент зруйнованої єпархії. Відповідно до Положення про керування РПЦ у 1945–1946 рр. відбувалася реєстрація церковних громад, храмів та молитовних будинків у райвиконкомах за типовими договорами на орендних умовах. Часто єп. Максиму приходилося зустрічати осіб, які виконували на окупованому Поділлі пастирські обов'язки, не маючи священицької посвяти (хіротонії). За браком духовенства, самих гідних з них владика висвячував в сан священика. Православні віруючі на чолі зі своїми пастирями з великою відповідальністю ставилися до поновлення храмів та їх благоустрою [8, с. 142].

Ще під час окупації, часто сільський священик був для селян пастирем душ людських і одночасно людиною, на яку випадали обов'язки спілкування від імені селян, в якості посередника з представниками окупаційної влади. Тому в повоєнний період траплялися досить курйозні випадки. Наприклад, під час реєстрації

церковної громади с. Репки, Ізяславського р-ну з'ясувалося, що місцевий священик Зисько І. із поверненням радянської влади продовжував працювати головою сільської ради і одночасно служити священиком в місцевій церкві [4, с. 25].

В кінці 1946 року на теренах нашої області було зареєстровано 452 церковні громади з діючими храмами. Духовенство переважно складалося з людей старшого покоління, які пережили гоніння в довоєнний та окупаційний періоди, ревно виконувало свій пастирський обов'язок [8, с. 141]. Серед них можна відзначити настоятеля Св.-Різдва Богородичного кафедрального собору прот. Євгенія Акаловського, який ще в дореволюційний час отримав сан священика, одночасно працював законовчителем в різних навчальних закладах Подільської губернії, а після революції, в 1923 р. був призначений святителем-сповідником Амвросієм (Полянським), єпископом Кам'янець-Подільським і Брацлавським в Проскурів настоятелем кафедрального собору. Йому прийшлося служити деякий час із першим єпископом Проскурова Валеріаном (Рудичем) до його арешту в серпні 1923 року. Пізніше в 1937 р. владику було засуджено до розстрілу у в'язниці м. Архангельска. Після закриття собору о. Євгеній служив в каплиці міського руського цвинтаря по вул. Кам'янецький, дбаючи про те, щоби лампада канонічного Православ'я не згасла в місті. Переживши більшовицькі гоніння 20–30 рр., приниження радянських можновладців і органів НКВС, німецьку окупації, під час якої був священиком Автономної Православної Церкви, в середині 40-х рр. він був ледь не єдиним священиком дореволюційного рукопокладання в м. Проскурові [7, с. 152, 153]. Будучи в свій час вихованцем Подільської духовної семінарії, він був отцем не тільки для прочан, але й для молодого покоління священиків, які в силу обставин того часу, не могли отримати належної богословської освіти. Виживання в умовах богоборчих гонінь спонукало о. Євгенія цікавитися юридичною складовою відношень між богоборчою державою і Церквою. Тому він добре розумів, що відлига в стосунках між ними, вигідна владі до того часу, доки радянська влада остаточно буде терпіти труднощі повоєнного

становлення на колишніх окупованих територіях. Тому в доповідній записці до голів Облвиконкому А. Кабанова і Обкому КП(б)У – Толкачову, вповноважений Ради в справах РПЦ Гречкін писав наступне: "4. Священик Є. Акаловський м. Проскурова серед духовенства розповсюджує антирадянські чутки, що радянській уряд церкви віруючим передає не в безстрокове безкоштовне користування, а лише тимчасово. Акаловський багатьом священикам показував секретного листа голови Ради зі справ РПЦ при РНК СРСР тов. Карпова, якого він переписав у секретаря Проскурівського Міськвиконкому" [4, с. 25]. Події, які розгорнулися з приходом до влади М.С. Хрущова, згодом довели, що о. Євгеній в цьому питанні тоді мав рацію [6, с. 328]. Саме тому, тов. Гречкін в "Списку духовенства, замішаного в підривній діяльності", не скупився огульно наділяти в цьому документі наступними звинуваченнями: "Проскурів. Є. Акаловський, цей старий монархіст весь час проводив лінію полікарпівців, недоброзичливо ставиться до виконань розпоряджень місцевих органів" [3, с. 24].

Таким чином, вочевидь наступні протиріччя в цьому звинуваченні: по-перше, старий монархіст не міг би проводити лінію полікарпівців, тому як ця церковна течія провадила ідею автокефалії УПЦ щодо цілковитого відторгнення її від Московського Патріархату на окупованих німцями територіях України, будучи духовно-ідейною складовою націоналістичних повстанських українських рухів; по-друге, сама ідея великоросійського монархізму в духовно-ідеологічному плані немислима без потужної і цілісної у своєму управлінні РПЦ, як запоруки цілісності і неподільності теоретично відродженої Російської імперії, тому не те що статус автокефалії, але навіть канонічної автономії УПЦ завжди розглядався монархістами – як тенденція до сепаратизму в церковному питанні. Тому, якщо би о. Євгеній Акаловський мав якісь монархічні переконання, то мабуть, скористався би німецькою окупацією і приєднався до ЗРПЦ митрополита Анастасія (Грибановського). Але о. Євгеній залишався кліриком автономної Православної Церкви, під час окупації сумлінно виконував свої пастирські обов'язки, будучи пастирем своєї

української пастви, шукав законні шляхи полегшення існування місцевої церковної громади як при богоборчому режимі, так і при окупаційній владі. Саме такі священнослужителі мали незвичайний життєвий і пастирський досвід, часто жертвуючи собою, власним благополуччям старалися зберегти світоч канонічного Православ'я, мужньо протистояли будь-якій владі розчинити апостольську спадкоємність в штучно утворених церковних розколах. Тому в очах вповноважених зі справ РПЦ їх природній розум в поєднанні із належним дореволюційним богословсько-пастирським вихованням, загартований суворим життєвим досвідом – породжував образ священика-тихонівця, нездатного на компроміс ані з власною совістю, ані з радянською владою. Завдяки цим мужнім в минулому сподвижникам Подільських єпископів Амвросія і Валеріана, канонічне Православ'я на Хмельниччині в майбутньому вистояло під час хрущовських гонінь 50–60-х років.

Список використаних джерел та літератури:

1. ГАРФ. Ф-6991. Доклад Гейера, оп.1, спр.1, С. 1–10.

2. Информационный доклад. Совершенно секретно. О работе Уполномоченного Совета по делам РПЦ (с 10 мая 1944) // ДАХмО, ф.Р–338.

3. Исполнительный Комитет Каменец-Подольского областного совета трудящихся, оп. 1, спр. 21. Дело №1. Директивные указания Совета по делам РПЦ при СМ СССР и Уполномоченного УССР. Отчеты и информации Уполномоченного Совета по делам РПЦ по области и другим вопросам; – 25.04.1944–25.12.1944. – С. 5–7.

4. Список духовенства, замешанного в подрывной деятельности от 30.09.1944 // ДАХмО. Ф.Р–338. Исполнительный Комитет Каменец-Подольского областного совета трудящихся, оп. 1, спр. 21. Дело №1. Директивные указания Совета по делам РПЦ при СМ СССР и Уполномоченного УССР. Отчеты и информации Уполномоченного Совета по делам РПЦ по области и другим вопросам; – 25.04.1944–25.12.1944. – С. 24.

5. Председателю Облисполкома тов. Кабанову А.Н. Докладная

записка № 3-25 от 02.10.1944 // ДАХмО. Ф.Р–338. Исполнительный Комитет Каменец-Подольского областного Совета трудящихся, оп. 1, спр. 21. Дело № 1. Директивные указания Совета по делам РПЦ при СМ СССР и Уполномоченного УССР. Отчеты и информации Уполномоченного Совета по делам РПЦ по области и другим вопросам; – 25.04.1944–25.12.1944. – С. 25.

6. Головащенко С. Історія християнства: Навч. посібник. Курс лекцій. – К. : Вид-во "Либідь", 1999. – С. 282.

7. Поспеловский Д. Православная Церковь Руси, России и СССР : Учеб. пособ. ; Гл. 12. Церковь во время войны. – М. : ББИ Св. Ап. Андрея, 1996.

8. Причишин С., прот. Богословский труд и жизненный подвиг священноисповедника епископа Амвросия (Полянского) в свете православного учения о Церкви / Канд. диссертация; 3.2. Всеукраинский Церковный Собор. 1918 г.; 5.1. Викарный епископ Проскуровский Валериан (Рудич), сподвижник епископа Амвросия в борьбе с раскольниками. – К. : КДА, 2010. – С. 84, 87, 89–91, 152, 153.

9. Ровінський В., прот. Миханчук О., прот. Православіє на Подолії; Камя'нець-Подільська єпархія в післявоєнний період. – Кам.-Под., 1995. – С. 141, 142.

А. В. Атаманюк,
викладач
М. В. Атаманюк,
голова ХОО ВМГО "Студентська республіка"
(м. Хмельницький)

ТРАГІЧНІ ПОДІЇ 1932 – 1933 РОКІВ

Правда про голод 1933 року багато десятиліть була забороненою темою, хоч у світі знали її давно. Якою б страхітливою вона не була, але потрібно зберігати пам'ять як і тим, хто пережив ці жахливі події, так і молодому поколінню. В ці роки винищено понад 7 мільйонів українського народу, які загинули в страшних голодових муках, шляхом навмисно влаштованого голоду в Україні.

Ситуація в сільському господарстві потребувала особливих методів керівництва. Створення політичних відділів МТС і радгоспів – надзвичайні партійно-державні органи влади подолання й небезпечні ситуації в сільському господарстві, де проведена істотна робота щодо організаційного зміцнення колгоспів, посилення матеріальної зацікавленості у результатах праці та утворення колгоспних партійних осередків.

19 січня 1933 р. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли постанову "Про обов'язкову поставку зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами". Цим документом запроваджувався погектарний принцип хлібозаготівель [2].

Голод 1933 р. був наслідком спроби здійснювати соціалістичне будівництво воєнно-комуністичними методами. Радянський уряд під керівництвом В. Леніна ще у 1921 р. робить усе, щоб врятувати життя багатьом мільйонам селян Поволжя і південних районів країни. Гласність у боротьбі голодом означала визначення факту економічної катастрофи, завершився експериментом формуванням темпів індустралізації [1].

У травні 1933 р. англійське посольство в Москві одержало й відразу переслало до Лондона анонімний лист містечка Златопіль (тепер Київщина). П. Пости шев на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У запропонував якнайшвидше розв'язати дану проблему та висловив обурення черговою провокацією. Убогі "республіканські" резерви і випрошених у І. Якіра армійських запасів створили продовольчий фонд дитячої допомоги : 700 т. борошна, 170 т. цукру, 100 тисяч банок

консервів, 500 пудів олії та іншої продукції [1].

Голод був пов'язаний із експертом хліба, бо є немало людей, що вважають експорт – головною причиною. Однак тут більш складні причинно-наслідкові зв'язки. Немало керівників під власну відповідальність припиняли вивозити хліб, тому що це були не товарні, а продовольчі запаси. Критичний пункт трагедії 1933 р. – чи був голод лише наслідком можливо непередбачуваної економічної політики, що призвели до дезорганізації сільськогосподарського виробництва. Атмосфера, що панувала тоді в сільській місцевості, добре показана в пресі.

У 1932 р. Україна не виконала план хлібозаготівель. Для вилучення хліба із республіки в Україну прибула спеціальна комісія ЦК ВКП(б) на чолі з головою Раднаркому СРСР В. Молотовим. До організації Голодомору в Україні були безпосередньо причетні секретар ЦК ВКП(б) Л. Каганович, генеральний секретар ЦК КП(б)У Станіслав Косіор, голова Раднаркому України В. Чубар та інші вищі керівники. Уповноважений ЦК ВКП(б) П. Постишев очолив компанію репресій проти тих комуністів, які вилучали недостатню кількість хліба у селян. Села, що мали особливо велику заборгованість по хлібозаготівлях, заносилися на "чорну дошку". До республіки припинялися постачання товарів, вилучалися продовольчі і посівні фонди. Це фактично прирікало людей на голодну смерть.

7 серпня 1932 р. було прийнято закон про охорону соціалістичної власності, який в народі назвали "законом про п'ять колосків". За крадіжку колгоспної власності передбачався розстріл із конфіскацією майна або позбавлення волі строком не менше 10 років із конфіскацією майна.

На початку 1933 р. в Україні фактично не залишалося запасів продовольства. Дії партійного керівництва прирекли мільйони людей на повільну мученицьку смерть. Голод охопив також інші зернові райони СРСР − Поволжя, Кубань, Північний Кавказ.

Але найжахливіших масштабів голод набув саме в Україні. Люди вмирали цілими селами; живі не мали змоги ховати померлих. Часто зустрічалися випадки людожерства і трупожерства. А цього

часу на сусідніх залізничних станціях під збройною охороною знаходилися тисячі пудів зерна, призначеного для вивозу, у тому числі − за кордон.

Трагічні події Голодомору покрила завіса мовчання. Було заборонено будь-яку допомогу з боку міжнародної та радянської громадськості. Уражені голодом райони були оточені внутрішніми військами, що завертали тих, хто намагався дібратися до міста. Охоплені розпачем батьки, намагаючись врятувати дітей, везли їх у міста і залишали там − у лікарнях, магазинах або прямо на вулицях.

Література на тему голодомору 1932–1933 рр., що є "неопалимою купиною" українського народу, раною, що ніколи не загоїться, в західних країнах налічує сотні назв. Перші книги, написані українцями і надруковані за межами нашої країни, з'явились у 1952–1953 роках. Одна з них – книга Дмитра Соловія "Стежка на Голготу: винищення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом у 1929–1933 роках", з переднім словом Матвія Стахіва, видана у Нью-Йорку, Детройті та Скрентоні у друкарні "Народної Волі" в 1952 році [3].

Дмитро Соловій – перший дослідник мільйонного народовбивства, який науково передав нам не лише точний образ голоду в одній сільській раді на Полтавщині з усіма найменшими подробицями, але й при тому він зафіксував у письмовій формі душевні переживання усіх осіб цієї історичної драми. Праця Дмитра Соловія – це єдиний такого роду історичний документ. Його великою заслугою є не лише те, що він зберіг його для історії, а й те, що він дав приклад, як треба збирати і зберігати історичні матеріали, які пропадають разом з послабленням людської пам'яті і відходять зовсім із закінченням життя колишніх живих свідків цієї драми.

Дуже цікавою є книга Михайла Вербицького "Найбільший злочин Кремля: запланований штучний голод в Україні 1932–1933 років: фактичний матеріал зібрано серед членів ДОБРУС'у у В. Британії – живих свідків голоду". Книга видана у Лондоні Демократичним Об'єднанням Бувших Репресованих Українців Совєтами у 1952 році. Вона подає в загальних рисах, коротко, огляд

трьох епох в Україні: військового комунізму, НЕПу і особливо розкуркулення та колективізації з голодом 1933 року. Книжка написана в'язнями совєтських концтаборів, розкуркуленими і переслідуваними з України. Вона не претендує ні на повноту, ні на вичерпання теми, але все, що написано в ній, – правда, бо всі свідки, а також дійові особи на час написання книги були ще живими [3].

У 1953 році в Лондоні засобами Спілки Української Молоді і Комітетів Осередків з Болтону, Брадфорду, Галіфаксу, Бері, Рочдейлу, Лондону, Ковентри, Сток-он-Тренту, Мідлетону і Гуддерсфілду була видана книга Олекси Воропая "В дев'ятім крузі…". Їй передують слова Юрія Клена : "Останній в пеклі круг – девятий круг…" Автор книги схиляє чоло перед могилами мільйонів мучеників, що були замордовані комуністичною Москвою найстрашнішою голодною смертю в 1933 році. Він розповідає про те, що він бачив власними очима, коли працював агрономом Укладівської МТС на Вінниччині, понад річкою Бугом. Оповідання про голод у селах Одещини і Вінниччини він записував від селян ще по свіжих слідах в Україні, а потім – на еміграції, у переходовому таборі міста Мінстер (Німеччина) у 1948 році. Саме він написав про голод у селах, де родився і жив ще хлопцем наш Великий Тарас.

У 1953 році в двох великих містах одночасно вийшла друком книга Олени Звичайної "Миргородський ярмарок": у Мюнхені – накладом Ліги Українських Політичних в'язнів, у Вінніпезі – накладом видавничої спілки "Тризуб". Своєю назвою і початком вона ніби перегукується з великим Гоголем та його "Сорочинським ярмарком", але лише цим. Авторка присвячує свій твір "мільйонам українців, що впали жертвами штучного голоду, організованого в Україні Москвою 1932–1933 роках". На відміну від пишного гоголівського ярмарку, де буяють кольори, пахощі, рікою ллється щасливий гомін людей, які привезли на продаж щедрі дари української землі, на миргородському ярмарку цілими рядами не сидять, а лежать знесилені від голоду люди, які за шматок хліба ладні віддати вишивану сорочку, плахту, килим – все те, що прикрашало

хату в спокійному родинному житті. І стоїть над ярмарком моторошна тиша.

Шістдесяті роки знайомлять нас з трьома книжками про голодомор: Василя Гришко "Москва сльозам не вірить: трагедія України 1933 року з перспективи 30-річчя (1933–1963)" (Нью-Йорк : Видання ДОБРУС'у в США, 1963, 67 с.); Комара Антона "Наша валка: голод в Україні 1932–1933" (Торонто, Канада: Накладом автора, 1966 р., 32 с.); Галія Миколи "Організований голод в Україні 1932 – 1933" (Чікаго; Нью – Йорк : Український публіцистично-науковий ін-т, 1968 р., 40 с) [3].

В 70-х роках у Нью-Йорку накладом Петра Страдника вийшла книга "Правда про совєтську владу в Україні", з такою присвятою автора : "У 40-річчя штучного голоду 1932–1933 років та у 45-річчя примусової колективізації сільського господарства 1928–1932 років в Україні". Книга була надрукована у 1972 році, а у 1978 році видавництвом ДОБРУС – СУЖЕРО у Нью-Йорку – Торонто вийшла друком книга Василя Гришка "Український "голокост", 1933". Це видання цінне ще й тому, що подає вибрану бібліографію матеріалів, які стосуються української трагедії 1933 року, яка криється в книжкових та періодичних публікаціях.

Цілу низку книжок про голодомор подає діаспора у 80-х роках. Одним із найцінніших видань діаспори є книга Сенишин Галини "Бібліографія голоду в Україні 1932–1933", надрукована в Монреалі у 1983 р. Вона вміщує більш як 100 описів документальних творів, коло ста белетристичних творів прозових, 20 творів віршованих, коло ста англомовних творів, а також опис творів про голодомор, вміщених в альманахах, календарях, відозвах, зверненнях, заявах, журналах і газетах.

До наших днів долинає біль і невимовний жаль за тими людьми, яких скосила жахлива коса сталінщини.

Наслідками Голодомору 1932 – 1933 рр. були масові жертви; завершення колективізації, утвердження колгоспної системи, розорення села; придушення опору українського селянства; масове переселення селян з Росії в Україну; сталінським режимом було

підірвано сили в обстоюванні споконвічних національних прав українського народу.

Скорботний День пам'яті жертв голодомору не дає забути ні свідкам Великого голоду ні молодому поколінню жахливу сторінку історії українського народу. Традиційно в цей день громадяни відвідують поминальне богослужіння і покладають символічні горщики із зерном та свічками до пам'ятників жертвам голодоморів в Україні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кульчицький С. В. 1933: трагедія голоду – К. : Т-во "Знання" УРСР, 1989. – [Сер. 1 "Теорія і практика КПРС. Історія", № 6]. – 48 с.

2. Історія колективізації сільського господарства Української РСР. – К., 1965 – Т. 2 – С. 719.

3. Єфимова Г. Про внесок української діаспори у висвітлення правди про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.odnb.odessa.ua/view_post.php?id=606.

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (Україна у Другій світовій війні (1939-1945рр.). // Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 9. – Хмельницький, 2015. – 228 с.

Ю. А. Вашеняк,
кандидат біологічних наук
(м. Хмельницький)

ДЕМОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМА УКРАЇНИ ЯК ОДНА З ПЕРЕШКОД НА ШЛЯХУ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Концепція сталого розвитку була прийнята в червні 1992 року в Ріо-де-Жанейро на Конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку й передбачала такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. У ній взяли участь глави, члени урядів і експерти 179 держав, в тому числі й України, а також представники багатьох неурядових організацій, наукових та ділових кіл [1].

До проблем забезпечення сталого розвитку відноситься цілий комплекс економічних і соціально-економічних характеристик (виробництво національного доходу на душу населення, зайнятість населення, чисельність населення, рівень захворюваності, середня тривалість життя) [2, с. 5].

Серед критеріїв сталого розвитку держави, безумовно, виділяють і демографічний чинник поряд із іншими соціально-економічними факторами.

Демографічна криза в Україні та ріст демографічних проблем стала наслідком демографічних деформацій, які відбувались протягом минулого століття: Голодомор 1921–23 рр., Голодомор 1932–33 рр., Перша та Друга світові війни.

Такі демографічні катастрофи першої половини XX ст. серйозно деформували як кількісні, так і якісні показники відтворення населення України, його вікову структуру, негативно вплинули на соціальний та економічний розвиток республіки, зменшили можливість повноцінної реалізації трудового потенціалу населення. Різко знизилися відтворювальні можливості демографічного потенціалу України. Ці соціальні катаклізми в демографічній історії

України були настільки "регулярними" та значними, що призвели до істотного зменшення чисельності її населення, негативно відбилися на природному процесі самовідтворення родини, викликали глибокі наслідки в економічному, інтелектуальному та суспільному розвиткові України в цілому.

У 70–90-х роках XX століття в Україні розпочалася нова фаза демографічного переходу, основною відмінністю якої стало зниження народжуваності та природного приросту населення, підвищення рівня смертності та його активне старіння, депопуляція населення, формування родини, яка себе не відтворює [3].

Все це вказує на те, що держава увійшла у затяжну демографічну кризу, яка за тривалістю та масштабами перевершує попередні демографічні кризи минулого століття. Головна відмінність нової демографічної кризи – в Україні мають місце не тільки кількісне зменшення народу, а й значне погіршення його здоров'я, якісних показників інтелектуального розвитку, деградація генофонду, що є передумовою непрогнозованих геополітичних ситуацій. Реальною є загроза, що ці негативні явища у демографічній сфері матимуть глибокі незворотні наслідки в економічному, соціальному та духовному розвиткові української нації, і, у кінцевому підсумку, виступатимуть дестабілізуючими чинниками суспільно-політичного життя та значно утруднюватимуть процес реалізації ідей сталого розвитку України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Основи стійкого розвитку : навч. посіб. / за заг. ред. Мельника Л. Г. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2005. – 654 с.

2. Ноосферогенез і гармонійний розвиток / [Шевчук В. Я., Білявський Г. О., Саталкін Ю. М. та ін.]. – К. : Геопринт, 2002. – 217 с.

3. Україна: проблеми сталого розвитку / під ред. Б. М. Дамнилішина, Е. М. Лібанової. – К. : РВПС НАН України, 1997. – 149 с.

4. Human Ecology: Ideas for an ecologically sustainable future /

edited by M.Diesendorf and C.Hamilton. – St.Leonards, Australia: Alien &Unwin, 1997. – 378 p. / [Електронний ресурс].

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (Україна у Другій світовій війні (1939-1945рр.). // Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 9. – Хмельницький, 2015. – 228 с.

О. В. Гуменюк,
викладач
К. О. Пісьменко,
студентка
(м. Хмельницький)

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК У 30-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

За роки НЕПу так і не була демонтована створена в період "воєнного комунізму" централізована система управління економікою. Особливо яскраво це виявилося під час так званої хлібозаготівельної кризи 1927–1928 рр. Зменшення селянами поставок хліба державі привело до введення на початку 1928 р. у деяких промислових центрах продовольчих карток. Загострилась проблема постачання армії, країна залишилась без валютних надходжень, украй необхідних для індустріалізації.

Нова радянська влада вустами свого керівника В. Леніна проголосила план побудови соціалізму в СРСР. Він складався з трьох пунктів – індустріалізації, колективізації сільського господарства і культурної революції. В. Ленін писав, що фундаментом соціалізму може бути тільки велика машинна індустрія. А Й. Сталіним був висунутий утопічний, але зрозумілий масам лозунг про необхідність у найкоротші строки наздогнати і перегнати капіталістичні країни завдяки прискореній індустріалізації і колективізації сільського господарства.

Індустріалізація в країні вже йшла з 1925 р. Вона вивела Україну на якісно новий рівень промислового розвитку. Змінилась також структура народного господарства. У валовій продукції промисловості починає домінувати виробництво засобів виробництва, дрібна промисловість витісняється великою індустрією.

Україна посіла 2-ге місце в Європі (після Німеччини) за виплавкою чавуну, 3-тє місце – за виробництвом сталі (після Німеччини та Англії), 4-те місце у світі – за видобутком вугілля.

Індустріалізація сприяла урбанізації республіки. Якщо раніше в містах України жив лише кожен п'ятий житель, то перед Другою світовою війною вже кожен третій. Саме в цей час активно формуються український робітничий клас та інтелігенція.

Проте форсована індустріалізація стимулювала появу цілого ряду негативних і довготривалих тенденцій у народному господарстві України. Домінуюче становище групи "А" (виробництво засобів виробництва) порівняно з групою "Б" (виробництво предметів споживання) в умовах ліквідації ринкових зв'язків вело до відриву підприємств групи "А" від споживача.

У перші п'ятирічки ставку було зроблено на побудову і реконструкцію підприємств-монополістів. Так, модернізація запорізького заводу "Комунар" мала перетворити його на найбільше в світі підприємство з виробництва зернозбиральних комбайнів. Реконструйований паровозобудівний завод у Луганську за проектною потужністю дорівнював найбільшому у світі заводу компанії "Американ локомотив". Підприємства-монополісти спочатку поглинали левову частку капіталовкладень у промисловість, а згодом фактично підім'яли під себе економіку країни, деформуючи її господарство.

З 1926 р. було проголошено першу п'ятирічку, головне завдання якої полягало в тому, щоб "наздогнати і випередити капіталістичний світ" в економічних відносинах. На перше місце ставилося завдання розвитку важкої промисловості: обсяг її виробництва повинний був збільшитися на 330%.

Для України перший п'ятилітній план був сприятливим з погляду промислового розвитку. Україна одержала 20% загальних капіталовкладень, а це означало, що з 1500 промислових підприємств, що споруджувалися в СРСР, 400 приходилося на Україну. В другій і третій п'ятирічках ця частина була значно зменшена, так вважалося, що на випадок війни промислові центри України були б надзвичайно уразливі для нападу.

З метою підняття ентузіазму трудящих, використовувалися всілякі методи, серед них масові виробничі змагання, що особливо

популяризувалися після публікацій у газеті "Правда" (січень 1929 р.) статті В. Леніна "Як організувати змагання". Ініціатором такого змагання з'явилося керівництво шахт "Центральна" і "Артемвігілля". Навесні у виробничому змаганні, що одержало назву "соціалістичне" брало участь 2 млн. робітників, з них – 310 тис. в Україні.

Цього ж 1929 р. на пленумі ЦК ВКП(б) було прийняте рішення про те, щоб будь-якою ціною прискорити розвиток машинобудування й інших галузей важкої промисловості. В 1933 р. Сталін у промові сказав, що "ми відстали від передових країн на 50–100 років. Ми повинні пробігти цю відстань за 10 років…".

За виконання плану боролися заводи, міста, республіки. Працівникам, що досягали найбільшої продуктивності, присвоювалося звання Героя Соціалістичної Праці, практикувалися інші форми стимулювання. До тих осіб, які працювали з меншим ентузіазмом, застосовувалися примусові міри. Запізнення на роботу, прогули були кримінально карними.

Однак, незважаючи на всі зусилля, вже в 1930 р. стало ясно, що неймовірні темпи себе не виправдали. Ентузіазм не підкріплювався посиленням ефектів праці.

За роки першої п'ятирічки в Україні побудували 400 підприємств з 1500 в СРСР. У другій п'ятирічці відповідно: 1000 – з 4500, а в третій – 600 з 3000 заводів. У червні 1930 р. на XVI з'їзді ВКП(б) Сталін підкреслив, що промисловість СРСР, як і народне господарство, спирається, в основному, на вугільно-металургійну базу України.

Були створені нові галузі промисловості. У харчовій – це маргаринова, молочна, маслообробна, хлібопекарська галузі. В 30-х роках виникла електрометалургія – завод "Дніпроспецсталь", кольорова металургія – Костянтинівський цинковий та Дніпропетровський алюмінієвий заводи.

Метою радянського уряду було створити мілітаризовану економіку і перевести на рейки соціалізму промисловість СРСР.

Основними елементами колективізації були: примусове усуспільнення землі, засобів виробництва, позбавлення селян прав

розпоряджатись вирощеною продукцією через обов'язкові поставки державі за значно нижчими, ніж державні, цінами, ліквідація куркульства як класу.

Колективізація – це відчуження селян від власності, яке створювало економічний фундамент під тоталітарним радянським режимом. Вона проводилась для того, щоб забезпечити нееквівалентний обмін між містом і селом, тобто полегшити викачування селянських ресурсів у державний бюджет. У такий спосіб держава позбувалася проблем з хлібозаготівлями. Уже 1929 р. обмолочений хліб прямо з колгоспних ланів вивозився на державні зсипні пункти і елеватори.

У постанові ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. Україну було віднесено до групи районів, де колективізацію планувалося закінчити восени 1931 р. або навесні 1932 р. А керівник ЦК КП(б)У С. Косіор у лютому 1930 р. підписав інструктивний лист до місцевих парторганізацій під гаслом "Степ треба цілком колективізувати за час весняної кампанії, а всю Україну – до осені 1930 р.".

Колективізація передбачалась в артільній формі, тобто із залишенням селянинові присадибного господарства. Але в різних інструкціях, якими вони супроводжувались, артіль мала вигляд комуни.

Починаючи з лютого 1930 р., коли було опубліковано новий Примірний статут сільгоспартілі "як перехідної до комуни форми колгоспу" (саме так ставилося питання в постанові ЦК ВКП(б) від 5 січня), масово почали усуспільнюватись корови, дрібна худоба й птиця.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр. – У 2-х кн. – К. : Либідь, 1994. – Кн. 1.

2. Бенько А. Машина репрессий 1937–1941 гг. на Украине. – Киев–Днепродзержинск, 1993.

3. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: Історія та проблеми формування (1917–1940 .) // Укр. іст. журн. – 1992. – С. 1.

4. Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917–1939: Зб. док. та матеріалів. – К., 1979.

5. Бут А. , Добров П. "Экономическая контрреволюция" в Украине в 1920–1930 годы XX века: от новых источников к новому осмыслению. – Донецк, 2012.

6. Ганжа О. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). – К., 2000.

7. Голод на Україні (1931–1933): Документи і матеріали // Укр. іст. журн. – 1989. – С. 7; 1990. – С. 1.

8. Гонтар О. Деякі питання міжнаціональних відносин на Україні в 20-ті рр. // Укр. іст. журн. – 1991. – С. 7.

9. Історія України в особах. XIX–XX ст. – К. : Україна, 1995.

10. Коваль М. Тотальна війна на знищення // Історія України: нове бачення. – у 2-х т. – К., 1995.

11. Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) : спроба сучасного концептуального бачення. – К., 1994.

12. Роздуми історика // Укр. іст. журн. – 1995. – С. 3.

13. Морозов А. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу. – Черкаси, 2014.

14. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. – у 2-х ч. / За ред. В. Панібудьласки. – К., 2015.

15. Нікольський В. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні // Укр. іст. журн. – 2001. – С. 2.

16. 1 съезд Советов Союза Советскиъ Социалистических Республик: Стеногр. отчет. – М., 1923.

17. Симоненко Р. Західноукраїнські землі між двома світовими війнами // Історія України: нове бачення. – у 2-х т. – К. : Україна, 1995. – Т. 2.

18. Соболь П. Українізація освіти Півдня України: 1920–30-ті роки // Історія України. – 2000. – С. 8.

19. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – Мюнхен, 1983. – Т. 2.

20. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К. : Наук**.** думка, 2015.

К. В. Завальнюк,
кандидат історичних наук
(м. Вінниця)

ВОЛОДИМИР ЄВТИМОВИЧ СВІДЗИНСЬКИЙ І ХМЕЛЬНИЧЧИНА

У статті розповідається про літературну, наукову, архівну та громадську діяльність визначного українського поета В. Є. Свідзинського (1885-1941) у кам'янецький період його життя.

Ключові слова: *В. Є. Свідзинський, Кам'янець-Подільський, архів, література.*

Однією із найяскравіших і найталановитіших постатей в українській літературі першої половини ХХ ст. був Володимир Євтимович (Юхимович) Свідзинський, життя і творча діяльність якого були найтіснішим чином пов'язані з Кам'янцем-Подільським.

Різні аспекти біографії визначного поета-лірика, а також його літературної та громадської діяльності, висвітлювалися в різний час у працях Л. Баженова [1], К. Завальнюка, Т. Стецюк [5, 6], В. Клименка [9], В. Мельника [10], А. Подолинного [8], О. Рибалка [11] та інших авторів. У той же час, роль і місце В. Свідзинського у розбудові архівної галузі на Кам'янеччині розглядалися лише у загальному контексті. Тому-то автор зазначеного дослідження поставив собі за мету дослідити детальніше маловідомі сторінки біографії В. Свідзинського, зокрема, його діяльність як одного з організаторів архівної справи на Кам'янеччині.

Народився В. Свідзинський в с. Маянів Вінницького повіту Подільської губернії (нині – Тиврівського району Вінницької області) 26 вересня (8 жовтня за н. ст.) 1885 року в багатодітній сім'ї місцевого священика Євтима (Юхима) Оксентійовича Свідзинського та його дружини Наталії Прохорівни (крім Володимира, в подружжя ще були сини Георгій, Вадим, Олег, Павло та дочка Олена) [13, с. 14, 22]. Жила сім'я хоч і бідно, але дружно та згуртовано. Згодом, вже будучи визнаним майстром слова, Володимир з любов'ю та теплотою згадував це невеличке, мальовниче подільське сільце, з якого він вийшов у світ ("Охайно позамітано двори", 1938 рік) [14, с. 120].

В 1894 році хлопець починає навчатись в Тиврівському духовному училищі, яке успішно закінчує в 1899 році. Потім –

навчання в Кам'янець- Подільській духовній семінарії, зі стін якої свого часу вийшли незабутні С. Руданський, А. Свидницький та М. Леонтович. Проте хлопцеві духовна кар'єра не судилася: в 1904 році через хворобу він звільняється з 4-го курсу семінарії. Приблизно через три роки Володимир подає документи на Вищі комерційні курси в Києві (згодом – Київський комерційний інститут). Тут його наставниками були такі відомі українські громадські та культурні діячі, як О. Русов, О. Корчак-Чепурківський, М. Довнар-Запольський, К. Воблий та інші. Там же, у Києві, Володимир Свідзинський знайомиться із Павлом Тичиною. Це знайомство з часом переростає у тривалу творчу дружбу.

В січні 1913 року Володимир Свідзинський завершує навчання в Києві і повертається додому до батька, в село Бабчинці Ямпільського повіту. Невдовзі, за запрошенням Подільської земської управи він обстежує народні промисли Подільської губернії. Результатом цієї роботи стала фундаментальна праця подільських етнографів "Кустарні промисли Поділля", видана у Києві в 1916 році. Один із розділів цієї книги, присвячений ткацькому промислу, був написаний Володимиром Свідзинським на основі власних етнографічних спостережень в 16 населених пунктах Подільської губернії. У цьому зв'язку відомий дослідник творчого та життєвого шляху поета О. Рибалко зазначав, що вміщений в книзі нарис В. Свідзинського "Ткацький промисел" є "економічним і етнографічним описом кустарного ткацького виробництва. Автор докладно розповідає про поширення й характер, історію цього промислу на Поділлі, дає його економічну характеристику, зокрема спиняється на питаннях праці, капіталу, збуту виробів тощо. Найбільший розділ нарису присвячений техніці виробництва, причому особливу увагу дослідник звертає на українську народну термінологію ткацтва, рясно наводячи лексичний матеріал, записаний з уст подільських ремісників і селян" [11, с. 145].

Надалі в пошуках заробітку юнак переїздить до Житомира, де влаштовується на роботу у Волинській контрольній палаті, яка відала збором різних недоїмок та платежів. З 23 березня 1916 року ми вже

зустрічаємо Володимира Свідзинського в діючій армії помічником контролера VII класу при штабі 7-ї армії Південно-Західного фронту (з осені 1917 по весну 1918 року штаб цієї армії знаходився у Бару) [11, с. 145].

З розвалом царської Росії та виникненням на її уламках незалежної Української держави Володимир Свідзинський звільняється з діючої армії (березень 1918 року) і повертається до попереднього місця роботи. З жовтня 1918 року він опиняється у Кам'янці-Подільському, одному з епіцентрів тогочасного українського суспільно-політичного та культурного життя, де влаштовується на роботу редактором у видавничому відділі Подільської народної управи. Забігаючи уперед, потрібно відзначити, що кам'янецький період в житті поета був одним із найпліднішних. В Кам'янці він зустрічає свою долю, – вчительку Зінаїду Йосипівну Сулковську, яка в 1921 році подарувала йому доньку Мирославу (на жаль, подружнє життя поета надалі складається не зовсім вдало, і тому дружина переїздить до Вінниці. Там же, 12 липня 1933 року вона помирає) [16, с. 127-128].

Надзвичайно плідно та активно в цей час поет працює на науковій ниві. З усією певністю можна сказати, що Володимир Свідзинський був одним з фундаторів та організаторів архівної справи на Кам'янеччині (працював з січня 1921 року архіваріусом Кам'янецького університету, очолював з листопада того ж року повітовий комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи, а з 11 грудня 1922 року працював у новоствореному повітовому архівному управлінні, де з 10 січня 1923 року виконував функції секретаря) [3, арк. 145зв.].

Більше того, 9 серпня 1923 р. Володимира Свідзинського призначають на посаду завідувача Кам'янець-Подільським повітовим архівним управлінням (перебував на ній до 29 серпня 1925 р.) [3, арк. 141]. Про те ж, у яких умовах довелося працювати новому керівнику, свідчить пояснювальна записка до кошторису від 23 лютого 1923 р.: "Архуправління з свого боку находить, що незабезпеченість від знищення в Кам'янці архивних матеріялів

велика, бо інтелігентних сил тут мало, професура ІНО (Інституту народної освіти. – Авт.), яка раніше цікавилася архивними ділами, часто з небезпекою для свого життя, тепер виїжджає звідтіля (виїхав проф. Клепатський, Сташевський і має виїхати проф. Клименко). Так що архиви, які й тепер нищаться, потім ще в гіршому стані будуть.

Що до концентрації архивів, то вона конче потрібна, бо ті установи, в помешканнях яких знаходяться зараз архиви, не тільки не охороняють їх, а навпаки. Виконком склав дрова в архиві казенної Палати, який міститься в півпідвалі його будинку, відібрав ключ від архуправління і при цій дровяній операції звичайно частина архивних матеріялів зникла, книжки пороскидані і т. д. Архив З'їзду Мировых Суддів знаходиться в будинку, дах якого згорів, без всякої урядової охорони; архив губ. зем. Управи повітземвідділ намагається викинути, бо в частині помешкання устроїв ссипку зерна; архив Консисторії в будинку, занятому міліцією, розкрадається" [3, арк. 42-42зв.]. Крім цього, ще у 1921 р. під час обшуків у приміщенні архіву були знищені справи Головноуповноваженого уряду УНР, архів повітпродкому 1919 р.; у 1922 р. знищені під час утилізації архівного матеріалу комісією повітвиконкому справи лікарняного, в'язничного, паспортного і, частково, ветеринарного, коробкового збору та газетного відділів [3, арк. 69зв.]. І, нарешті, з приміщення міліції, де зберігались розібрані справи архіву Консисторії, 28 вересня 1923 р. невідомими зловмисниками було викрадено 200 пудів архівних документів [3, арк. 132-133]. Так що традиції вандалізму та нищення історичної пам'яті свого народу на нашій землі мають глибоке коріння.

Однак, і в цих важких умовах Володимиру Свідзинському фактично самотужки (крім нього, у штаті архіву з 11 вересня 1923 р. рахувався лише сторож Іван Тимофійович Кавецький) вдалося зробити чимало для збереження та примноження національної архівної спадщини [3, арк. 145-145зв.]. Зокрема, у звіті про виконану роботу за вересень 1923 р. він зазначав: "Протягом місяця мною виконані слідуючі роботи:

1) Приведено до порядку частину архиву Селянського банку,

яка була роскидана в безладдю по підлозі.

2) Розпочато на вимагання Кам'янецького І.Н.О. і з наказу Відділу Керування перевезення т. званого "Університетського" архиву, себто архиву Дворянського Зібрання і Жандармського Управління до будинку Центр. архиву. Перевізні засоби дано Відділом Керування.

3) Виконувалася поточна канцелярська робота" [3, арк. 142-142зв.].

Отже, не буде перебільшенням сказати, що саме завдяки таким людям, як Володимир Свідзинський, вдалося упорядкувати і зберегти для нащадків значну джерельну базу, яка досить постраждала в ті буремні роки. Завдяки йому також було введено в обіг цілий ряд нових, безцінних в науковому відношенні джерел. Зокрема, це стосується зареєстрованих ним 337 метрик з високохудожніми заставками, малюнками, орнаментами тощо. Це також і значна фольклорна спадщина (до наших днів дійшла праця "Народні українські пісні про останню світову війну", видрукувана в часописі "Освіта" за №3 в 1919 році).

З січня 1923 року по липень 1925 року Свідзинський також був аспірантом науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля при Кам'янецькому інституті народної освіти. Будучи аспірантом, підготував ряд ґрунтовних історичних розвідок ("Економічна еволюція господарства селян тарнорудського маєтку", "Боротьба подільських селян з польськими легіонерами в 1918 році", "Події на селах подільських у 1917–1918 роках" та багато інших) [11, с. 146].

Проте, сягнувши певних висот у науковій діяльності, Володимир усвідомлює, що основне його покликання, справа усього життя – поезія.

Писати він почав ще з малих літ і, як свідчить його брат Вадим (1888–1978), навіть друкувався в журналі "Нива" [2].

Проте перший досконалий вірш ("Давно, давно тебе я жду") був надрукований лише в 1912 році в журналі "Українська хата" [17, с. 186]. Всього ж за життя поета виходило три збірки його творів: "Ліричні поезії" (Кам'янець-Подільський, 1922 рік), "Вересень

(1927 рік) та "Поезії" (1940 рік) [8, с. 301]. Варто також відзначити, що чимало творів В. Свідзинського було розпорошено на сторінках різних періодичних видань періоду Української революції. Кілька таких творів представлено в книзі К. Завальнюка і Т. Стецюк "Як на вільне, на радісне свято…" (Вінниця, 2007), яка є антологією української поезії доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. [6, с. 309-312]. Серед представлених у книзі поезій В. Свідзинського зустрічаємо і невідомий раніше твір "Допомога", опублікований 26 лютого 1920 р. під псевдонімом В. Свіденко в кам'янець-подільській газеті "Наш шлях". У цьому сатиричному фейлетоні автор дошкульно висміює численних псевдо-патріотів, пристосуванців та лицемірів, для яких Україна виступає лише як засіб для вдоволення власних егоїстичних інтересів, для отримання у важкий воєнний час "крім добових ще й допомоги" [12].

У світлі вищесказаного стає зрозумілим, чому після загибелі поета у1941 р. його твори були покриті мороком забуття. На нашу думку, причиною неуваги видавців до творчої спадщини поета тривалий час було те, що він ніколи не був співцем політики, яку проводила партія більшовиків. Тому-то поет за життя піддавався гострій критиці за аполітичність, архаїчність, відхід від правди життя, тощо. Відтак, не забарився й арешт. 27 вересня 1941 року Володимир Євтимович був заарештований органами НКВС у Харкові, де проживав з дочкою Мирославою по вулиці Лютівській, 29 [4, арк. 6-6зв.]. У пред'явленій йому постанові на арешт зазначалось, що "Свидзинський В. Е. в прошлом служил при Петлюре в министерстве прессы, резко-антисоветски настроен против мероприятий партии и правительства. Систематически ведет антисоветскую агитацию, восхваляя германскую армию и ожидая ее прихода" [4, арк. 1а].

Ці ж самі збиті звинувачення невдовзі пролунали і на слідстві, яке вів сержант Нечаєв. Вочевидь, це слідство було недовгим, а його результати заздалегідь визначені, оскільки у кримінальній справі на В. Є. Свідзинського був присутній лише один протокол допиту від 2 жовтня 1941 р. Про його характер яскраво свідчить зміст запитань слідчого та відповідей в'язня:

"Вопрос. Где и в качестве кого вы служили при Петлюре?

Ответ. В издательском отделе в качестве литературного редактора в г. Каменец-Подольске, издавались там только учебники и местный журнал "Экономическая жизнь Подолии".

Вопрос. Следствие располагает данными о том, что вы вели антисоветские разговоры по поводу войны Германии и СССР, восхваляли германскую армию и ожидали ее прихода. Расскажите следствию о проводимой вами антисоветской деятельности?

Ответ. Это не верно, немцев я ненавижу и таких разговоров не вел. Об этом может подтвердить критик Гельдфанбель Григорий Михайлович.

Протокол с моих слов записан верно, мной прочитан" [4, арк. 7-8].

У цій же справі нічого не сказано про обставини загибелі талановитого поета. Лише у коротенькій довідці центральної картотеки Спецвідділу НКВС СРСР від 4 травня 1942 р. вражаюче байдуже проступила інформація про те, що "следовавший из тюрьмы г. Харькова в тюрьму г. Иркутска 18/Х41 сгорел в с. Кутырки Уразовского района Курской области" (нині – Бєлгородської. – Авт.) [4, арк. 10 зв.]. Однак, як саме загинув поет і від чого згорів, у справі нічого не сказано.

Довгий час про обставини загибелі Володимира Свідзинського панувала офіційна версія, за якою ешелон із в'язнями, що прямував на схід, дорогою зазнав бомбардування німецької авіації. В одному із вагонів, охоплених полум'ям, якраз нібито і перебував Володимир Свідзинський, один із найтонших поетів-ліриків нашої доби… Час зупинився для нього 18 жовтня 1941 року…

Проте, обставини загибелі поета виглядали зовсім інакше, про що була змушена мовчати підцензурна радянська преса. Одним із перших про них заговорив відомий україніст з Канади Яр Славутич у документальній книзі "Розстріляна муза" (Детройт, 1955). У цьому вражаючому мартиролозі Яр Славутич писав: "Схоплений енкаведистами, поет у великому гурті українців під арештом відходив на схід. Поблизу Харкова, спинившись на нічліг, охоронці колони

загнали заарештованих у якусь велику будівлю, а вранці, щоб позбутися тягару і швидше втекти від німців, що наступали вже на п'яти, облили бензином наповнену людьми дерев'яну будівлю і запалили. Так 1941 р. загинув, спалений живцем, один із найбільш обдарованих представників високого мистецтва української поезії" [15, с. 74].

Розповідь Яра Славутича згодом була доповнена свідченнями однієї із біженок, харків'янки Марії Борисівни Манц, які у 1990 році записала її дочка М. Постоєва: "Прийшли у село Непокрите і побачили там жахливу картину: згорівший величезний корівник і гори скалічених вогнем трупів, ще палало. Селяни розповідали, що корівник підпалили з чотирьох боків, він був зачинений, і нікому не дали вийти; тих, кому вдавалося вибратися пристрілювали. Почали розтягати гаками трупи, щоб закопати. Були ще живі, страшенно обпалені. Конвоїри намагалися добити прикладами, але люди не дали, жінки кричали: "Живий, живий, облиште!" … Були ми там днів з п'ять. Потім прибув ще етап (теж інтелігенція). Німці наступали, і нас повели далі. Обпалених кинули, селяни розібрали їх по свої домівках. Мабуть, усі повмирали. Навіщо спалили людей? Щоб позбавитися, щоб менше було тягнути, годувати" [7, с. 55].

Серед тих, хто загинув у пекельному вогні, був і Володимир Свідзинський.

До речі, про це ж писав і сучасний дослідник В. Петров, посилаючись на статтю О. Веретенченка ("Наші дні". – 1943. – № 11): "В. Свідзинський спалений живцем більшовиками у клуні з десятками інших людей під час евакуації". Разом із ним тоді ж загинули поети О. Сорока та О. Введенський [7, с. 54].

Здається неймовірним, але поет передбачив свою смерть ще у 20-роках. В одному з віршів він писав:

"В полум'ї був спервовіку
І в полум'я знову вернуся…
І як те вугілля в горні
В бурхливім горінні зникає,
Так розімчать, розметають

Сонячні вихори в пасма блискучі
Спалене тіло моє" [14, с. 65-66].

Ці ж мотиви, пронизані моторошною містикою та фатальністю, проступають і в наступній поезії:

"Під голубою водою
Живу я, живу …
Золотоокий рибак надо мною
Закидає сіть огневу.
Крізь принадливі очка – знаю –
Не раз, не два я промкнусь,
В благовінню садів погуляю,
А колись таки попадусь.

Спопеліє, застигне смутно
Жовтава зоря в імлі,
Ніч надійде нечутно.
І не знайде мене на землі" [14, с. 68].

Все ж, фізична смерть та забуття непідвладні над нетлінними цінностями. Тому-то Володимир Свідзинський з його небуденними, кришталево чистими творами та самовідданим служінням своєму народу назавжди залишиться у пам'яті вдячних нащадків.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст./ Л. В. Баженов. – К.-П., 1993. – 480 с.

2. Безверхній С. У тихому і зеленому Шпикові / С. Безверхній // Комсомольське плем'я. – 1970. – 23 черв.

3. Державний архів Вінницької області, ф. Р-650, оп. 1, спр. 20.

4. Державний архів Харківської області, ф. 6542, оп. 1, спр. 4790.

5. Завальнюк К. В. Поет, учений, патріот Володимир Свідзинський (1885–1941) / К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк // Подільська старовина : Наук. зб. – Вінниця, 2008. – Вип. IV. – С. 296-307.

6. Завальнюк К. В. "Як на вільне, на радісне свято…" Ч. 1. Українська поезія доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) / К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. – Вінниця, 2007. – 492 с.

7. Зоборовець І. Обставини загибелі поета В. Свідзинського / І. Зоборовець // Краєзнавство. – 1995. – № 1–4. – С. 53-55.

8. З-над Божої ріки. Літературний біобібліографічний словник Вінниччини / Упор. і заг. ред. А. М. Подолинного. – Вінниця, 2001. – 408 с.

9. Клименко В. Великдень В. Свідзинського / В. Клименко // Україна молода. – 2004. – 7 жовт. – С. 13.

10. Мельник В. "Друг, що загинув передчасно" / В.Мельник // Україна молода. – 2003. – 2 верес. – С. 12.

11. Рибалко О. Знайдено в архівах: Шкіц до життєпису В. Свідзинського / О. Рибалко // Вітчизна. – 1989. – № 1. – С. 144-147.

12. Свіденко В. Допомога / В. Свіденко // Наш шлях. – 1920. – №38. – 26 лют.

13. Свідзинський А. "Я виноград відновлення у ніч несу…": Володимир Свідзинський – творець прекрасного / А. Свідзинський. – К., 2003. – 183 с.

14. Свідзинський В. Ю. Поезії (В. Ю. Свідзинський. – К., 1986. – 349 с.

15. Славутич Яр. Розстріляна муза / Яр Славутич // Твори в 5-ти т. / Яр Славутич. – К., 1998. – Т. 3. – 494 с.

16. Степанов Ф. "В очах зірниці світової…" / Ф. Степанов // Вітчизна. – 1992. – № 10. – С. 126-129.

17. "Українська хата" : Поезії 1909–1914/ [упор., вступ. ст., біогр. довідки, приміт. В. О. Шевчука]. – К., 1990. – 264 с.

В статье рассказывается о литературной, научной, архивной и общественной деятельности выдающегося украинского поэта В. Е. Свидзинского (1885–1941) в каменецкий период его жизни.

Ключевые слова: *В. Е. Свидзинский, Каменец-Подольский, архив, литература.*

О. Б. Комарніцький,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Кам'янець-Подільський)

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РР. І СТУДЕНТСТВО ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Найжорстокішим злочином комуністичного режиму проти українського народу був Голодомор 1932–1933 рр. Не оминуло лихоліття голоду і студентство. У квітні 1932 р. з Кам'янця-Подільського повідомляли, що міська рада встановила норми постачання хліба, відповідно до якої студенти мали отримувати 400 г Таку ж норму надавали і учителям, медпрацівникам та службовцям. Найбільше хліба отримували партактивісти, парттисячники і профтисячники – по 600 г [1, с. 294]. Щоправда, 28 квітня того ж року секретар Вінницького обкому партії Алексєєв у листі до ЦК КП(б)У повідомляв, що, норму для студентів знижено до 200 г, робітникам до 300–400 г [2, с. 138]. У червні 1932 р. Кам'янець-Подільський ІСВ отримав під їдальню нове приміщення. Однак, це не вплинуло суттєво на поліпшення раціону студентів. Їжа була "одноманітною, низькокалорійною, не смачною" [3, арк. 106зв.-107; 4, арк. 62]. 25 жовтня 1932 р. директор інституту В.І.Четвериков звітував перед ДПУ: "За останні дні нерегулярна видача хліба (бувають дні, коли хліба видають пів норми, тобто 250 г на день, а буває і зовсім не привозять з хлібзаводу у зв'язку з відсутністю муки). Студентська їдальня не дає необхідної кількості харчування студенту, хоча б в об'ємному відношенні, не говорячи вже про калорійність. Також погіршилося положення студентства з забороною продажу хліба на приватному ринку, оскільки студент, не отримавши хліба по розподілу, йде купляти на ринок... Але це не всім студентам вдається, а тільки тому, у кого є гроші" [5, арк. 50].

На 1 грудня 1932 р. ІСВ закінчив обладнання власної студентської їдальні. До неї прикріпили всіх студентів інституту. Однак харчування не поліпшилося. Їдальня недостатньо постачалася продуктами, відсутність звітності сприяла крадіжкам. Персонал був малокваліфікованим, харчування виявилося малокалорійним, неякісним [6, арк. 6]. Вартість обіду зросла до 40 коп., а сніданку і вечері – до 20 коп. Наприкінці 1932 р. при нормі хліба у 400 г,

студенти отримували лише 200 г [7, арк. 112; 8, арк. 92]. Тоді студенти отримували в їдальнях лише мамалигу з соусом та борщ, калорійність яких була надзвичайно низькою [9, с.40].

Особливо важкими для студентів стали зима і весна 1933 р., коли замість хліба видавали малай, а в їдальні перші страви готували переважно з молодого бур'яну [10, с. 47]. Становище переважної частини молоді добре відбиває заява студентки технічно-математичного відділу Г. Корнелюк, зроблена 25 травня 1933 р.: "Я ще раз звертаюся до дирекції, аби дали мені безповоротну допомогу в сумі 46 крб., щоб купити хоч два верхні плаття для зміни, бо цього місяця мусила продати обіди і тепер сиджу на одному фунті хліба, а за ці гроші купила собі нижню білизну, щоб воші не заїдали". Дирекція видала Г. Корнелюк допомогу в розмірі 60 крб. [11, арк. 22], але подібних прикладів були одиниці. Кам'янецькі студенти писали в газету "Більшовик", що вони дуже обурені своїм становищем. Замість 400 г хліба їм видавали лише по 150 г, та й чекали вони цієї мізерної пайки по 3 дні [12, с. 46]. Були випадки коли прямо під магазином на студентів нападали зголоднілі люди і відбирали мізерні пайки. Голод примушував деяких юнаків віднімати хліб у тих, хто його отримував. "Боротьба за існування, – говорили вони, – по-нашому – це боротьба за хліб" [13, с. 147].

У "Книзі пам'яті про жертви голодомору 1932–1933 н. р. в Україні" зафіксовано прізвища 12 кам'янецьких студентів, які померли в 1932–1933 рр., ймовірно від голоду. У їхніх справах подано такі діагнози – туберкульозний перитоніт, туберкульоз кишок, легенів, коліт, черевний тиф, різачка, перитоніт. Серед померлих Х. Вулман (помер 3 листопада 1933 р.), А.Грінберг (31 липня 1933 р.), Й. Лиларуб (24 лютого 1933 р.), К. Лихомирна (8 жовтня 1932 р.), Г. Маловетна (8 жовтня 1932 р.), Н. Мармуленко (28 лютого 1933 р.), С. Путіловський (7 вересня 1932 р.), Л. Різанінко (9 вересня 1932 р.), В. Сидорук (22 грудня 1933 р.), М. Сурісман (26 грудня 1932 р.), С. Тельков (9 березня 1933 р.), О. Трубляк (20 квітня 1933 р.) [14, с. 265, 267, 274, 275, 280-282, 284].

У "Книзі пам'яті…" зафіксовані також імена житомирських студентів – Й. Ващука (помер 19 березня 1933 р.), М. Віленської (30 травня 1933 р.), Б. Котвицького (19 травня 1932 р.), С. Кушнировської (3 червня 1933 р.), М. Петришина (13 лютого 1932 р.), Л. Рачковської (24 березня 1932 р.). У діагнозі С. Кушнировської було чітко вказано, що вона померла через виснаження організму внаслідок недоїдання [15, с. 40, 42, 93, 102, 149, 159]. Якість їжі у Житомирському ІСВ не витримувала жодної критики. Кореспондент Г. Ялачова писала: "Суп – це як тут називають його, смажена вода. Велике диво, коли попадеться яка картоплина" [16].

Складнощі із забезпеченням студентів продовольством виникали в Уманському ІСВ. У червні 1932 р. в листі до НКО УСРР директор вишу повідомляв, що 10 червня через незадовільну "харчову базу" завчасно припинили навчальний рік і відпустили студентів додому. Керівник зазначав, що харчування весь час відбивалося на продуктивності праці, відвідуваності занять [17, арк. 81]. У звіті Уманського ІСВ за 1932– 1933 н. р. зазначалося, що у січні 1933 р. студенти майже зовсім не отримували хліба. У лютому через 1–3 дні їм давали по 150 г хліба. Калорійність харчування (студенти харчувалися у їдальнях мережі кооперативного харчування) була незадовільною – страви складалися з води, капусти і моркви. На 300 обідів витрачалося лише 0,25 літрів олії. Серед студентів були 3 випадки "опухання" від голоду, 8 – захворювання на жовтуху. Щодня збільшувалося кількість молоді, що мала лікарські довідки про необхідність звільнення від навчання у зв'язку з малокрів'ям, упадком сил і т. д. Крім цього, було 3 випадки, коли студенти ходили по квартирах і просили хліба [18, арк. 19].

Чималі труднощі переживали і студенти Київського ІСВ та ІПО. 1 січня 1932 р. у газеті "Пролетарська правда" повідомлялося про зрив організації громадського харчування в студентських їдальнях Києва, де не дотримувалися санітарних вимог, їжа була неякісною та малокалорійною, меню одноманітним (переважали страви з гороху та пісний борщ), а порції не відповідали нормам [19, с. 309]. Навесні того

ж року завідувач відділу Ленінського райкому партії м. Києва Д. Заволока у своєму щоденнику занотував наступне: "…Розказував ще Самійло про життя студентське. Важко вони живуть. Бідують здорово. Хліб одержують всього лише 300 г. На обід одна лише соєва похльобка, а на сніданок, вечерю кожний мусить собі організувати, що Бог дасть…" [19, с. 253]. Колишній студент Київського ІПО А. Юриняк згадував, що тоді отримував лише 250 г хліба [19, с. 291]. 20 грудня 1932 р. санінспектор міста у листі до райспоживінспекції інформував, що стан харчування студентів катастрофічний: калорійність обідів становила 126-155 ккал. Крім цього, студенти не отримували хліба, не було жирів [19, с. 181]. У січні 1933 р. студент Бучак так описав тогочасне студентське життя: "Студентське життя в Україні жахливе. Студент отримує на день 200–300 г хліба. В студентських їдальнях, до яких записані студенти, вариться вода з капустою й буряками, а щасливий випадок, коли інколи виловиться картопля. На друге вариться лише гарбуз або огидна соя (сочевиця). Тому також дуже часто трапляються випадки отруєння харчами серед студентів і робітників. Студенти, отримуючи хліб на 2 дня, з'їдають це на сніданок і на обід, вечерю і протягом всього наступного дня вже нічого не бачать. Студенти розбігаються з навчальних закладів, хоча дирекція затримує їхні документи. Саме таку "Радянську волю" всі відчувають…". Така політика влади, на думку студента, спричиняла антирадянські настрої населення: "Невдоволення народних мас зросло до максимуму, але не можна сподіватися якого-небудь зорганізованого спротиву без підтримки з боку інших держав, друзів пригнобленого українського народу. Цього старанно пильнує ГПУ, яке вросло в народні маси і арештовує підозрілих, невдоволених владою і саджає до в'язниці. Тому радянські в'язниці переповнені робітниками, селянами й іншими підозрілими. Існує надія, що незабаром заборонять співати Інтернаціонал і Марсельєзу тому, що в них говориться про повстання гноблених і голодних та "вставай, піднімайся, робітничий народе, і йди на ворога голодуючий народе", бо дійсно, український народ зараз голодний, і це тягне назад українську дійсність. Якби хто-небудь вмів викресати іскру, то

отримав би велетенську пожежу, яка помінялася би в гігантський повстанський рух по всій радянській Україні" [20, с. 445-446].

У 1933 р. становище київських студентів суттєво не змінилося. Вони й надалі не отримували цукор, крупу, рибу, крам, за винятком тих, які постачалися по 1-му списку. Останні отримували пайки за обмеженими нормами та асортиментом продуктів [21, арк. 20].

Киянка Г. Петрова, якій у 1933 р. виповнилося 13 років, згадувала, що студенти збирали по Києву померлих від голоду і вивозили їх на кладовище в загальні могили [19, с. 305]. Ще більше становище молоді ускладнило поширення тифу. На 6 листопада 1933 р. ним хворіли 5,5% студентів міста [19, с. 380].

У Вінницькому ІСВ на жовтень 1932 р., за повідомленням заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ УСРР Рахліса, стан харчування теж був вкрай незадовільним. Страви в їдальні готувалися з капусти чи буряка, тому студенти, "пообідавши", шукали, де б ще поїсти [22, арк. 60]. У грудні того ж року молоді видавали по 200 г хліба, а їдальня під час обіду додавала ще 100 г Калорійність їжі була дуже низькою [23, арк. 9]. Письменник Кузьма Гриб, який тоді вчився в інституті, свідчить у своїх спогадах: "То були страшні, невимовно голодні дні юності. Я нічого не їв по три дні. Понуривши голову до землі, ходив у парку навкруги клумби, де в'янули сальвії, опускали голови жовті купчаки. В голові шуміло, живіт підтягнувся так, що вже сісти було важко". Крім того, студентські ряди косив тиф. Навчальні приміщення, гуртожитки по вулиці Гоголя, 19 Нагорній, 11 в Старому місті не опалювалися, в них часто було відсутнє освітлення і окріп для чаю [24, с. 65].

Бідували також і студенти Черкаського ІСВ. Були перебої з видачею хліба, норма видачі якого становила 150 гр. на день. У середині лютого 1933 р. вартість денного раціону дещо зросла: з 85 коп. до 1 крб. 50 коп. [8, арк. 142].

Недостатнім було харчування у їдальнях педтехнікумів. Обіди були малокалорійними: інколи їх зовсім не було. У січні 1933 р. молодь Бердичівського педтехнікуму отримувала хліб в обсязі лише 150–300 г і то з перебоями. Навесні хлібний пайок зріс до 400 г

[25, арк. 25]. Студентство Житомирського єврейського педтехнікуму харчувалося в їдальні сітки громадського харчування. Сніданок, обід і вечеря вартували 1 крб. 30 коп. на день [26, арк. 69]. Не задовільним було харчування студентів Кам'янець-Подільського педтехнікуму. Якщо взимку 1932 р. вони отримували по 400 г хліба, то вже у квітні того року – лише 200 г [27, арк. 61]. Про недостатні харчі сигналізували і в наступні місяці [25, арк. 3]. У 1933 р. комісія міської ради під час перевірки зробила висновок, що "калорійність їжі в студентських їдальнях безумовно незадовільна, а з боку господарників учбових закладів будь-якої допомоги – дотації, в розумінні відпуску продуктів або грошових коштів для студентських їдалень не переводиться" [28, с. 47]. Далеко не кращим було становище молоді Проскурівського польського педтехнікуму, частина якої підхарчовувалася в саду військкомату, що знаходився поряд з технікумом. За кількох студентів віддали до райвідділу міліції. Частина студентів жили за межею бідності. Один із них просив надати позику в розмірі 10 крб., яку зобов'язувався повернути зі стипендії, бо йому просто не було за що харчуватися [29, с. 315].

Окрім нестачі продовольства мали місце і ряд інших недоліків в організації харчування студентства. Насамперед, в більшості їдалень панувала антисанітарія, тіснява, внаслідок чого вишиковувалися великі черги. 17 грудня 1932 р. у газеті "Радянська Волинь" дописувач П. Соп сигналізував, що їдальня Житомирського ІСВ "нагадує своїм видом не культурну радянську їдальню, а якусь занедбану середнєвічну корчму, вогкий, брудний льох" [30]. Крім того, вона потребувала розширення [18, арк. 93]. До кінця 1933 р. стан їдальні залишався бути незадовільним. У листопаді того року повідомлялося, що столи після кожної зміни не витиралися, на них не було клейонок, довго йшла видача обідів [31, арк. 23]. З Кам'янець-Подільського педінституту у жовтні 1933 р. інформували, що у їдальні були "щоденні черги, низька калорійність їжі й повний антисанітарний стан" [32, арк. 87]. Тоді ж у Польському педінституті мали місце "бруд і відсутність культурності, великі черги, низька якість їжі,

одноманітне меню" [33, арк. 77]. Подібне спостерігалося і в інших студїдальнях міста [34, арк. 37-39].

Жахливим був санітарний стан їдальні № 5 м. Кам'янця-Подільського, де, зокрема, харчувалися студенти педтехнікуму: "Навколо хмарами літали мухи. На кухні всі казани стояли відкриті. На столі лежала нарізана капуста, нічим не прикрита. На підлозі, недалеко від коробки зі сміттям, стояло відро з м'ясом, теж нічим не прикрите. Навкруги були бруд і нечистоти. Кухарі ходили без спецодягу. Миски та ложки мились у брудній воді, не просушувались. У коморі знаходилась гнила тюлька, надіслана Коопхарчем, яку давали якось на вечерю, але студенти відмовились її їсти" [35, с. 131]. Уманський студент О. Лукашевич у своїй замітці звертав увагу на те, що зі стелі капала вода: "Ви заходити в їдальню сухий, а виходити мокрий від дощу, який сипле зі стелі. Різниця лише та, що природній дощ іде годину, добу, а в їдальні – кожного дня. Цей дощ намочує одяг, столи, підручники, падає в їжу тощо… Побачивши цей дощ, можна уявити і побачити на прикладі як утворюється дощ. Проходить це так: стеля холодна; коли носять страву – пара виходить із кухні піднімається до стелі, там вона застигає й перетворюється на краплини, коли держаться коло стелі і разом з тим, з'єднавшись одна з одною, сміливо падають на тих, що приходять до їдальні…" [36]. Про це ж йдеться у ще одній публікації невідомого автора [37]. Невдовзі їдальню закрили. Студентство змушене було користуватися послугами загальноміської, вистоюючи у чергах по 2-3 години. Обладнано їдальню було погано, не вистачало ложок, панувала антисанітарія ("у харчах часто можна знайти комах") [38]. Один із дописувач журналу "Студент революції" інформував, що майже всі випадки "дезертирства" з Корсунського педтехнікуму "пояснюються, головно, зовсім незадовільною постановкою громадського харчування… Санітарний стан харчів поганий. Таргани – часті гості у харчах, що їх подають студентам. Тарілки офіціанти розносять не на підносах. Тому, якщо досить брудні пальці офіціантки потрапляють у тарілки з борщем – цьому особливо дивуватись не доводиться. Хліб, здебільше, офіціантки придержують ліктями до брудного халату.

Повірте, апетит від цього аж ніяк не збільшується… Мисок замало. Миють у брудній холодній воді й витирають не менш брудним рушником. Ложки порепані і побиті. На ложках, особливо в щілинах, бруд, що ніколи не змивається. За всі ці "насолоди" студенти мусять платити 24 крб. на місяць" [39]. У Шепетівському педтехнікумі мали місце випадки, коли "одержали олію, але вона чомусь-то наполовину [була] з гасом" [40].

У цей важкий для студентів час з боку посадових осіб, а також працівників їдалень траплялися зловживання. З Житомирського ІСВ повідомляли, що персонал їдальні приховував частину продуктів. Зокрема, замість отриманого від коопхарчу на 400 осіб масла в казан попадав лише 1 фунт. З "вермишелевого супу вермішель куховари витягають і жарять для свого споживання, а студенти їдять – саму воду". На ці недоліки профком уваги не звертав [16; 31, арк.12]. Директор цього ж вишу В. Гоца у грудні 1932 р. в зв'язку з продовольчими труднощами на загальних зборах студентів заявив, що у виші буде вчитися той, хто привезе з дому продукти [31, арк. 10, 21]. У Вінницькому ІСВ завідувача студентською їдальнею за махінації з харчами зняли з роботи і віддали до суду [24, с. 65]. У цьому виші становище ускладнювали також не достатня кваліфікація і безвідповідальність персоналу їдальні. Мали місце часті запізнення з видачею їжі, невміла організація самого процесу її видачі, внаслідок чого скупчувалися великі черги, що повною мірою відбивалося на ході навчання [41, арк. 33]. Малокваліфікованим був персонал їдальні Кам'янець-Подільського ІСВ, внаслідок чого була низькою калорійність їжі та неякісне харчування. Вартість сніданку, обіду та вечері була порівняно високою (21 крб.). Керівництво їдальні не звітувало про свою роботу, що призводило до крадіжок [35, с. 129]. До згадуваної вже нами Кам'янець-Подільської їдальні № 5 часто заходили знайомі завідувача їдальні і він наказував давати їм обіди без талонів [35, с. 131].

З точки зору історичної правди маємо констатувати, що влада намагалися надавати допомогу голодуючому студентству. Так, 5 травня 1932 р. політбюро ЦК КП(б)У розпорядилося повністю

забезпечити харчами студентів м. Кам'янця. Це сталося після того, як наприкінці квітня сюди навідався секретар ЦК КП(б)У П. Любченко [42, с. 23-33]. 5 лютого 1933 р. Народний комісаріат постачання УСРР ухвалив встановити гарантійне постачання студентів першого списку за нормами, що встановлені для робітників першого списку. Студенти, які проходили по другому списку, забезпечували так: у Харкові і Дніпропетровську – по 500 г хліба на одну особу, у Києві та Одесі – по 400 г. Їм надавали також крупи або макарони – 500 г, цукор – 600 г, консерви – 2 коробки, кондитерські вироби – 1 кг на місяць. Постачання студентів інших міст проводили обласні відділи постачання за рахунок місцевих фондів та відповідних норм і списків [43]. Студентам Коростишівського педтехнікуму у 1932 р. на випускний вечір райком партії виділив 1,5 пуд. пшеничного борошна [44, с. 66].

Намагалися надавати допомогу студентам і дирекції навчальних закладів. Наприклад, у Черкаському ІСВ завдяки додатковим фінансовим вливанням, які провело керівництво вишу, з 15 січня 1933 р. у їдальні покращилися якість харчування, гігієнічні умови, зменшилося чекання у чергах [8, арк. 142]. У Житомирському пединституті в 1933 р. весь врожай зібраний у допоміжному господарстві, крім посівного матеріалу, передали у їдальню. Близько 80% продуктів закупляли у колгоспах, прикріплених до інституту. Завдяки цьому студенти отримували 3 рази на день гарячу страву середньої калорійності (15 г жирів на особу) [45, арк. 149]. Для студентів Вінницького ІСВ харчування покращало з 24 лютого 1933 р. Щоправда, його вартість зросла з 85 коп. до 1 крб. 50 коп. Щоденно студенти почали отримувати 300 г хліба. Для покращення харчування з городу міського робітничого кооперативу, який у 1932 р. був оброблений силами студентів, по собівартості передали для їдальні 427 пудів картоплі, 137 пуд. столового буряка, 183 пуд. капусти, 56 пуд. огірків, 6 пуд. цибулі, 68 пуд. моркви [8, арк. 160]. В Уманському ІСВ для хворих із стипендіального фонду виділяли кошти для покращення харчування: їм щодня додатково давали 1 стакан молока [8, арк. 23зв.]. У Проскурівському польському

педтехнікумі молодь (130 осіб) харчувалася в загальній студентській їдальні, де вартість обіду не перевищувала 1 крб. Для харчування ударників навчання та громадської роботи організували спеціальний відпуск страв та ще й за нижчими цінами (різницю сплачував технікум) [29, с. 315]. Звідси, був стимул для навчання. У ті трагічні роки в Проскурівському українському педтехнікумі влітку 1932 р. зуміли відкрити їдальню на 250 місць [27, арк. 3]. У Київському російському педтехнікумі того ж року організували буфет [46, арк. 52]. Тут функціонувала невеличка їдальня, у якій якість їжі у 1933 р. була досить гарною. Тоді ж покращало харчування студентів [47, арк. 97].

Цікаво, що у Київському ІСВ в 1932 р. абсолютна більшість студентів проігнорували урочисті збори, приурочені Жовтневій революції, які мали відбутися 6 листопада, оскільки стояли у черзі за пайком. Тому святкування змушені були перенести на 10 листопада [48, арк. 22].

Все ж ці заходи не могли реально допомогти студентству [35, с. 128]. Крім того, часто постанови, які виносилися владою та парторганами, накази дирекції закладів залишалися лише на папері і відповідно не виконувалися (наприклад, у Бердичеві не виконали постанову пленуму партійного комітету про збільшення норми хліба для студентів і поліпшення громадського харчування) [22, арк. 82].

Труднощі з харчуванням викликали "нездорові настрої" серед студентства, яке особливих перспектив на поліпшення становища не бачило. У газеті "Комуніст" кам'янецькі студенти інформували: "На сьогоднішній день наше студентство м. Кам'янця в надзвичайно поганих умовах живе й не знає причин, хто ці умови склав йому. Студентство в сучасний момент надзвичайно обурене, але цієї обурливості не виявляє. Але коли на дальше студентство буде голодне, холодне та обшарпане, як до цих пір, то ця обуреність виявлятиметься страйками або демонстраціями протесту проти такого життя" [13, с. 147].

Свідок тих подій, яка пізніше емігрувала за кордон, Є. Сакевич-Даллас, згадувала: "Моя сестра, її чоловік і я вирвались до

Києва, де жив мій брат-студент. Студенти повставали проти комуністів. Мій брат і ще 3000 студентів з його університету [Київського ІПО та ІСВ. – Авт.] були заарештовані і вислані на три роки на тяжку працю, як політично засуджені" [19, с. 281]. Один з київських студентів Г. Ткаченко 18 червня 1932 р. у листі до генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора писав: "Ви не уявляєте, що зараз діється на Білоцерківщині, Уманщині, Київщині й т. ін. Великі площі незасіяної землі, а врожайність посіяного не більше 25–30% відносно тієї, що була в 1925–1928 рр. У колгоспах, в яких було коней 100–150, зараз тільки 40–50 та й то такі, що падають. Люди страшенно голодують. Я просто не розумію, і коли б мені хто авторитетний доводив хоч як десь у 1927–1928 рр. про те, що при Радянській влади можуть помирати на роботі з голоду, я не повірив би і висміяв би або й зовсім вигнав би його, вважаючи ідіотом, контрреволюціонером і як завгодно" [49, с. 202].

У роки Голодомору значним був відсів молоді. У Київському ІСВ в 1932 р. він становив 16,7% (покинули виш 196 осіб), а на перших курсах доходив до 34% [48, арк. 22]. Директор Польського педінституту Ю. Бодняк констатував, що на 1 березня 1933 р. із 162 студентів-робітників залишилося 87, комсомольців – відповідно 165 і 95, комсомольців – 120 і 59 [50, с. 151]. У Житомирському ІСВ в 1932 р. через голод виш залишили 379 студентів, у 1933 р. – 286. Це, у свою чергу, відбилося на кількості випущених спеціалістів. Якщо у 1931 р. інститут випустив 183, то в 1932 р. – 106, а в 1933 р. – 96 фахівців [51, с. 13]. У доповідній записці Кам'янець-Подільського прикордонного загону ДПУ повідомлялося, що в ІСВ впродовж вересня-жовтня 1932 р. не з'явилися на навчання 6 студентів і 51 слухач робфаку, покинули навчання відповідно 42 і 12 осіб. У зв'язку з цим було зроблено висновок, що навчальний процес в інституті "перебуває під загрозою зриву" [5, арк. 50]. Загалом, у 1932 р. відсів склав 14,8% [6, арк. 88зв.]. У 1933 р. ряди студентів покинули 204 особи [52, арк.65]. В Уманському ІСВ у 1932– 1933 н. р. покинули виш 119 студентів, у т. ч. через матеріальні труднощі – 90 [8, арк. 23 зв.].

11 березня 1933 р. начальник Вінницького обласного відділу ДПУ Соколинський інформував, що внаслідок продовольчих труднощів навчальні заклади Проскурова залишили 160 осіб (40% від загальної кількості), Тульчина – 163 (30%), Бердичева – 343 [2, с. 750]. У Київському російському педтехнікумі відсів за 1932–1933 н. р. склав понад 50% [47, арк. 82]. У Корсунському педтехнікумі через незадовільне харчування контингент зменшився з 430 до 374 осіб [39]. Через важке матеріальне становище у 1932–1933 н. р. стіни Житомирського єврейського педтехнікуму залишили 12 студентів [26, арк. 76].

Були випадки, наприклад у Кам'янець-Подільському педтехнікумі, коли за залишення закладу каралися батьки студентів: їх виключали з колгоспу [35, с. 130]. Рятуючись від голоду молодь цього закладу змушена була регулярно самовільно відлучатися з технікуму додому за харчами. На жаль, керівництво технікуму не ввійшло в положення студентів. В одному з наказів директор попереджав, що "всякі самовільні відлучення розглядатимуться, як грубе порушення внутрішнього шкільного режиму: до порушників будуть застосовані відповідні адміністративні стягнення, аж до виключення з Технікуму. Старостам груп про всякі порушення внутрішнього режиму негайно доповідати навчальній частині" [53, арк. 40].

Студенти-заочники, насамперед сільські учителі, у 1932–1933 н. р. масово не з'являлися на сесії оскільки не було за що їхати. Восени 1931 р., тобто напередодні голодної вакханалії, 92 студенти заочної форми навчання Київського ІСВ не завершили навчання, оскільки не мали матеріальної змоги [54, с. 149]. У червні 1932 р. на літню сесію у педагогічні навчальні заклади Київської області з'явилися від 22 до 30% студентів-заочників, Вінницької – від 35 до 46% [55, с. 584]. Наступного року на навчання прибули лише 22% заочників Черкаського ІСВ, 28% – Уманського, Київського польського – 29,8%, Житомирського – 30%, Київського українського – 30,1%, Вінницького – 35%, Кам'янець-Подільського – 36%, Бердичівського ІСВ – 46% [56, с. 715].

Таким чином, у 1932–1933 рр. студентська молодь відчула

катастрофічні наслідки голоду. Десятки студентів від недоїдання захворіли чи померли. Головною у цей час була боротьба за життя. Навчальна діяльність відходила на задній план.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гринько А.І. Вищі навчальні заклади Хмельниччини в роки голодомору 1932–1933 рр. / А. І. Гринько // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 287-300.

2. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: док. і матер. – К. : вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. – 1128 с.

3. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р.302. – Оп. 1. – Спр. 1631.

4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 1488.

5. Держархів Хмельницької обл. – Ф. Р.302. – Оп. 4. – Спр. 55.

6. Там само. – Оп. 1. – Спр. 1841.

7. Там само. – Спр. 1574.

8. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 150.

9. Нестеренко В.А. Кам'янець-Подільський в 1933 році / В. А. Нестеренко // Голод 1932–1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки : Матер. республ. наук.-практ. конф. – Хмельницький, 1993. – С. 39-40.

10. Суровий А. Ф. З історії Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання / А. Ф. Суровий, Ф. А. Петляк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 40-50.

11. Держархів Хмельницької обл. – Ф. Р.302. – Оп.1. – Спр. 1945.

12. Завальнюк О. М. Кам'янеччина і Всеукраїнський голодомор 1932–1933 рр. / О. М. Завальнюк // Кам'янеччина в контексті історії Поділля : наук. зб. – Кам'янець-Подільський: б.в., 1992. – Т. 2. – С. 46-48.

13. Шульга І. Г. Голод на Поділлі. До 60-річчя голодомору 1933 р. / І. Г.Шульга. – Вінниця : Континент-ПРИМ, 1993. – 226 с.

14. Книга пам'яті про жертви Голодомору 1932–1933 років в Україні: Хмельницька область. – Хмельницький : ТОВ "Поліграфіст-2", 2008. – Кн. 2. – 1167 с.

15. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область. – Житомир : Полісся, 2008. – 1116 с.

16. Ялачова Г. Справа в їдальні / Г. Ялачова // Студент революції. – 1932. – № 16. – С. 25.

17. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 1800.

18. Там само. – Оп. 11. – Спр. 148.

19. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні: місто Київ. – К. : Фенікс, 2008. – 584 с.

20. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках XX століття: невідомі документи з архівів спеціальних служб / [редкол.: Єжи Беднарек, С. Богунов, С. Кокін та ін.]. – Варшава, К. : б. в., 2008. – Т. 7: Голодомор в Україні. 1932–1933. – 1207 с.

21. Державний архів міста Києва. – Ф. Р.716. – Оп. 1. – Спр. 118.

22. Державний архів Вінницької області. – Ф. П.136. – Оп. 6. – Спр. 20.

23. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 1499.

24. Лисий А. Історичний факультет ВДПУ (1930-ті – 1941 рр.) / Анатолій Лисий // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення (краєзнавчі дослідження) : Матер. XXIII всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. – Вінниця : Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського, 2011. – С. 63-69.

25. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 1521.

26. Там само. – Оп. 11. – Спр. 326.

27. Там само. – Оп. 10. – Спр. 1495.

28. Нестеренко В. А. Технікуми Кам'янця-Подільського в 1920 – в першій половині 1930 рр. / В. А. Нестеренко // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і

сучасність : зб. наук. пр. за підсумками ІІ міжн. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, 2005. – С. 45-48.

29. Гринько А. І. Діяльність закладів середньо-спеціальної, професійно-технічної та партійної освіти Хмельниччини під час голодомору 1932–1933 р. / А. І. Гринько // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 10. – С. 307-321.

30. Соп П. Покращити культурно-побутові умовини студентства. Боротись за культурний інтернат, за культурну студентську їдальню / П. Соп // Радянська Волинь. – Житомир, 1932. – 17 груд. – №.173 (2419). – С. 2.

31. Державний архів Житомирської області. – Ф. П.211. – Оп. 1. – Спр. 46.

32. Держархів Хмельницької обл. – Ф. П.12. – Оп. 1. – Спр. 73.

33. Держархів м. Києва. – Ф. Р.920. – Оп. 11. – Спр. 18.

34. Там само. – Ф. Р.716. – Оп. 1. – Спр. 21.

35. Гринько А. І. Становище науково-педагогічної інтелігенції, студентства та учнівства Хмельниччини під час Голодомору 1932–1933 рр. / А. І. Гринько // Геноцид 1932–1933 рр. на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: Сисин О. В., 2008. – С. 127-136.

36. Лукашевич О. Штучний дощ / О. Лукашевич // Студент революції. – 1932. – № 1. – С. 25.

37. Г-ка. Уманські помиї / Г-ка // Там само. – № 4. – С. 33.

38. Справа була в Умані // Там само. – № 2-3. – С. 33.

39. Чому дезертують у Корсуні // Там само.

40. Помернюк О. Д. Тікають з технікумів / О. Д. Помернюк // Там само. – С. 29.

41. Держархів Вінницької обл. – Ф. П.292. – Оп. 1. – Спр. 8.

42. Завальнюк О. М. "Більшовики приймають рішення, щоб їх виконувати" / О. М. Завальнюк // Голод на Поділлі: книга свідчень / [ред.-упоряд.: В. Мацько]. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 23-33.

43. Про поліпшення постачання студентів вишів та втишів: Постанова Народного Комісаріату постачання УСРР №59 від 5 лютого // Студент революції. – 1933. – № 5. – С. 29.

44. Писарська Г. В. Педагогічне училище в 1917–1941 роках / Г. В. Писарська // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини : зб. наук. пр. – Житомир : Волинь, 1999. – Ч. 1. – С. 59-67.

45. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 149.

46. Там само. – Оп. 10. – Спр. 1490.

47. Держархів м. Києва. – Ф. Р.359. – Оп. 1. – Спр. 67.

48. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5567.

49. Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення / С. В. Кульчицький. – К. : Наш час, 2007. – 424 с.

50. Двірна К. Створення і ліквідація Польського педагогічного інституту в м. Києві в 30-х роках XX ст. (архівна розвідка) / Катерина Двірна // Волинські історичні записки : зб. наук. пр. – Житомир : Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка, 2011. – Т. 6. – С. 149-155.

51. Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка: іст. нарис. – К. : Техніка, 2002. – 88 с. + 32 с. кол. вкл.

52. Держархів Хмельницької обл. – Ф. Р.302. – Оп. 1. – Спр. 2066.

53. Там само. – Ф. Р.300. – Оп. 1. – Спр. 53.

54. Даниленко В. М. Науково-педагогічна інтелігенція в роки голоду / В. М.Даниленко // Укр. іст. журн. – К., 2003. – № 5. – С. 145-155.

55. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. – К. : вид-во О. Теліги, 2008. – 1000 с.

56. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки / [ред. рада: В. А. Смолій (гол.), І. М. Дзюба, С. В. Кульчицький та ін.; відп. ред. В. М. Литвин; авт. кол.: С. І. Білоконь, О. М. Веселова, Т. В. Вронська та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – 888 с.

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (Україна у Другій світовій війні (1939-1945рр.). // Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 9. – Хмельницький, 2015. – 228 с.

Г. Г. Кучеров,
кандидат історичних наук
(м. Кам'янець-Подільський)
В. Д. Коцюк,
кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)

ЗАКЛЮЧНИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКИХ "ПРОСВІТ" ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1922–1923 РР.)

У сучасних умовах політичне, економічне і духовне відродження України неможливе без ґрунтовного вивчення її минулого, зокрема того, що стосується суспільно-політичного та культурно-просвітницького руху. Нині ми все частіше звертаємося до маловідомих і призабутих сторінок історії, намагаємося знайти відповіді на ті запитання, які постають перед українцями сьогодні.

З історії "Просвіт" хоч і написано чимало кандидатських і докторських дисертацій, проте майже всі ці роботи стосуються губернських та інших міських товариств. Сільські ж було обійдено увагою. Таким чином, виникла парадоксальна ситуація, коли міські осередки, яких було значно менше, вивчено краще, ніж сільські, які становили переважну більшість. Тому історія сільських осередків все ще потребує переосмислення і уточнення.

Радянське керівництво внесло суттєві корективи у роботу просвітницьких організацій у 1922 р. На початку року на території Подільської губернії радянська влада проводила консультації з керівництвом "Просвіт" щодо переведення їх діяльності на "політосвітній рух". Якщо товариства відмовлялися від такої "співпраці", адміністрація планувала їх закрити як нелояльні. У межах такої політики просвітяни відчули на собі інтенсивний тиск з боку влади вже у лютому. 11 лютого у центральній газеті "Вісті ВУЦВК" була опублікована стаття В. Коряка "Просвітянство". У цілому, автор публікації висловив офіційну думку про непотрібність просвітницьких організацій, які є "гальмом на шляху духовного розвою на селі, і в

цьому його шкідливість" [1, с. 2]. Аналогічне судження було висловлено у лютому 1922 р. на Всеукраїнській нараді завідуючих відділами губкомів партії: "Репрезентуючи інтелігенцію, ці "Просвіти" являють собою величезну загрозу Радянській владі і всьому пролетаріатові на селі" [2, с. 66].

На місцях такі оцінки стали дороговказом для органів політосвіти. Так, на Поділлі завідувач політосвіти Кам'янецького повіту письменник І. Дніпровський виступив за негайне перетворення всіх "Просвіт" у філії політосвіти. Окрім цього, він зазначав, що необхідно негайно виключити із товариств "націоналістичні елементи" [3, арк. 257]. Звідси випливала необхідність проведення перевірок і чисток товариств.

У діяльність подільських "Просвіт" радянська адміністрація постійно вносило зміни. Так, з лютого 1922 р. всі товариства, зокрема Кам'янецького повіту, яких на той час нараховувалося 75, одержували спеціальний дозвіл на проведення культосвітніх заходів: влаштування художніх вечорів, вистав, концертів, лекцій тощо. Під час подачі заяви у політвиконком для одержання такого дозволу необхідно було сплатити 10000 крб. [4, арк. 23]. Крім цього, 15 лютого вийшов наказ Кам'янецького повітполітвиконкому, за яким "Просвіти" підпорядковувалися виключно йому. У такий спосіб обмежувалася самостійність сільських осередків.

У листопаді 1922 р. відбулося засідання Подільського губкома КП(б)У. На ньому розглядалося питання про перевірку політико-просвітницьких закладів. Із доповіддю виступив голова губернського відділу політосвіти М. Волобуєв, який зазначив, що "Просвіти" – "проводники враждебной нам идеологии в деревне". Наслідком такої оцінки товариств стало проведення "чистки" просвітницьких осередків, завдання якої полягало у перевірці організацій, складанні характеристики кожній "Просвіті" об'єднаними зборами представників КНС, КСМУ та КП(б)У, у приділенні уваги історії виникнення товариств, особистості керівника і їх складу. Доповідач запропонував наступні методи впливу на "Просвіти": 1) їх закриття; 2) злиття із осередком КСМУ; 3) позбавлення підтримки і створення

нового закладу, який користувався би особливою опорою повітполітосвіти. Початок проведення кампанії "чистки" і перевірки товариств запланували на 15 грудня. Такий план, незважаючи на різні точки зору, все ж ухвалили. Більше того, було прийнято рішення закривати нежиттєздатні осередки [5, арк. 17]. 25 грудня 1922 р. Кам'янецька повітполітосвіта почала перевірку усіх політосвітніх закладів на селі, кампанію об'єднання їх в одну сітку й "чистку" "неугодних" працівників. Перевірка встановила, що у повіті нараховувалося 39 "Просвіт" [6, арк. 24].

Разом із перевіркою товариств влада обмежувала і регламентувала їх діяльність. Незважаючи на декрет РНК України про забезпечення культурно-освітніх установ приміщеннями, "Просвіти" були вимушені передавати свої будинки іншим суб'єктам власності – органам влади, освітнім закладам, організаціям тощо [7, арк. 68]. Особливо активізували свої дії проти просвітницьких осередків земельні відділи. Так, на Поділлі останні відбирали у товариств будинки, які ті орендували у земвідділів, і передавали їх іншим установам. Через такі заходи виникали гострі конфлікти. Наприклад, один із них виник у с. Руда Кам'янецького повіту, де голова сільради незаконно позбавив товариство приміщення [8, арк. 82, 286]. Інший метод, який використовували земвідділи проти "Просвіт", полягав у підвищенні товариствам орендної плати за користування приміщеннями, що також вело до згортання культурно-освітньої роботи. Такі заходи влади призвели до того, що частина товариств орендувала приміщення старих шкіл чи інших непристосованих будівель, а частина збиралася під відкритим небом.

У 1922 р. волвиконкоми масово вилучали печатки в усіх "Просвіт". В зв'язку із цим товариства втрачали статус юридичної особи. Просвітянам було пояснено, що у випадку необхідності завірити певний документ, вони можуть звертатися до сільради чи завволнаросвітою. В результаті таких дій влади зростала залежність товариств від державних структур.

У цей час спостерігалося зменшення активності сільського населення. Дійшло до того, що товариства ставили театральні заходи,

які селяни не відвідували. Так, Йолтухівська "Просвіта" у межах проведення "Двохтижневика освіти" підготувала 2 вистави. Проте жодного квитка не було продано. Причиною цього були польові роботи [9, арк. 110-111]. Крім цього, у практику входила система, коли товариствам забороняли продаж квитків на їх заходи, якщо не буде куплено лотерейні квитки.

Крім того, з боку органів радянської влади товариства відчували значний фінансовий тиск. Просвітяни сплачували цивільний грошовий податок у розмірі 3 млн. крб. Окремі "Просвіти" просили владу звільнити їхніх членів від податку або принаймні зменшити його. Так, товариство с. Мукші Китайгородської мало бажання зареєструвати керівництво осередку як робітників політосвіткома і замінити 3-х млн. податок на 300 тис. крб. як для радянських службовців [10, арк. 99].

У 1922 р. члени деяких товариств були помічені у безчинствах, пияцтві тощо. Використовуючи такі факти, радянська влада всіляко намагалася дискредитувати діяльність "Просвіт" серед населення. Наслідком цього стало загострення відносин населення і товариств. Через це просвітницька праця також стала малоефективною.

Удар по просвітництву було нанесено і з боку вчителів. Внаслідок виїзду їх із сіл культурно-освітня справа занепадала. Зважаючи на відсутність працівників, засобів, окремі "Просвіти" не виконували намічених планів. З анкети товариства с. Чорнокозинець Кам'янецького повіту, наприклад, видно, що просвітяни протягом 1922 р. влаштували 5 вистав, 7 лекцій із природознавства і сільського господарства. Загальних зборів було проведено 13. Намічений план роботи виконано на 50% [11, арк.14]. З аналогічної анкети товариства с. Ластовець Кам'янецького повіту можна побачити, що, у цілому, план роботи вдалося виконати на 45% [12, арк.15].

Значне місце у культурно-освітній роботі радянська влада приділяла святкуванню річниць скинення царату, днів Паризької комуни тощо. Загальне керівництво цією роботою покладалося на губполітосвіти. Для цього вони могли використовувати ресурси "Просвіт". 12 і 18 березня в усіх театрах ставилися безкоштовні

вистави, концерти, кіно для робітників і червоноармійців із відповідним репертуаром [13, арк. 59]. У 1922 р. створювалися комісії, що організовували святкування 5-ї річниці Жовтневої революції. У волосні комісії, у випадку відсутності представників КНС, КСМУ, комосередку, селянських будинків (сельбудів), запрошували просвітян [14, арк. 190]. А у день 4-ї річниці Червоної Армії "Просвіти" зобов'язані були організувати вистави, концерти-мітинги із доповідями на тему "Організація, існування та значення Червоної Армії" тощо [15, с. 4].

Радянська влада повідомила "Просвітам", що їх діяльність повинна проходити у тісній співпраці з керівництвом військових частин. Для такої спільної діяльності необхідно було об'єднати зусилля обох сторін. Зробити це було майже неможливо через те, що інколи військові частини руйнували товариства. І це при тому, що Наркомос 3 травня 1922 р. відмінив 15% безкоштовних місць у театрах, а залишив 10% для Червоної Армії [16, арк. 30]. У 1922 р. проводився тиждень добробуту червоноармійця, протягом якого "Просвіти" повинні були допомагати військовим частинам, які дислокувались у селах. У першу чергу, просвітяни зобов'язані були поставити для них безкоштовну виставу, збір із якої відправлявся у комісію допомоги тижня червоноармійця.

У 1922 р. майже всі товариства переживали скрутні часи. У них не стало джерел прибутків, засобів для активізації своєї діяльності. Сільські осередки залучалися до різного роду господарських робіт у межах свого села і навіть повіту, що призводило до обмеження діяльності "Просвіт". Тому просвітяни, зокрема с. Цибулівки Кам'янецького повіту звернулися до місцевої адміністрації із проханням звільнити їх від цих робіт [17, арк. 39].

Значну роль у цей час радянська влада приділяла політосвітній роботі на селі. У постанові II Всеукраїнського з'їзду КНС (лютий 1922 р.) зазначалося: "весь зміст шкільної роботи на селі набирає характеру виразно політичного, що часом дає змогу навіть замінити назву позашкільництва політосвітроботою. В зв'язку з цим незаможники мусять мати під своїм невідступним доглядом кожну

хату-читальню, кожну книгозбірню, кожну "просвіту" [18, с. 34].

У рамках зміцнення політосвітньої роботи продовжувалася реорганізація "Просвіт". На Поділлі вона проводилась особливо у березні-квітні 1922 р., зокрема у квітні у Проскурівському повіті нараховувалось у цей час 60 "Просвіт", які майже всі були реорганізовані. В той же час у Кам'янецькому повіті було 32 реорганізованих товариства і 73 нереорганізованих [19, арк. 34].

Реорганізацію товариств підтримали КНС, КСМУ та інші споріднені організації, адже саме їм радянська влада відводила головну роль у процесі культурно-освітніх перетворень на селі. Тому у плані реорганізації "Просвіт" у Подільській губернії передбачалося, що до складу керівництва сільських товариств увійдуть голови названих організацій, представники фабрично-заводських комітетів і продовольчих секретаріатів. Склад "Просвіт" підлягав перегляду. Крім цього, при кожному товаристві треба було організувати комосередок. Разом з тим, із метою контролю і тиску на "Просвіти" збори комосередків і КНС мали проходити при товариствах.

У 1922 р. за участі членів товариств радянська влада почала розробку плану боротьби з куркульством. Для цього необхідно було знищити велику кількість громадських позашкільних установ на селі, де, як вважали більшовики, "засіло" куркульство, та створити волосні "Просвіти", які перебували б під контролем влади. Потреба створення центральних волосних товариств диктувалася необхідністю знищення розкиданості осередків. Те ж саме стосувалося волосних сельбудів, які були за висловом влади, "державною підвалиною просвітньої ячейки, яка проводить всі завдання політпросвітніх органів по всій волості". У свою чергу, волосні товариства в міру затвердження засновували в селах хати-читальні. У результаті проведеної роботи (реорганізації) волосні "Просвіти" були у цей час політосвітницькими центрами волості. Всі інші товариства вважалися зачиненими до того часу, доки не з'явилася б самодіяльність на місцях і не виявилося бажання у селі до утворення осередку. Там, де товариства не виявляли бажання відновити свою діяльність, волосна "Просвіта" могла брати на облік їх майно і використовувати його.

Разом із тим план реорганізації передбачав створення так званих червоних “Просвіт”. Для вступу у такі товариства більшовики навіть розробили інструкцію. Відповідно до неї кожний, хто бажав увійти в осередок, повинен був представити рекомендації двох членів КНС, які не менш 2-х років були його членами. Просвітяни мали строго виконувати інструкцію, за якою необхідно було регулярно відвідувати збори “Просвіти”, не пропускати жодного читання чи лекції без поважної причини, виконувати всі завдання товариства, намагатися бути активним членом осередку тощо. Окрім цього, рада “Просвіти” була зобов’язана піднімати авторитет товариства і виключати із його складу всіх тих, хто псував його репутацію, влаштовуючи над ними просвітницький товариський суд, залучаючи при цьому велику кількість селян для наочності. Проте інтенсивне утворення червоних “Просвіт” здійснювалося без планомірного підходу і, у цілому, невдало [20, с. 2]. Деякі просвітяни, не бажаючи безкоштовно працювати у цих осередках, виходили з їх складу [21, с. 3]. Більше того, висловлювалися думки про те, що багато товариств замість того, щоб бути червоними й вести “революційну політично-освітню працю, ведуть жовто-блакитну петлюрівську пропаганду” [22, с. 1]. Тому на місцях відбувалася систематична перевірка роботи “Просвіт”. Передбачалося ліквідувати ворожі радянській владі товариства, підтримати червоні осередки.

Поряд із реорганізацією товариств виникали нові “Просвіти”. Так, 5 березня 1922 р. із ініціативи інструктора політосвіти у с. Стрільниках Ямпільського повіту було організоване товариство ім. Т. Шевченка. Головою осередку був М. Шкурин, секретарем – П. Кардашевський, скарбником – П. Браток. Просвітян довели до відома, що осередок відчиняється з дозволу політосвіти і підпорядковується лише їй [23, арк. 45].

Незважаючи на грубе втручання радянської влади у діяльність товариств, в окремих волостях майже в усіх селах існували ще на початку 1923 р. “Просвіти”. Таке становище ми спостерігаємо у Циковській волості Кам’янецького повіту, де осередки існували у селах Залуччі, Стефанівцях, Білій, Карачківцях і Цикові [24, с. 3]. За

браком літератури, особливо на театральну тематику, вони не змогли розвернути своєї діяльності. А з періодичними виданнями населення ознайомлювалося раз на місяць. Більше того, є дані, що у цьому році також утворювалися нові, так звані червоні "Просвіти". Правда, суттєвого впливу на культурно-освітні процеси на селі це вже не мало.

У 1922–1923 р. проведено наступну перевірку культурно-освітніх організацій Подільської губернії. "Випробовування" на право існування проходили просвітницькі бібліотеки. Перевірка показала, що в окремих "Просвітах" містилися книги націоналістичного характеру. У випадку, коли знаходили таку заборонену літературу, вона вилучалася. Так, женишківське товариство Летичівського повіту мало у своєму розпорядженні твори відомих діячів України Д. Донцова, І. Огієнка, А. Кащенка та ін., які були вилучені. Декількох місцевих діячів "Просвіти" було заарештовано [25, арк. 110].

Наступним кроком радянської влади з перевірки діяльності "Просвіт" стало запровадження "чисток". Губернські відділи наросвіти контролювали це питання, зокрема звіт Подільської губнаросвіти свідчить про те, що місцева влада постановила провести чистку у краї з 5 грудня 1922 р. [26, арк. 14]. Сільські товариства вносили у порядок денний питання про проведення "чистки" у "Просвіті" від "неугодних елементів". Такі питання розглядалися, наприклад, у селах Кам'янецького повіту: Войтківцях, Ластівцях, Завалівцях, Ісаківцях [27, арк. 19, 20, 23, 24].

Разом із тим, радянська влада вирішила "Просвіти" замінити сельбудами. Утворені за ініціативою першого секретаря ЦК КП(б)У Г. Мануїльського, ці організації стали швидко поширюватись у регіоні. Зростання кількості сельбудів, наприклад, у 1922 р. (майже в 30 разів) стало можливим лише внаслідок конфіскації просвітницького майна [28, с. 51]. Селянські будинки стали засобом впливу компартії на українське село. Крім цього, в цей час діяли волосні комісії, що перевіряли культурно-освітні установи. Саме вони ухвалювали рішення про перетворення "Просвіт" у сельбуди.

Особливо перетворення "Просвіт" у сельбуди на Поділлі

відбувалося наприкінці 1922 – початку 1923 рр. Ті ж товариства, які ще існували у цей час, проводили свою роботу серед незаможних селян, надаючи їм переважно сільськогосподарські знання.

Процес підпорядкування "Просвіт" радянському режиму, незважаючи на усі зусилля останнього супроводжувався певними труднощами. Так, ще у 1922 р. були розіслані листи на місця про переорганізацію товариств у сельбуди. У Кам'янецькому повіті місцева адміністрація мала намір провести конференцію політосвітніх робітників, де розглянути це питання, а також питання щодо популяризації сельбудів. Проте за відсутності фінансових засобів форум не вдалось організувати [29, арк. 2.].

Сільські "Просвіти" під тиском влади не лише припиняли діяльність, але й проводили заходи на користь сельбудів. Частину зароблених коштів товариства теж повинні були віддавати. Так, із вечора, організованого осередком с. Мукші Боришковецької, половину збору пішло на створення сельбуду [30, арк. 6].

У цей же період поряд із сельбудами зросла кількість хат-читалень. Цьому сприяло рішення НКО України, ухвалене у листопаді 1922 р. про перетворення "Просвіт" у хати-читальні [31, с. 6].

Врешті-решт доля просвітницьких осередків була вирішена. Серед причин, через які влада ліквідовувала просвітницькі товариства, можна назвати наступні: по-перше, сама назва "Просвіта" у державних діячів асоціювалась із попередньою культурно-освітньою діяльністю українських урядів. Тому осередки часто називалися "контрреволюційними", "петлюрівськими", "націоналістичними", "кулацькими" тощо. Більше того, просвітяни свого часу підтримували політику українських урядів. По-друге, у своїй діяльності окремі "Просвіти", незважаючи на інструкції органів політосвіти, на думку влади, погано пропагували ідеї соціалістичного розвитку України і класової свідомості селян. По-третє, траплялися випадки, коли сільські осередки, проявляючи наполегливість, саботували розпорядження органів радянської влади, що останній не подобалося. По-четверте, діяльність окремих товариств носила релігійний характер: просвітяни відзначали Різдво, Водохрище, Великдень,

Зелені свята, Покрову, що йшло всупереч комуністичній ідеології. Крім того, членами окремих товариств були діячі церкви.

Процес ліквідації сільських товариств відбувався, як правило, поступово і полегшувався тим, що діяльність "Просвіт" обмежувалася і регламентувалася радянською владою. Спрощувало закриття окремих товариств і те, що просвітяни вступали до лав КСМУ. За таких обставин майно "Просвіт" передавалося комсомольській організації. Сприяло закриттю товариств також те, що деякі з них не мали ні майна, ні печатки. А частина товариств взагалі існувала лише на папері.

У 1922–1923 рр. становище "Просвіт" погіршилося ще й тим, що: по-перше, селяни стали пасивними, по-друге, вони не могли сплачувати членські внески через продподаток, гужову повинність тощо, по-третє, намагання влади дискредитувати товариства теж не пройшли дарма, по-четверте, молодших членів товариств призивали до радянської армії. У результаті таких дій адміністрації населення відвернулося від товариств. Таким чином, просвітницька робота стала занепадати. Окремі товариства протягом багатьох місяців фактично не виявляли діяльності. Тому на підставі параграфу 30 статуту вони підлягали ліквідації.

Враховуючи значні проблеми у своїй діяльності, польові роботи, деякі товариства мали надію продовжити просвітницьку справу восени. Вони самостійно ухвалювали рішення про тимчасове припинення роботи осередку. Восени, коли у просвітян стало більше вільного часу, вони намагалися відновити свою діяльність. З цього, як правило, нічого не виходило через небажання властей.

Згідно радянського зразкового статуту під час закриття "Просвіт" утворювалися ліквідаційні комісії. При цьому, зазвичай, органи влади давали розпорядження зібрати все просвітницьке майно, у тому числі, й те, яке перебувало на руках у селян, підготовити діловодство і чекати ревізійної комісії. Врешті-решт ліквідаційна комісія приймала акт про закриття того чи іншого осередку.

Навіть за умов успішної діяльності осередків гарантій щодо їх подальшої роботи не було. Влада, як і раніше, відмовлялася

перереєстровувати "Просвіти". Керівництво окремих товариств за таких обставин проявляло винахідливість. Розуміючи всю безперспективність боротьби за своє існування, просвітяни ухвалювали рішення про перетворення осередку на іншу структурну організацію: драматичний, співочий гурток тощо. У такий спосіб зберігалося майно і кадровий потенціал нової установи. Таким чином, під час ліквідації товариств найбільш активні просвітяни продовжували свою роботу. У випадку, коли не було можливості працювати надалі, просвітяни припиняли свою діяльність.

Значну увагу радянські органи влади приділяли майну товариств, його долі тощо. З метою вияснення долі майна, на місця надходили запити. Волосні відділи наросвіти зобов'язані були за допомогою "Просвіт" скласти реєстри на нерухоме майно останніх. При ліквідації "Просвіт" їхнім майном розпоряджалися по-різному; інколи залишалася бібліотека-читальня, якій передавалося все просвітницьке майно, частково майно товариств конфісковували і передавали сельбудам. Деякі осередки передавали його місцевій хаті-читальні, школі, воно бралося на облік волосною владою. Під час закриття товариства ухвалювали рішення про утворення хат-читалень, драмгуртків тощо для проведення культурно-освітньої роботи, яким і передавали своє майно.

Наслідком жорсткої політики органів політосвіти стало скорочення кількості просвітницьких організацій у регіоні. Динаміку зменшення "Просвіт" можна простежити на прикладі Ямпільського повіту Подільської губернії. Тут наприкінці 1921 р. нараховувалося 84 товариства, на 25 травня 1922 р. – 90, на 1 листопада 1922 р. – 84, наприкінці року – 75 [32, арк. 31, 65, 81, 93]. А з 26 осередків, що діяли у 1920–1921 рр. у Гайсинському повіті, в 1922 р. не залишилося жодного [33, с. 331]. Аналогічна ситуація спостерігалась і в інших повітах. У цілому в Подільській губернії за офіційними даними станом на 1 січня 1923 р. нараховувалося 206 "Просвіт" , на 1 квітня – вже 185, а на 1 липня – жодної [34, с. 91].

Таким чином, сільські "Просвіти" Подільської губернії у 1922 – 1923 рр. переживали важкі часи. Характерним для їх діяльності було

прагнення здійснювати культурно-освітню роботу серед населення в умовах наростаючого контролю і тиску з боку органів радянської влади. За наявності значних проблем у роботі просвітницькі товариства згортали свою діяльність. Непорозуміння з органами влади, а інколи і жорстке ставлення останньої призвело до занепаду діяльності товариств, а згодом і до повної їх ліквідації у 1923 р. Врешті-решт "Просвіти" були перетворені на сельбуди і хати-читальні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Коряк В. "Просвітянство" / В. Коряк // Вісті ВУЦВК. – 1922. – 11 лют. – № 34.

2. Прокопчук В. С. "Краєзнавство на Поділлі": історія і сучасність / В. С. Прокопчук. – К. : Рідний край, 1995. – 204 с.

3. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХмО). – Ф.Р.-6. – Оп.1. – Спр.163. – 365 арк.

4. ДАХмО. – Ф.Р.-6. – Оп.1. – Спр.163. – 365 арк.

5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1173. – 20 арк.

6. ДАХмО. – Ф.Р.-5. – Оп.1. – Спр.724. – 67 арк.

7. ДАХмО. – Ф.Р.-6. – Оп.1. – Спр.36. – 184 арк.

8. ДАХмО. – Ф.Р.-6. – Оп.1. – Спр.163. – 365 арк.

9. ДАХмО. – Ф.Р.-5. – Оп.1. – Спр.725. – 187 арк.

10. ДАХмО. – Ф.Р.-6. – Оп.1. – Спр.163. – 365 арк.

11. ДАХмО. – Ф.Р.-5. – Оп.1. – Спр.725. – 187 арк.

12. Там само.

13. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1447. – 76 арк.

14. ДАХмО. – Ф.Р.-336. – Оп.1. – Спр.77. – 309 арк.

15. Завволвіднаросвіти Кам'янеччини // Червона Правда. – 1922. – Ч. 44 (144). – 23 лют.

16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.2. – Спр.865. – 416 арк.

17. ДАХмО. – Ф.Р.-6. – Оп.1. – Спр.163. – 365 арк.

18. Машкін М. Освітня політика в УСРР / М. Машкін. – К., 1923. – 78 с.

19. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.Р.-254. – Оп.1. – Спр.600. – 67 арк.

20. Про хати-читальні // Серп і молот. – 1922. – Ч.45 (18). – 1 груд.

21. Як покарано того, хто зрадив червоній "Просвіті" // Червоне Село. – Вінниця 1923. – №21 (265). – 11 берез.

22. Перевірити політосвітні установи на селі // Червоне Село. – 1922. – № 78 (142).

23. ДАВО. – Ф.Р.-254. – Оп.1. – Спр.102. – 74 арк.

24. Освітнє життя Кам'янеччини // Червоний шлях. – 1923. – №36(85). – 11 січ.

25. ДАХмО. – Ф.Р.-5. – Оп.1. – Спр.725. – 187 арк.

26. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.3. – Спр.99. – 68 арк.

27. ДАХмО. – Ф.Р.-5. – Оп.1. – Спр.725. – 187 арк.

28. Євселевський Л. "Совєтизація та занепад товариств "Просвіта" / Л. Євселевський, С. Фарина // Розбудова держави. – К. : Друкарня СП "Українська книга". – 1994. – №4. – Трав. – С. 46-57.

29. ДАХмО. – Ф.Р.-5. – Оп.1. – Спр.724. – 67 арк.

30. ДАХмО. – Ф.Р.-6. – Оп.1. – Спр.169. – 120 арк.

31. Олена Зінько. Вінниці 640 років / Зінько Олена // Віницька газета. – 2004. – №84. – 13 лип.

32. ДАВО. – Ф.Р.-254. – Оп.1. – Спр.162. – 100 арк.

33. Ольга Малюта. Шляхи, политі кров'ю / Малюта Ольга // "Просвіта": історія та сучасність (1868–1998): Збірник матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ "Просвіта" ім. Тараса Шевченка (Упоряд. ред. В.Германа). – К.: Вид. центр "Просвіта", Вид. "Веселка", 1998. – С. 329-332.

34. Лойко О. О. Культурно-освітня робота серед сільського населення Вінниччини в 1921–1928 роках / О. О. Лойко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вип. ІІІ. Серія: Історія: Збірник

наукових праць (За заг. ред. проф. П. С. Григорчука). – Вінниця, 2001. – С. 90-94.

В. В. Олійник,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ТРАГІЧНА ГОЛГОФА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ЗЛОВІСНІ 1932 – 33 РОКИ: РОМАН ВАСИЛЯ БАРКИ “ЖОВТИЙ КНЯЗЬ”

Василь Барка (Василь Костянтинович Очерет, 1908 – 2003) – український письменник і поет, представник української діаспори в США. У 1950 році за офіційним дозволом переїхав до Америки, де працював над історією української літератури. Протягом 1958 – 1961 років В. Барка працював над романом “Жовтий князь”, який опублікував у 1963 році окремою книгою в Нью-Йорку (перевиданий 1968 р., 1981 р.; вийшов у перекладі на французьку, а в Україні з’явився в 1991 році).

Роман Василя Барки “Жовтий князь” відомий у багатьох країнах світу. Автор розкрив одну з страшних сторінок в історії українського народу – розповів про голодомор 1933 року, який йому довелося пережити. Письменник створив символічний образ Жовтого князя, демона зла, який ніс із собою розруху, спустошення, страждання і смерть серед людей.

Передісторія роману почалася ще в 1932–1933 роках, коли в Україні лютував голод, що знищив мільйони людських життів. На той час Василь Барка перебував на Кубані, працював у Краснодарському художньому музеї. За його свідченнями, у цій місцевості вимерла третина населення. Зазначимо, що в романі “Жовтий князь” відтворені реальні події і явища голодомору 1933-го. Певними фактами послужили особисті спогади одного земляка, який описав долю близької йому родини і залишив письменникові на його розсуд. “Василь Барка дав цій родині прізвище Катранників, але все, що судилося уявою письменника пережити цій родині, він бачив на власні очі, пережив сам, чув од очевидців. У 1933 році В. Барка відвідав родину свого брата на Полтавщині і був вражений до глибини душі тим жахіттям, подібне до якого випало на його долю на Кубані в 1934 році. Бачив він, як гниють на станціях і біля елеваторів розкриті під дощем, підтоплені водою гори зерна, як божевільні від голоду люди поїдали рідних і чужих, як німотно мовчали хати, з яких доносився солодкий трупний запах…” [1, с. 38, с. 39].

Слід підкреслити, що зміст твору створений також з особистих

вражень автора. "…Голод витерплювався тяжко, в повному виснаженні, з дюжиною відкритих при напрямках кровоносних судин ранок, звідки сочилася брунатнувата рідина; на ногах тріскалася шкіра і трудно було ходити. Здавалося: ось кінець! – але з милостивої волі Божої пощасливилось вижити, можливо, для свідчення: що сталось…" [1, с. 43; 5, с. 316].

Як уже зазначалося, над романом "Жовтий князь" В. Барка працював упродовж двох років. То була наполеглива й дуже важка праця, бо супроводжувалася, крім фізичних зусиль, глибокими емоційними переживаннями. Він хотів якнайточніше, найоб'єктивніше "увіковічити" ті страшні для його народу події, розказати світові страдну правду про них.

Вирішуючи проблему "жовтого князя", який є символом нищення й руйнації, автор разом із тим порушив низку інших проблем, що залишаються актуальними і сьогодні. Наприклад, проблема життя на рубежі смерті. На прикладі сім'ї Катранників письменник і розв'язав її. "Бо прийшло у колись квітуче село з біленькими хатками, зеленими тополями, соняшниками, які "горіли яскравіше, ніж ткання на ризах", страшне лихо. І принесли це лихо слуги жовтого князя, які вбили життя, залишили темну пустелю, чужу місцевість. Немов на підтвердження страшних наслідків роботи "жовтого князя", автор у романі створив свій календар, де місяці року називаються по-новому: грудень – трупень, січень – могилень, вересень – розбоєнь, жовтень – худень, листопад – пухлень, лютий – людоїдень… Це просто жахливі слова!" [2, с. 36; 4, с. 34].

По-новому і назвав В. Барка головних героїв роману. Це "хліботруди", "хліботруси", між ними – "хлібокуси", "хлібопроси", "хлібокради". Головну увагу зосереджував саме на зображенні протилежних сторін життя: він писав про тих, хто вирощував хліб, і про тих, хто відбирав його в селян. Персонажі, які протистояли один одному і знаходилися по різні боки моралі, – це простий селянин Мирон Катранник і Григорій Отроходін, який очолював кампанію нищення селян в окрузі [3, с. 218].

У творі показані міцні родинні зв'язки. Історія, хай і трагічна

(усі гинуть, окрім Андрійка), цієї родини втілює собою ідею збереження вічного всеперемагаючого духу людини, невмирущості української нації. Катранники показані на тлі загальної руйнації і спустошення: сіл, селянських подвір'їв, родин, людських душ. Самі вони також умерли один за одним, їхнє подвір'я перетворилося на цвинтар. Але, як зазначав автор, – ніяк не на "цвинтар душ", не в обійстя божевільних і трагічно самотніх, їх міцно єднала любов, яка переживає навіть смерть, бо живою залишилася в пам'яті наймолодшого Андрійка Катранника – світла пам'ять про рідних, які не втратили душевної щедрості, доброти, людяності навіть на межі голодної смерті [6, с. 45]. Це добро душі передалося Андрійкові "він віддає свій шматок хліба умираючому сусідові, несе його зовсім чужій жінці з немовлям; знайшов корж, шматок з'їв, а решту в торбинці поклав під мамину подушку..." [1, с. 297].

Зауважимо, що верхову позицію у віковій ієрархії Василя Барки посідали діти: Миколка, Оленка, Андрійко. Саме вони мали понести досвід і мудрість старших у майбутнє. У цих дитячих образах, їхній поведінці письменник утілив свою ідею віри в торжество добра на землі.

У творі порушена проблема духовності, гуманізму, людяності. Вона розкривається через сильний символічний образ – церковну чашу. Для селян це була найдорожча коштовність у світі. Тому, ризикуючи життям, люди врятували її від грабіжників-руйначів, заховали в надійному місці – на подвір'ї пічників, про це знав наймолодший з вимерлої родини Катранників – Андрій.

Отже, у творі автор показав світові болючу правду про радянську тоталітарну систему, яка нищила все світле й гуманне на своєму шляху. Нині цей роман є пересторогою від помилок минулого, тому що треба берегти людський дух і палку віру в прекрасне й вічне.

Список використаних джерел та літератури:

1. Барка В. К. Жовтий князь : Роман / В. К. Барка [передм. М. Жулинський ; друк. за вид.: Василь Барка. Жовтий князь. – Нью-Йорк, 1968]. – К. : Ват "Вид-во "Київська правда", 2003. –

320 с.

2. Дроботько Н. Характеристика родини Катранників (за романом Василя Барки "Жовтий Князь") / Н. Дроботько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 36-37.

3. Історія української літератури XX століття / За ред. В. Г. Дончика. – К., 1998. – Кн. 2. – 320 с.

4. Орлюк Я. Василь Барка і його роман "Жовтий князь" / Я. Орлюк // Дивослово. – 2000. – № 6. – С. 34.

5. Хрестоматія. Українська література XX ст. – К., 2000. – 420 с.

6. Юрченко І. С. Біографічний портрет Василя Барки / І. С. Юрченко. – К., 1999. – 78 с.

А. М. Трембіцький,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
(м. Хмельницький)

БІЛЬШОВИЦЬКИЙ "РАЙ" В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ ЗА ПРАЦЯМИ ЮЛІАНА МОВЧАНА

Український народ з давніх-давен славиться своєю глибокозмістовною, високохудожньою поетичною творчістю, своїми талановитими зразками народнопоетичної творчості українського народу, які характеризуються вірністю життєвій правді, глибоким патріотизмом і гуманізмом.

Основні періоди життя та діяльності знаного лікаря, журналіста, письменника і публіциста, активного громадського діяча української діаспори в США, члена Об'єднання українських письменників "Слово" та Українського лікарського товариства Північної Америки, автора багатьох книг і тисячі статей на суспільно-політичні та медичні теми [1, с.253], Юліана Мовчана, висвітлили в своїх публікаціях та виданнях П. Пундій (1983, 1993, 2002) [2; 3; 4; 5], Л. Жукова (1993) [6], А. Гнатишак (1995) [7], П. Сорока (1998) [8; 22], Я. Ганіткевич (2002, 2004) [10; 11], М. Тимочко (2007, 2013) [1; 12]. Його прізвище згадується в багатьох енциклопедично-довідкових і науково-публіцистичних вітчизняних і діаспорних виданнях: біобібліографічному довіднику "Українські лікарі" (1994, 1996) [13; 14], енциклопедичному словнику "Українська журналістика в іменах" (2000, 2002) [15; 16], "Енциклопедія української діяспори" (2012) [17], "Вікіпедія" [18] та ін. Проте й досі малознаною є його фольклористична спадщина про більшовицький "рай" в Україні.

Юліан (Юліян) Григорович Мовчан (*19.02.1913 – †06.01.2002) народився в с. Зороків Черняхівського району на Житомирщині в заможній селянській родині [6; 7; 10; 11, с. 174; 18]. Початкову освіту отримав у рідному селі, семирічну – в с. Мальованці, середню – у Житомирі [1, с.253]. Його батька – Григорія Мовчана, більшовики під час колективізації репресували, і як куркуля, вивезли із села до Архангельської області, а все господарство, крім хати, забрали до колгоспу [18]. Там батько, "майже завжди по коліна в воді три роки корчував ліс", який потім було "майже за безцінь експортовано до Англії". Відбувши заслання батько

повернувся додому, але в "1937 р. під час єжовщини схоплений енкаведистами і вивезений не відомо куди "без права переписки" [19], тобто був розстріляний.

Юліан, щоб не бути депортованим, у 1930 р. втікає до Харкова, де працює робітником, лаборантом, відповідальним секретарем фабричної багатотиражної газети "Червона нитка". Здібності до журналістики мав ще в школі і вже від 1927 р. як сількор дописував до обласної газети "Радянська Волинь". У 1933–1935 рр. навчається на вечірньому курсі Українського комуністичного інституту журналістики в Харкові. В 1935 р., після закінчення інституту, за вказівкою НКВС, його як сина репресованого куркуля звільняють з багатотиражки "Червона нитка" і на його місце призначають українського поета Володимира Сосюру [1, с.253]. Сосюра, який мешкав у відомому будинку письменників "Слово", часто запрошував Юліана Мовчана до себе в гості [9, с. 16-17; 20, с. 46].

Будучи звільненим із "Червоної нитки" Юліану Мовчану на короткий час вдається влаштуватися в редакціях газет "Червоний пекар", "Червоний трамвайник", два роки попрацювати в газеті "Харківський паровозник", а з 1938 р. – навіть редагувати заводську газету "Техніка". Постійні переслідування більшовиків переконують Юліана Мовчана в тому, що "в тоталітарній державі журналістові неможливо працювати вільно і безпечно". Він вирішує змінити професію і в 1937 р. стає студентом психоневрологічного факультету 2-го Харківського медичного інституту, "зробивши для себе висновок, що з усіх професій чи фахів лікарська праця у найменшій мірі пов'язана з будь-якою ідеологією чи політикою – в тому числі й комуністичною" [1, с. 254].

У 1941 р. Юліан Мовчан їде на двомісячну практику до клінік Львова – до "другої української столиці", побачити власними очима це старе княже українське місто, про яке так багато доводилося перед тим читати і чути, і яке відіграло таку велику ролю в історії нашого народу" [13; 14]. Тут його застає війна і він залишається у Львові, де в 1943 р. закінчує навчання і відбуває обов'язкову медичну практику у

лікарнях Львова, Тернополя, Сколе та Нового Санчу. В своїх спогадах він пише, що влітку 1942 р. працював "практикантом в Українському шпиталі Народної Лічниці, найхарактернішою прикметою якої була надзвичайно привітна і гостинна атмосфера, де легко почувався кожний пацієнт... Завідувачем (…) відділу внутрішніх недуг був д-р Василь Кархут – відомий також як письменник і редактор" журналу "Дорога" [1, с. 254]. Влітку 1944 р. Юліан Мовчан виїжджає до Братислави (Словаччина), згодом – до Мельку (Австрія). Навесні 1945 р. переїжджає до Ляйму, поблизу Мюнхена (Німеччина), де "відразу включається в роботу гуманітарної організації" "Українська медична харитативна служба", яка надавала допомогу і поради політично і релігійно переслідуваним. Одночасно "виконує обов'язки табірного лікаря" [14, с. 24-25; 16].

У березні 1949 р. Юліан Мовчан переселяється до Америки [1, с. 254; 18], де працює в різних клініках Нью-Джерсі. В грудні 1952 р. перебирається до штату Огайо і певний час працює в Клівленді. Невдовзі розпочинає власну лікарську практику в містечках Малінта, Овквул і Македонії, де працює аж до виходу на пенсію наприкінці 1986 р. В 1957–1960 рр. виконує обов'язки віце-президента відділу здоров'я Павлігінського району штату Огайо, обирається членом Медичної Асоціації та Медичного Товариства Сумітського району штату Огайо, Українського Медичного Товариства Північної Америки. В 1986 р. разом із дружиною Оленою Скебіцькою та доньками – Ольгою та Лідією, переїжджає до Детройту [1, с. 254]. З отриманням Україною незалежності Юліан Мовчан побував на Батьківщині й відвідав рідне село Зороків. У 1992 р. взяв участь у Всесвітньому конгресі українців у Києві. У вересні 1993 р. знову відвідав рідне село. Помер Юліан Мовчан 6 січня 2002 р. у містечку Уорен біля Детройту, а похований на цвинтарі Св. Андрія Первозванного в Савт-Бавнд Бруку (Нью-Джерсі). "Загальнонаціональне і загальнолюдське завжди були у нього вище особистого, ніколи не підносив власні проблеми над пріоритетом суспільного. Це було свідомою настановою його життя, громадсько-політичним та особистим кредо, і вже тому він гідний високої шани та

щирої поваги інших" [1, с. 255].

Юліан Мовчан не уявляв свого життя без творчої праці й завжди, "куди б не кидала його доля, він разом із лікарською практикою самовіддано працював, як письменник, критик, журналіст. Незмінно шукав себе у слові, прагнув передати в досконалій художній формі все, що пережите" [1, с. 255]. Хоча й мав понад 40 років лікарського стажу, в душі він завжди залишався журналістом. На жаль, підбірка його публіцистики раннього періоду була втрачена під час воєнного лихоліття. Пізніше став постійним дописувачем газет "Свобода" (*де тривалий час вів рубрику лікарських порад*), "Українські вісті" (*тут у 60–70 рр. запровадив рубрики "Звідусіль", "На різні теми", "Про все потроху", повідомляючи в них найцікавіші новини з усього світу*). Свої праці також писав і під псевдонімами: С. Мурашка, Ю. Польовий, Ю. Соняшний [17]. Його цінні автобіографічні спогад "Незабутнє і непрощене" (*1982, Буенос-Айрес, Аргентина*) [20], присвячені трагічним подія, які пережила родина батька та земляки між двома світовими війнами. Спогади виразно ілюструють "незабутній й непрощенний" період української історії, що належить до імперської більшовицької політики". Твір містить історію "не тільки одного роду", а й історію "цілого народу загалом" [12]. Відомий діяч української громади Австралії С. Радіон, пише, що автор полонить читача гарним мовним стилем і своєю філософією про людське життя, "своєю надзвичайно далекозорою презирливістю, спостережливістю, уродженою інтелігентністю житомирського селянина, який досі живе красою українського села і нашої духовної індивідуальносте, душі українського народу" [9, с. 58].

"Є багато методів, за допомогою яких держава чи навіть якась приватна установа може з більшою або меншою точністю визначити – що думає народ про той чи інший уряд, яке наставлення до керівників уряду, до його політики і т. д.", – пише Ю. Мовчан у праці "Большевицький "рай" в українському фольклорі" (Нью-Йорк, 1952) [19; 21; 22]. Проте в "країнах демократії таке питання звичайно вирішується або шляхом народного голосування (таємним чи відкритим), або за допомогою опитувань більшої чи меншої кількости

населення, як це робить, приміром знаний інститут прилюдної опінії д-ра Ґалупа в Америці" [21].

"Зовсім інша ситуація в країні, народ якої є позбавлений демократичних прав" і "перебуває в ярмі ворожої чужинецької окупації". Тому, про будь-яке "справжнє волевиявлення народу в таких умовах звичайно не може бути й мови". Саме в такій ситуації перебуває українська нація, яка "за винятком короткотривалого періоду відновлення своєї державності в рр. 1917–1920, не має жадної можливості легально висловити свою справжню думку з приводу того чи іншого питання, яке доточило б політики "свого" (окупантського) уряду або "вождів" того уряду". Не зважаючи на це, український "народ таки не мовчав і не мовчить". Народ "не маючи змоги висловити свою думку про політику накиненого режиму в легальний спосіб", вимушений вдаватися до нелегального способу, яким є "наш багатющий український фольклор – всі оті численні приповідки, частівки, анекдоти та ін.". Хоча про фольклор, як "народну творчість в справжньому розумінні цього слова ніде і не згадується в легальних, офіційних виданнях", проте кожен українець "знає, про цю творчість, бо шляхи, якими вона розповсюджується – є оте наше вічне живе слово, якому ніколи не дорівняється папір". Ю. Мовчан перш ніж подати деякі зразки українського фольклору, звертає увагу на одне дуже характерне явище. Він пише, що хоча "наш народ і перебував під "опікою старшого брата" кілька століть, хоч впродовж такого великого періоду і здавалося не раз нашим ворогам, що ніяких українців вже нема а є тільки "малоросійская вєтвь рускаво народа", проте з-поміж тих тисяч приповідок анекдотів і т. д., які склав наш народ, ми не знайдемо жадного, де б українці виявили якесь прихильне ставлення до "опіки" того "старшого брата". Все тільки негативне! От які "неблагодарні" оті малороси! І це може бути кращою відповіддю всім теревеням російсько-емігрантської білогвардійщини, яка і досі хоче переконати світ, що, "под одной кришей с велікім рускім народом"! [21].

Юліан Мовчан пише, що з часу появи нової форми російського імперіалізму – більшовицької імперії, тобто від початку

більшовицької окупації України, народ "сказав своє терпке і недвозначне слово про цього, хоч і перебраного в нову, червону шкуру, але того самого віковічного ворога України" [21]:

"Прийшов Ленін,
прийшов Троцький,
Прийшли комуністи,
Знову сало українське
Москва хоче їсти".

***

Прийшла армія червона
Ще й з большевиками,
Хоче Ванька-голодранець
Всіх зробити жебраками.

Проте, Москва "щоб закріпити свою криваву владу на новозагрaбованих теренах", – зауважує Юліан Мовчан, – мусіла мати не тільки армію, але і поліцію, жандармерію". Або ще так званий "меч пролетарської диктатури", тобто "ЧК – "чрезвичайная комісія по борьбє с контрреволюцією", безпосереднім керівником якої "був знаний польський кат-садист Фелікс Едмундович Джержинський – оця "гроза революції". ЧК, а потім ДПУ, НКВС-НКДБ, МВС і МГБ – наводили "справжній жах для цивільного населення" [21]:

"Ох, яблучко, куди ти котися,
До ЧК попадеш, не воротися".

***

Батько в созі, мати в созі,
Діти плачуть на дорозі,
Ховайтесь, діти, в кропиву,
Бо он іде ГПУ.

(*СОЗ – "спільний обробіток землі" – щось подібне до колгоспу*).

Далі Ю. Мовчан подає приповідки-загадки українського народу про сталінський режим:

– "Запитує вчитель учня під час іспитів: яка найдовша вулиця в світі? "Совнаркомівська в Харкові", – відповідає учень, хоч насправді та вулиця є дуже коротенькою, але на ній є будинок енкаведе. Але ця вулиця веде аж на Соловки, ну а хто попаде на той острів, то раніше як за три роки не повертається" [21].

– "Яка найбільша в світі держава? – Україна. Чому Україна?.. Бо кордони її за Карпатами, столиця в Москві, а населення в Сибірі" [22].

Проте український народ знав, що "є сила, яка героїчно протистоїть проти комуни, проти цієї нової форми московської окупації". І цією силою на Україні, як пише Ю. Мовчан, була "армія під командою Головного Отамана Симона Петлюри", про що йдеться "в одній частівці, що в свій час була дуже популярною на Правобережжі" [21]:

"Комуністи-москалики,
Де ваша комуна?
Що ви будете робити
Як прийде Петлюра?"

Український народ у своєму фольклорі часто підкреслює, що "головним нещастям України був не так царизм чи навіть комуно-большевизм, як такий, а московська, російська окупація в широкому розумінні цього слова. Не було б чужих, російських військ на Україні – не було б мови і про жоден царизм". І якщо "не буде на українській землі тих самих російських солдатів з їхніми численними наїзниками в цивільних уніформах – не буде жадної мови і про панування комунізму на Україні". Адже український народ "може легко дати раду з "своїми" комуністами, навіть якщо б такі і дісталися були до влади тим чи іншим шляхом". Головною причиною панування більшовизму в Україні, на думку Ю. Мовчана, є те, що "він був принесений на ваші землі на чужих (московських) багнетах (Муравйов!), але також і те, що той большевизм також і втримується на нашій батьківщині тільки за допомогою тих самих чужих багнетів". Це рішуче спростовує московську брехню про те, "що, мовляв, українському народові йдеться головно про повалення большевизму,

але щодо "рускіх", то він нібито немає нічого проти них". На підтвердження своєї думки, Юліан Мовчан подає українські приповідки, які були поширені:

– "в часи поразки гетьмана Ів. Мазепи під Полтавою" [21]:

"Москалики-соколики,
Забрали наші волики,
Як повернете здорові –
То заберете ще й корови".

– "в роки нашої національно-визвольної боротьби 1917–1920 рр." [22]:

"Вставай, Гавриле і Даниле,
Беріть сокири й рогачі,
Гоніть кацапів з України
Нехай не псують нам харчів".

Далі дослідник подає зразки українського фольклору про те, яку мелодію співають колеса вагонів "коли йдуть порожні ешелони на Україну" [22]:

"Іде потяг із Москви,
Легко паром дише;
Цвяхи-болти, цвяхи-болти...
А перед зупинкою на станції:
ОБЛІГАЦІЇ!.."

А яку мелодію співають колеса вагонів навантажених потягів [22]:

"Україна моя хліборобная
Москві хліб віддала
Сама голодная".

***

Іде потяг на Москву,
Важко паром дише.
Хліб-пшениця, хліб-пшениця,
Хліб-пшениця, хліб-пшениця...

Не оминає усна народна творчість і "мерзенних зрадників, які

за кавалок гнилої московської ковбаси готові продати і рідну матір" [22]:

"У Верховну Раду обрали,
Комуністом буду я,
Щоб Вкраїну грабувати –
Для московського Кремля".

На жаль, майже нічого на змінилося, пройшло більше півстоліття від часу написання Юліаном Мовчаном своєї праці, але й досі українські яничари продовжують україноненависницьку програму більшовиків і московських шовіністів щодо знищення українського народу як самостійної нації [23].

"І таких в Україні сотні тисяч,
Що за шурхіт паперового рубля.
Ладні розтерзати Україну,
Догоджаючи чиновникам Кремля".

Особливо багато приповідок, – зауважує Ю. Мовчан, – народ склав і складає про Сталіна, про "найбільшого ката роду людського, що підло зрадив свій грузинський народ, і з-за ради кар'єри пішов служити московському імперіалізмові" [22].

"Ой, ти Сталін, шкуродер,
Що та з нас зробив тепер,
Бандити стали панувати
А на Сибірі – батько й мати ..."

***

Чекісти Сталіну велять
Україну розіп'ять,
Лейба* й доньку обіцяє
Хай лиш Сталін поспішає.

* *Лейба – Лазар Мойсеєвич Каганович, один із найближчих соратників Сталіна і одночасно його зять*

"Радість" української жінки, яку "большевики нібито визволили з-під віковічної капіталістичної неволі" передав Ю. Мовчан у цій приповідці [22]:

"По Сибіру я скиталась,
Каторжанкою була,
Про Вкраїну споминала
Й гірко Сталіна кляла".

Більшовицький режим не щадив нікого, хто насмілювався висловлюватися проти його політики. Ю. Мовчан записав від кобзаря Івана Драча (*Полтавщина*) останню пісню, що "вирвалася з уст українського народного кобзаря Кучугури-Кучеренка", за яку НКВС убило його в 1937 р. у полтавському "Тюрподі" [22]:

"О, нема над тебе ката,
На прокляття нема слів,
Зруйнував ти наші хата,
Нас велів замордувати".

***

– Сам пропхався до царів.
О, нема над тебе ката,
Ще таких не зна земля.
Ти навік людьми проклятий
І тесть Лазар твій проклятий
І кремлівська зграя вся!

***

О, нема над тебе ката,
Ти лютіший за звірів,
Хто почав пісні співати
Й тебе мудрим величати –
Щоб навіки онімів!

Численну кількість приповідок і анекдотів склав народ про колективізацію – про цю "новітню форму панщини", про "колгоспне щасливе життя" [22]:

"Йосип Сталін і ЦК
З злости сатаніли –
До колгоспів люди йти

Зовсім не хотіли".

***

Працювала десять день,
Заробила трудодень,
А від того трудодня
Голодую я щодня.

***

Ні корови, ні свині.
Тільки Сталін на стіні.

Український народ не зважаючи на більшовицький терор все ж творив свою усну народну творчість, у якій висміював своє злиденне життя. Так, в одному з повітових міст Полтавщини в 1930 р. "на шиї кози була дощечка з написом" [22]:

"Шерсть – Італії,
Шкура – Болгарії,
М'ясо – Германії,
Ратиці – пролетарії".

Таким фольклором український народ мав на меті показати, що одна з причин страшного голоду 1932– 1933 рр. було те, "що большевики, аби поглибити економічну депресію (кризу), яка в ті роки охопила була майже ввесь світ, продавали продукти харчування по найдешевших цінах (дешевше навіть від собівартосте). І це в той час, коли свої люди вмирала з голоду!" [22]. Такими діями більшовики "намагалися вбити зразу два зайці: по-перше, через викинення на світовий ринок своїх товарів по найнижчих в той час цінах (*т. зв. демпінг*) вони намагалися продовжити в світі економічну кризу, викликати дальше безробіття і, як наслідок цього створити умови для "пролетарської революції", хоча б в деяких країнах. По-друге, "відібравши хліб від селян, большевики намагалися не тільки таким чином загнати рештки селян до колгоспів, але також фізично винищити (*виморити голодом*) найпродуктивнішу частину українського народу, яка завжди була в більшій або меншій мірі

наставлена ворожо проти большевицького насилля". Юліан Мовчан малює портрет "куркуля", проти якого "московсько-большевицький режим скерував всю свою звірячу лють" [19]:

"Хата боком, клуня боком
І кобила з одним оком;
Ще й на хаті один куль,
А податком обіклали
Тай говорять, що куркуль".

***

Гречку, просо і овес
Забирає МТС*.
Жито і пшеницю –
Посилають за гряницю;
А посліди і бур'ян
Для робочих і селян.

** МТС – машино-тракторна станція*.

"Навіть тварина, – пише Юліан Мовчан, – і та, здавалося, розуміла, що таке колгосп, і не хотіла туди йти [19]:

Я кобила сіра
Шукаю сіна;
Найду, не найду,

"Але більшовицький режим жорстоко мстився на тих, хто не слухав його наказів і відмовлявся йти до колгоспу. Селян, які виявляли якийсь спротив цій новітній формі рабства, заарештовано і разом із дітьми і найстаршими, вивожувано в найдальші закутки Півночі та Сибіру на каторжні роботи". "Такою "політикою" Кремль знову таки вбивав два зайці: по-перше, він фізично винищував ненависних йому українців, по-друге – він діставав в своє необмежене володіння тисячі і мільйони рук дармової, рабської робочої сили". Багато сумних пісень склав український народ про важкі роки заслання 1930–1932 рр. [19]:

"Соловки ви, Соловки,
Далека дорога,

Серце ниє, болять груди
На душі тривога".

***

Соловки ви, Соловки.
Вас я не боюся,
Якщо з голоду не вмру
Додому вернуся.
Ні корови, ні свині,
Одіж рвана на мені –
В хаті нічим протопити,
Гріє Сталін на стіні.

Проте і "після звільнення з заслання людина фактично не залишається вільною, бо дома її знову чекав той же самий колгосп, трудодні і можливість бути знову заарештованою кожної хвилини" [19]:

"Сидить баба на рядні
Та й рахує трудодні:
Трудодень, трудодень,
Дайте хліба хоч на день".

***

Іде Сталін на тарані,
Оселедець у кармані.
Часником він поганяє –
Америку доганяє.

Не залишилися поза увагою українського фольклору "і так знані большевицькі "пятілєткі" [19]:

"Штани латані у клітку
Виконаєм п'ятилітку!"

***

Присилай нам, Сталін, мила,
Бо вже воші мають крила.

Та не зважаючи на весь "той трагічний стан, в якому опинилася Україна під московсько-большевицькою окупацією", український народ вірив, – пише Юліан Мовчан, – "що ще прийде кінець і на Москву". І при цьому, – зауважує автор, – народ "найменше покладається на те, що звільнення України прийде з-за кордону". Українці враховуючи досвід минулих війн і теперішню політику "чужоземних держав у відношенні до Москви", переконуються, що "на допомогу Заходу треба найменше сподіватися" (***таке враження від праць Юліана Мовчана, що він пише про сьогодення України, хоча писав про це ще в 1952 р. – авт***.). Юліан Мовчан стверджує, що треба "розраховувати передусім на свої власні сили, як і на сили тих народів, які також борються за національно-державне визволення" [19]:

"Пропадуть совіти,
Пропадуть навіки –
Не поможуть більше
Французи й англійки".

***

Не поможе Сталін,
Не поможе комсомол!
Згине партія проклята
Ще й товариш Молотов!..

***

За волю, за землю!
За людські права!
Хай згине комуна.
Хай згине Москва!!!

Таким, – пише Ю. Мовчана, – був тогочасний український фольклор. Але "значення фольклору не тільки в тому, що за допомогою цього жанру народної творчості наступні покоління будуть пізнавати, яким то був той большевицький "рай" на землі", але також і "в тому, що він є могутня зброя в руках поневоленого народу

проти окупанта. Тим більше, що в боротьбі з цією зброєю ворог є абсолютно безрадним. Бо щоб "знищити фольклор" – треба було б знищити народ. Ну, а цього, сподіваємося, ворогові таки не вдасться вчинити" [19].

Творчістю, громадською та лікарською діяльністю Юліана Мовчана, який широко відомий англомовному світові, цікавляться вітчизняні дослідники історії України та історії медицини. Хоча він у своєму житті й перейшов дві світоглядні школи: радянську та вільну європейсько-американську, але в своїх творах завжди стояв на українсько-національно-патріотичних позиціях [1, с. 256].

Список використаних джерел та літератури:

1. Тимочко М. Юліан Мовчан – лікар і громадський діяч (до 100-річчя від дня народження) / Михайло Тимочко // Наукові записки Національного університету "Острозька академія": Історичні науки. – 2013. – Вип. 21. – С. 253-257.

2. Пундій П. Д-р Юліян Мовчан: [біографічний нарис] / Павло Пундій // Лікарський вісник. – 1983. – Ч. 3.

3. Пундій П. До 80-річчя д-ра Ю. Мовчана – лікаря, публіциста і письменника / Павло Пундій // Нові дні (Торонто). – 1993. – трав.

4. Пундій П. Д-р Юліян Мовчан (1913-2002) / Павло Пундій // Лікарський вісник. – 2002. – Ч. 2.

5. Пундій П. Пам'яті Юліяна Мовчана – лікаря, журналіста, письменника / П. Пундій // Народне здоров'я. – 2002. – берез.

6. Жукова Л. Зустріч через півстоліття / Людмила Жукова // Шлях перемоги. – 1993. – 2 жовт.

7. Гнатишак А. Лікарі в розбудові української державності / Анатоль Гнатишак // Медична газета України. – 1995. – 14 серп.

8. Сорока П. Юліан Мовчан: Нарис життя і творчості / П. Сорока. – Тернопіль : Тайп, 1998. – 187 с.

9. Сорока П. Юліян Мовчан. Нарис життя і творчості / Петро Сорока. – Тернопіль, 1998. – 190 с.

10. Ганіткевич Я. Українські лікарі-вчені першої половини XX століття та їхні наукові школи. Біографічні нариси та бібліографія

/ Ярослав Ганіткевич. – Львів, 2002. – 554 с.

11. Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах / Ярослав Ганіткевич. – Львів, 2004. – 364 с.

12. Тимочко М. Г. Життя і творчість Юліяна Мовчана – як дзеркало долі українця між двома світовими війнами / М. Г. Тимочко, М. І. Тимочко // Проблеми українського державотворення: історія і сучасність. Матер. міжн. наук.-краєзн. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження О. Ольжича : Наук. зб. "Велика Волинь". – Вип. 35. – У 2-х т. – Житомир : М. Косенко, 2007. – Т. ІІ. – С. 62-66.

13. Пундій П. Українські лікарі. Біобібліографічний довідник / Павло Пундій // [гол. ред. Я. Ганіткевич]. – Кн. 1: Естафета поколінь національного відродження. – Львів; Чикаго, 1994. – 326 с.

14. Пундій П. Українські лікарі. Біобібліографічний довідник / Павло Пундій // [гол. ред. Я. Ганіткевич]. – Кн. 2: Лікарі діяспори та їх діяльність для рідного краю. – Львів; Чикаго, 1996. – 448 с.

15. Савка М. Мовчан Юліян / М. Савка // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника / [За ред. М. М. Романюка]. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 224-225.

16. Романюк М. Мовчан Юліян / М. Романюк // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / [За ред. М. М. Романюка]. – Львів, 2002. – Вип. 9. – С. 361-362.

17. Дудко В. Мовчан Юліян (Julian Movchan) / В. Дудко // Енциклопедія української діяспори. – Нью-Йорк; Чікаго : НТШ в Америці, 2012. – Т. 1: Сполучені Штати Америки. – Кн. 2: Л-Р. – С. 126-127.

18. Мовчан Юліан Григорович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: https://uk.wikipedia.org/wiki (30.09.2015). – Назва з екрану.

19. Мовчан Ю. Большевицький "рай" в українському фольклорі / Юліан Мовчан // Свобода (Нью-Йорк). – 1952. – Ч. 25. – 31 січ. – С. 2.

20. Мовчан Ю. Незабутнє і непрощене. Історія однієї української родини між двома світовими війнами (Спогад) / Юліян Мовчан. – Буенос-Айрес : Наук.-дослід. Тов-во укр. термінології. –

Нью-Йорк, США, 1982. – 189 с.

21. Мовчан Ю. Большевицький “рай” в українському фольклорі / Юліан Мовчан // Свобода (Нью-Йорк). – 1952. – Ч. 23. – 29 січ. – С. 2.

22. Мовчан Ю. Большевицький “рай” в українському фольклорі / Юліан Мовчан // Свобода (Нью-Йорк). – 1952. – Ч. 24. – 30 січ. – С. 2.

23. Трембіцький А. На причілку батьківської хати… З ненадрукованого. 2008 р. / Анатолій Трембіцький. Родинний архів А. М. Трембіцького. Оригінал. – 1 арк.

Д О Д А Т К И

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (Україна у Другій світовій війні (1939-1945рр.). // Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 9. – Хмельницький, 2015. – 228 с.

МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Протягом попередніх 24 років незалежна Україна відзначала 9 травня День Перемоги за усталеним радянським/російським зразком. Святкування за цим (пост)радянським зразком не відповідали історичній пам'яті українського народу і загальноєвропейським традиціям, призводили до ігнорування трагічних сторінок ІІ світової війни, закріплювали в свідомості культ війни. Результатом цього стало домінування історичних міфів, перманентне протистояння в суспільстві та посилення впливу Російської Федерації на громадське та політичне життя в Україні.

Завдяки Указу Президента «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни» та Закону «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» ***Україна розпочинає нову традицію святкування 8 та 9 травня*** в європейському дусі пам'яті та примирення.

22 листопада 2004 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію №A/RES/59/26, в якій проголосила 8 і 9 травня ***Днями пам'яті та примирення***. Нею державам-членам ООН, неурядовим організаціям, приватним особам, крім святкування своїх Днів Перемоги чи Визволення, рекомендовано також щороку відзначати один або два дні як данину пам'яті всім жертвам Другої світової війни. У Великій Британії та країнах Співдружності відзначається «День Перемоги в Європі»; у Вірменії – «День Миру»; у Норвегії – «День визволення»; у Словаччині – «День перемоги над нацизмом»; у США – «День Пам'яті»; у Франції – «День Перемоги»; у Чехії – «Національний День».

Новий зміст відзначення Дня пам'яті та примирення і Дня перемоги включає в себе:

- переосмислення подій ІІ світової війни, руйнування радянських історичних міфів, чесний діалог навколо складних сторінок минулого;

- рівне вшанування пам'яті кожного, хто боровся з нацизмом, підкреслення солідарності та бойового братерства усіх Об'єднаних Націй, як держав, так і бездержавних тоді народів (євреїв, українців та ін);

- перенесення акценту з історії військових дій на історії конкретних людей, а відтак відмову від ***святкування*** на користь ***вшанування***.

Символ відзначення Дня пам'яті та примирення і Дня перемоги – червоний мак.

Гасло "1939 – 1945. Пам'ятаємо. Перемагаємо"

І. Історична довідка

Друга світова війна – глобальний військовий конфлікт в історії Землі та причина найбільших трагедій XX століття. У війні взяли участь 80% людства, бойові дії велися 2/3 існуючих на той момент держав. Війна розпочалася 1 вересня 1939 р. із вторгнення військ нацистської Німеччини до Польщі, а завершилася 2 вересня 1945 р. із беззастережною капітуляцією Японії. Під час війни були здійснені найбільші в історії злочини проти людства (зокрема Голокост), а також вперше і востаннє використана в бою атомна зброя. До армій ворогуючих сторін було залучено понад 110 млн солдат, загальні втрати військових та цивільного населення складають від 50 до 85 млн осіб. За результатами війни було створено ООН (Україна – один із засновників) та сформовано сучасну систему міжнародних відносин.

Шлях до початку війни був відкритий Пактом Молотова-Ріббентропа 23 серпня 1939 р. Згідно із таємним протоколом до нього, нацисти та комуністи ділили Східну Європу на зони інтересів. Внаслідок цих домовленостей Третій Райх отримав можливість безперешкодного вторгнення в Польщу, СРСР в підсумку розширився

за рахунок Західної Білорусі та Західної України, Бессарабії з Буковиною, трьох країн Балтії, а також частини Фінляндії.

Український вимір ІІ світової війни не обмежувався лише боротьбою Вермахту та Радянської армії на українській території, як це традиційно подає (пост)радянська історіографія. Насправді ж в рамках Другої світової в Україні велася не одна, а кілька воєн: ***1) німецько-польська війна 1939–1945 рр.*** (у 1939 р. регулярна, а потім – підпільна); ***2) польсько-радянська війна 1939 р.*** (неоголошена, відома як «Визвольний похід в Західну Україну»); ***3) радянсько-румунська війна 1940–1945 рр.*** (спочатку неоголошена – радянське вторгнення в Бессарабію та Буковину у 1940 р., потім регулярна та підпільна – частина німецько-радянської війни); ***4) німецько-радянська війна 1941–1945 рр.*** (регулярна та підпільна, теж відома як «Велика Вітчизняна»); ***5) німецько-українська війна 1941–1944 рр.*** (підпільна); ***6) радянсько-угорська війна 1941–1945 рр.*** (регулярна та підпільна, частина німецько-радянської); ***7) польсько-українська війна 1942–1947 рр.*** (підпільна) та ***8) радянсько-українська війна 1939–1954 рр.*** (підпільна). Усі ці конфлікти мають безпосередній стосунок до Другої світової війни, оскільки були спровоковані нею, ставши її відгалуженнями та продовженням. Також до українського виміру війни входить ***участь українців в бойових діях поза Україною*** (наприклад у радянсько-фінській «Зимовій війні» 1939–1940 рр.) ***та у складі іноземних армій***. Безпосередньо перед початком ІІ світової війни мала місце ***угорсько-українська війна 1939 р.*** (регулярна та підпільна), що вибухнула внаслідок проголошення незалежності Карпатської України.

Друга світова війна для України розпочалася 1 вересня 1939 р. із німецьким вторгненням в Польщу. 110-120 тис. українців у лавах Війська Польського розпочали світову боротьбу проти нацизму, 8 тис. з них загинуло протягом місяця війни. Також 1 вересня Люфтваффе бомбардувало Львів та інші західноукраїнські міста, що перебували у складі Польщі. Між 12 та 22 вересня Львів пережив подвійну облогу із заходу нацистськими військами, із сходу – радянськими.

СРСР вступив в Другу світову війну 17 вересня 1939 р. на боці нацистської Німеччини. В цей день радянські війська вступили в Польщу на допомогу німецьким та окупували Західну Україну та Західну Білорусь. Протягом двох років Москва була союзницею Берліна, що у 1940 р. ледь не призвело до війни Великої Британії та Франції проти СРСР.

Нацистсько-комуністичний союз був зруйнований 22 червня 1941 р. із німецьким вторгненням в СРСР. Протягом року з початку німецько-радянської війни Україна була окупована військами Третього Райху, вигнання нацистів розпочалося восени 1943 р. і завершилося наприкінці 1944 р. Український напрям був головним на Східному фронті: тут діяло від 50 до 75% всіх дивізій Вермахту і половина всіх радянських сил.

Нацистський окупаційний режим в Україні був одним з найжорстокіших в світі. Безпосередньо своїми руками або із залученням «добровільних помічників» з числа місцевого населення нацисти знищили 1,5 млн український євреїв та 20 тис. ромів.

Але якщо злочини проти людяності Третього Райху більш досліджені, то ***засудження злочинів комуністичного режиму ще триває***. Найбільш відомими з них є Катинський розстріл, знищення політв'язнів у Західній Україні, підрив Дніпрогесу, використання в боях неозброєних селян – «чорної піхоти», депортації українців та інших народів, зокрема кримських татар.

Після перемоги над нацистською Німеччиною 8 травня 1945 р. СРСР приєднався до війни проти Японії. Беззастережна капітуляція Японії 2 вересня 1945 р. означала завершення ІІ світової війни, але окремі військові конфлікти, породжені нею, точилися ще декілька років. Організований спротив радянській владі на Західній Україні тривав до 1954 р., а окремі сутички – до 1960 р.

Україна зробила значний внесок у перемогу над нацизмом та союзниками Німеччини. На боці Об'єднаних Націй воювали українці у складі армій Великої Британії та Канади (45 тис. осіб), Польщі (120 тис.), СРСР (більше 6 млн.), США (80 тис.) і Франції (6 тис.), а також визвольного руху в самій Україні (100 тис. в УПА) – разом

7 млн. осіб. Понад 2,5 млн. українців були нагороджені радянськими та західними медалями та орденами, більше 2 тис. стали Героями Радянського Союзу, з них 32 – двічі, а найкращий ас союзної авіації Іван Кожедуб – тричі.

Для України ІІ світова війна – національна трагедія, під час якої українці, позбавлені власної державності, змушені були воювати за чужі інтереси і вбивати інших українців. За Україну воювали дві тоталітарні системи, що однаково не рахувалися з ціною людського життя. Кожна сторона протистояння на українських землях намагалася продемонструвати свою прихильність до українства, але єдиним справді українським суб'єктом у роки війни був визвольний рух – передовсім, Українська повстанська армія.

З різних причин на німецькому боці воювало до 250 тис. українців та до 50 тис. було мобілізовано до армій союзників Третього Райху.

Україна понесла надзвичайні втрати внаслідок війни. Україна понесла надзвичайні втрати внаслідок війни. Під час бойових дій та в полоні загинуло 3-4 млн військових і підпільників, понад 5 млн цивільних загинуло через окупаційний терор та голод в тилу, до 5 мільйонів жителів були евакуйовані або примусово вивезені до Росії та Німеччини, значна частина з яких не повернулася. Загалом безповоротні втрати України (українців та інших народів) склали 8-10 млн. осіб. Матеріальні збитки становили 285 млрд тогочасних рублів. Внаслідок бойових дій постраждало понад 700 міст та містечок, 5,6 тис. мостів, 28 тис. сіл, 300 тис. господарств.

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №169/2015

Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни

З метою гідного вшанування подвигу Українського народу, його визначного внеску у перемогу Антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні, висловлення поваги усім борцям проти нацизму, увічнення пам'яті про загиблих воїнів, жертв війни, воєнних злочинів, депортацій та злочинів проти людяності, скоєних у роки війни, посилення турботи про ветеранів війни, учасників українського визвольного руху цього періоду, жертв нацистських переслідувань, утвердження спадкоємності традицій воїнів – переможців нацизму та нинішніх захисників Вітчизни, консолідації суспільства навколо ідеї захисту України та у зв'язку з відзначенням у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни постановляю:

1. Звернутися до державних органів, органів місцевого самоврядування щодо визначення одним із пріоритетів їх діяльності забезпечення шанобливого ставлення до пам'яті про Перемогу над нацизмом, суспільної поваги до ветеранів війни, учасників українського визвольного руху часів Другої світової війни, жертв нацистських переслідувань, нинішніх захисників Вітчизни, а також надання їм державної підтримки.

2. Установити в Україні День пам'яті та примирення, який відзначати щороку 8 травня.

3. Кабінету Міністрів України:

1) невідкладно переглянути розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 травня 2013 року № 360-р, передбачивши, зокрема:

а) проведення у столиці України – місті Києві, інших населених пунктах урочистостей та меморіальних заходів, присвячених пам'ятним датам історичних подій Другої світової війни, у тому числі:

8 і 9 травня 2015 року - заходів, присвячених 70-й річниці Перемоги над нацизмом у Європі, Дню пам'яті та примирення, Дню Перемоги;

2 вересня 2015 року - заходів, присвячених 70-й річниці завершення Другої світової війни;

б) проведення роботи, спрямованої на посилення турботи про захисників Вітчизни та створення належних умов життєзабезпечення ветеранів війни, насамперед учасників бойових дій та інвалідів війни з їх числа, а також жертв нацистських переслідувань, сімей загиблих (померлих) воїнів, дітей війни;

в) заходи щодо сприяння процесам консолідації суспільства, налагодження громадянського взаєморозуміння і примирення у питаннях національної історії, донесення до широкої громадськості, зокрема шляхом створення медійних проектів, інформації про звитяги Українського народу у визвольній боротьбі, його визначний внесок у перемогу Антигітлерівської коаліції;

г) проведення просвітницьких заходів у навчальних закладах, військових частинах, закладах для дітей та молоді, присвячених 70-й річниці Перемоги над нацизмом у Європі, ролі Українського народу у Другій світовій війні;

д) розвиток науково-просвітницької діяльності з патріотичного виховання молоді, здійснення пошукової роботи стосовно загиблих, зниклих безвісти у період Другої світової війни, увічнення пам'яті про них та підтримку відповідних ініціатив громадських об'єднань;

2) забезпечити:

разом із Національним банком України виготовлення та випуск в обіг у встановленому порядку пам'ятної монети на відзнаку 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі;

випуск в обіг поштової марки і конверта, присвячених 70-й річниці Перемоги над нацизмом у Європі, та здійснення спецпогашення поштової марки;

3) вирішити в установленому порядку питання щодо фінансування заходів із підготовки та відзначення пам'ятних дат історичних подій Другої світової війни;

4) звернутися до релігійних організацій із пропозицією провести панахиди за жертвами Другої світової війни, молебні за мир та злагоду в Україні, за захисників Вітчизни;

5) привести розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2012 року № 939-р у відповідність із цим Указом.

4. Запропонувати Верховній Раді України провести урочисте засідання, присвячене 70-й річниці Перемоги над нацизмом у Європі, місцю та ролі Українського народу у Другій світовій війні.

5. Міністерству культури України, обласним, Київській міській державним адміністраціям передбачити проведення відповідних тематичних культурно-мистецьких заходів, присвячених пам'ятним датам історичних подій Другої світової війни.

6. Міністерству освіти і науки України, Міністерству молоді та спорту України, Державній службі України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, обласним, Київській міській державним адміністраціям активізувати роботу, спрямовану на формування у молодіжному середовищі шанобливого ставлення і поваги до ветеранів війни та нинішніх захисників Вітчизни, забезпечити проведення відповідних заходів, зокрема за участю ветеранів війни та учасників антитерористичної операції.

7. Міністерству інформаційної політики України забезпечити розроблення та впровадження тематичних інформаційних програм для державних засобів масової інформації, присвячених 70-й річниці Перемоги над нацизмом у Європі, ролі Українського народу у Другій світовій війні, розповсюдження відповідної соціальної реклами.

8. Міністерству соціальної політики України, Міністерству інфраструктури України, Державній службі України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, обласним, Київській міській державним адміністраціям забезпечити в установленому порядку участь ветеранів війни, учасників українського визвольного руху часів Другої світової війни, жертв нацистських переслідувань, нинішніх захисників Вітчизни - учасників антитерористичної операції, їх громадських об'єднань у заходах, присвячених пам'ятним датам історичних подій Другої світової війни.

9. Державній службі України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції за участю Українського інституту національної пам'яті забезпечувати залучення громадських об'єднань до пошукової роботи з установлення імен невідомих воїнів,

які загинули в період Другої світової війни на території України та інших держав.

10. Обласним, Київській міській державним адміністраціям:

1) ужити додаткових заходів щодо забезпечення соціально-побутових потреб та потреб у медичній допомозі ветеранів війни, насамперед учасників бойових дій та інвалідів війни з їх числа, а також учасників українського визвольного руху часів Другої світової війни, жертв нацистських переслідувань, сімей загиблих (померлих) воїнів, дітей війни, увічнення пам'яті про полеглих співвітчизників, збереження та підтримання в належному стані меморіалів, пам'ятників, пам'ятних знаків, місць поховань загиблих;

2) переглянути відповідні регіональні плани заходів з урахуванням цього Указу та забезпечити їх виконання;

3) сприяти в установленому порядку розвитку волонтерського руху, діяльності громадських об'єднань і релігійних організацій, що надають допомогу та підтримку ветеранам війни, учасникам українського визвольного руху часів Другої світової війни, жертвам нацистських переслідувань, сім'ям загиблих (померлих) воїнів, дітям війни, а також поширенню благодійництва та шефства підприємств і організацій, підприємців над закладами охорони здоров'я та соціального захисту населення, які забезпечують обслуговування ветеранів війни;

4) уживати заходів із висвітлення в засобах масової інформації актуальних питань життя ветеранів, учасників українського визвольного руху часів Другої світової війни, жертв нацистських переслідувань, спогадів учасників та очевидців подій Другої світової війни, створення відповідних медійних проектів.

11. Міністерству закордонних справ України:

1) забезпечити запрошення до участі в заходах в Україні, присвячених пам'ятним датам історичних подій Другої світової війни, представників іноземних держав та дипломатичного корпусу, міжнародних організацій, української діаспори;

2) провести роботу щодо забезпечення в установленому порядку участі представників України у заходах з відзначення 70-ї

річниці Перемоги над нацизмом у Європі, що проводитимуться у відповідних європейських державах;

3) здійснити разом з Українським інститутом національної пам'яті, іншими центральними органами виконавчої влади додаткові заходи з інформування закордонними дипломатичними установами України міжнародної спільноти про звитяги Українського народу у Другій світовій війні, його внесок у перемогу Антигітлерівської коаліції.

12. Міністерству внутрішніх справ України, Службі безпеки України, обласним, Київській міській державним адміністраціям ужити заходів із забезпечення громадського порядку та безпеки громадян під час відзначення пам'ятних дат історичних подій Другої світової війни.

13. Державному комітету телебачення і радіомовлення України забезпечити широке висвітлення заходів із підготовки і відзначення пам'ятних дат історичних подій Другої світової війни.

14. Визнати таким, що втратив чинність, Указ Президента України від 19 жовтня 2012 року № 604.

15. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України Петро ПОРОШЕНКО
24 березня 2015 року

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білий Леонід Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Байдич Володимир Григорович – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області (м. Хмельницький).

Атаманюк Алла Василівна – викладач кафедри фудаментальної підготовки Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Атаманюк Микола Васильович – голова Хмельницького обласного осередку Всеукраїнської молодіжної громадської організації "Студентська республіка" (м. Хмельницький).

Вашеняк Юлія Анатоліївна – кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри фундаментальної підготовки Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Вітюк Олександр Олегович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри соціальних технологій Вінницького соціально-економічного інституту ВНЗ Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна" (м. Вінниця).

Голєва Тетяна Володимирівна – викладач соціальних дисциплін Вінницького технічного коледжу (м. Вінниця).

Гранчак Тетяна Юріївна – доктор наук із соціальних комунікацій, завідувач відділу служби інформаційно-аналітичного забезпечення Національної юридичної бібліотеки Фонду Президентів України (м. Київ).

Григоренко Любов Олегівна – учениця Хмельницької ЗОШ І–ІІІ ступенів № 18 імені Героя України В'ячеслава Чорновола (м. Хмельницький).

Григоренко Олександр Петрович – доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, член Національної спілки краєзнавців України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (м. Хмельницький).

Гуменюк Олена Вікторівна – викладач кафедри економіки та управління Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Дацків Ігор Богданович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету (м. Тернопіль).

Дубина Людмила Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальної підготовки Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Завальнюк Костянтин Вікторович – кандидат історичних наук, головний спеціаліст Державного архіву Вінницької області, член НСЖУ (м. Вінниця).

Комарніцький Олександр Борисович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський).

Коцюк Володимир Дмитрович – кандидат історичних наук, декан факультету денної форми навчання Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Кучеров Геннадій Геннадійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, філософії і права Подільського державного аграрно-технічного університету (м. Кам'янець-Подільський).

Кушнір Іванна Володимирівна – магістрант кафедри міжнародної інформації Хмельницького національного університету (м. Хмельницький).

Пісьменко Катерина Олександрівна – студентка Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Олійник Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Парандій Валентина Олександрівна – кандидат історичних наук, директор Хмельницького економіко-правового коледжу МАУП (м. Хмельницький).

Причишин-Кліновський Сергій Максимович – кандидат богослов'я, протоієрей Хмельницької єпархії УПЦ, старший викладач кафедри українського православ'я і теології Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Трембіцький Анатолій Михайлович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (Україна у Другій світовій війні (1939-1945рр.). // Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 9. – Хмельницький, 2015. – 228 с.

ЗМІСТ

Білий Л. Г.
Україна ТА УКРАЇНЦІ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ…… 3

Байдич В. Г.
ДО ІСТОРІЇ ВСТАНОВЛЕННЯ І РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ НАЦИСТІВ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ В 1944 – 1945 РОКАХ……. 10

Вітюк О. О., Голєва Т. В.
СЕЛИЩЕ ВОРОНОВИЦЯ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 РР.)……... 18

Григоренко О. П., Григоренко Л. О.
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ І НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧАСНИКА ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ПРОФЕСОРА Р. І. СІЛІНА…… 25

Гранчак Т.Ю.
УКРАЇНА І ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: ПІДХОДИ ДО ОСМИСЛЕННЯ І ПРЕДСТАВЛЕННЯ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ ВІТЧИЗНЯНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ БІБЛІОТЕК…….. 44

Гуменюк О. В.
ІДЕЇ ВИДАТНОГО ПОДОЛЯНИНА, ЕКОНОМІСТА ТА ПРАВНИКА БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА, ЯКІ ЗМІНІЮТЬ СВІТ…….. 70

Дацків І. Б.
ДО ПИТАННЯ РЕСТИТУЦІЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНИ, ВТРАЧЕНИХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ…… 74

Дубина Л. Г.
МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ….. 85

Кушнір І. В.
НАСЛІДКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНИ. НІКОЛИ БІЛЬШЕ?..... 103

Парандій В. О.
ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 РР.)…… 109

Причишин-Кліновський С. М.
УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ І В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (1944–1947)……. 124

Атаманюк А. В., Атаманюк М. В.
ТРАГІЧНІ ПОДІЇ 1932 – 1933 РОКІВ…… 135

Вашеняк Ю. А.
ДЕМОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМА УКРАЇНИ ЯК ОДНА З ПЕРЕШКОД НА ШЛЯХУ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ…… 141

Гуменюк О. В., Пісьменко К. О.
ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК У 30-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ…. 144

Завальнюк К. В.
ВОЛОДИМИР ЄВТИМОВИЧ СВІДЗИНСЬКИЙ
І ХМЕЛЬНИЧЧИНА…… 150

Комарніцький О. Б.
ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР. І СТУДЕНТСТВО
ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ…… 160

Кучеров Г. Г., Коцюк В. Д.
ЗАКЛЮЧНИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКИХ “ПРОСВІТ”
ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1922–1923 РР.)…….. 176

Олійник В. В.
ТРАГІЧНА ГОЛГОФА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
В ЗЛОВІСНІ 1932 – 33 РОКИ: РОМАН ВАСИЛЯ БАРКИ
“ЖОВТИЙ КНЯЗЬ”……. 190

Трембіцький А. М.
БІЛЬШОВИЦЬКИЙ “РАЙ” В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ
ЗА ПРАЦЯМИ ЮЛІАНА МОВЧАНА…….. 194

ДОДАТКИ…….. 211

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ……... 222

ЗМІСТ……... 225

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття (Україна у Другій світовій війні (1939-1945рр.). // Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 9. – Хмельницький, 2015. – 228 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття
(Україна у Другій світовій війні (1939 – 1945 рр.)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск IX

З 35 Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття (Україна у Другій світовій війні (1939 – 1945 рр.) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького ін-ту МАУП, 2015. – Вип. 9. – 228 с.

Приватне акціонерне товариство "Вищий навчальний заклад
"Міжрегіональна Академія управління персоналом"
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК №3262 від 26.08.2008 р.

Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
29015, м. Хмельницький, проспект Миру 101А
Тел.: (0382) 71-66-15, 61-25-19
Ел. адреса: himaup@ukr.net
www.maup.km.ua

За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

Здано в набір 01 грудня 2015 р. Підписано до друку 02 грудня 2015 р.
Формат 60x84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 2,4.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 300 прим.